

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut sociologických studií

Katedra veřejné a sociální politiky

**Jiří Klinkáček**

**Specifické faktory sociální exkluze seniorů a  
jejich reflexe ve veřejné správě**

*Diplomová práce*

Praha 2012

Autor práce: **Jiří Klinkáček**

Vedoucí práce: **Ing. Bohumila Čabanová, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

## **Bibliografický záznam**

KLINKÁČEK JIŘÍ: *Specifické faktory sociální exkluze seniorů a jejich reflexe ve veřejné správě*, Praha 2011, 100 stran, Diplomová práce, Fakulta sociálních věd, Institut sociálních studií, Katedra Veřejné a sociální politiky.

Vedoucí práce: Ing. Bohumila Čabanová Ph.D.

## **Anotace**

Tato práce se zabývá sociální exkluzí seniorů. Nejprve se snaží na základě rozboru konceptu sociální exkluze najít rámec, s jehož pomocí by později mohl být zkoumán její výskyt u skupiny seniorů. Tento rámec nachází v definování obecných aspektů, které charakterizují sociální exkluzi v rovině sociální, ekonomické a politické, což umožňuje stanovit konkrétní indikátory, jenž je poté možné zkoumat u skupiny seniorů. Ta je v práci definována jako část populace starší šedesáti let. Dále pracuje i s tématem zdraví, které je uváděno jako determinanta, která ovlivňuje všechny ostatní dimenze. Z jednotlivých výsledků postupně vyplývá, že senioři jakožto skupina nevykazují obecně vyšší tendence k výskytu sociální exkluze, než běžná populace nebo skupina nezaměstnaných. Dalším záměrem práce bylo zabývat se reflexí identifikovaných dimenzí a jejich výskytu ve veřejné správě a v jejich různých úrovních identifikovaných na základě konceptu víceúrovňového vládnutí. Reflexe jednotlivých dimenzí sociální exkluze tak byla provedena na úrovni mezinárodní, národní a lokální. Analýza na lokální úrovni byla provedena ve městech Chrudimi. Důvodem těchto analýz byla snaha o zachycení reálných procesů fungování veřejné správy a jejího vlivu na sociální exkluzi seniorů v co možná nejnižších úrovních výkonu veřejné správy.

## **Annotation**

This work deals with social exclusion of older people. First try on the analysis of the concept of social exclusion to find a framework on the basis of which could later be studied its occurrence in a group of seniors. This framework is the definition of general elements that characterize social exclusion in terms of social, economic and political, which allows you to set specific indicators, which can then be examined in a group of seniors. This work is defined as the proportion of the population older than sixty years. He also works with the theme of health, which is provided as a determinant, which

affects all other dimensions. The individual results gradually that seniors as a group generally show a tendency towards higher incidence of social exclusion than the general population or the unemployed. Another intention of this work was to deal with reflections identified dimensions and their occurrence in public administration and the various levels identified based on the concept of multilevel governance. Reflection on the individual dimensions of social exclusion and were analyzed at international, national and local level of governance. Analysis at the local level was carried out in cities Chrudim. The reason for this analysis was to capture the real processes of public administration and its impact on social exclusion of older people in the lowest possible levels of public administration.

## **Klíčová slova**

Stáří, senioři, sociální exkluze, veřejná správa, víceúrovňové vládnutí, European Social survey

## **Keywords**

Old age, social exclusion, public administration, multilevel governing, European social survey

**Rozsah práce:** 94 stran, 188348 znaků

## **Prohlášení**

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne ...

Jiří Klinkáček .....

## **Poděkování**

Chtěl bych poděkovat především za dlouhodobou podporu své rodiny a přítelkyně, neboť to se mnou, co se týče mého studia, neměli vždy jednoduché.

**Institut: Institut sociálních studií**  
**Teze diplomové práce****Teze diplomové práce****Jméno diplomanta:**

Jiří Klinkáček

**Studijní obor:**

Veřejná a sociální politika

**Vedoucí práce:****Předpokládaný termín obhajoby:**

Léto 2010

**Název**

Specifické faktory sociální exkluze seniorů a jejich reflexe ve veřejné správě

**Východiska práce****Východiska**

V současné době lze v demografickém vývoji České republiky sledovat proces stárnutí české populace. Již od počátku devadesátých let stoupá podíl seniorů v české společnosti. Tento jev je způsoben několika faktory, zejména jde o pokles počtu nově narozených dětí, dále se jedná o prodlužující se délku života a do důchodového věku přicházejí silné kohorty lidí narozených v poválečném období. Pokud se blíže seznámíme s prognózami demografického vývoje ČR, zjistíme, že tento trend bude nadále pokračovat, měl by dle projekce českého statistického úřadu v roce 2020 podíl osob starších 65 let dosáhnout 20% a v roce 2050 31% (Projekce obyvatelstva ČR do roku 2050). Tento fakt nelze opomíjet a je nutné vzít potaz potenciální problémy, které přináší.

V současnosti se také velmi často setkáváme s pojmem a konceptem sociální exkluze. Můžeme se s ním setkat především v oblasti sociální politiky a sociologie a čím dál tím častěji se objevuje i jako téma politické, což je způsobeno tím, že sociální vyloučení určitých skupin obyvatelstva je vnímáno jako negativní jev, s nímž se pojí mnoho problematických situací. Koncept sociální exkluze je i v současnosti velmi živý a je předmětem mnoha diskuzí. Cílem těchto tezí není tento termín plně vysvětlit, avšak je nutné se alespoň zhruba podívat, co znamená. Mareš (2000) ve svém článku týkající

se tohoto problému uvádí:

*Jádrem konceptu sociální exkluze je dnes fakt, že se vyloučení jedinci ale i celé vyloučené sociální kolektivity nepodílejí stejnou měrou jako ostatní na (hmotných i nehmotných) zdrojích společnosti a na jejich distribuci či redistribuci, což – a to je podstatné – vede k jejich chudobě a sociální či kulturní izolaci. Je to proces vydělování jedinců i sociálních kategorií z organizací či komunit, z nichž je složena společnost. Proces, jenž je zbavuje práv a povinností, která jsou s členstvím v nich spojena. Ekonomické vyloučení je zdrojem chudoby a vyloučení ze životního standardu a životních šancí obvyklých ve společnosti či v dané kolektivě (zejména marginalizací na trhu práce a nezaměstnaností). Sociální vyloučení v užším smyslu brání sdílet určité sociální statusy či sociální instituce. Politické vyloučení je upřením občanských politických, ale i základních lidských práv a vyloučením z vlivu na společnost i vlastní osud. Kulturní vyloučení je odepření práva jedince či kolektivity participovat na kultuře společnosti a sdílet její kulturní kapitál, vzdělanost i hodnoty. (Mareš, 2000:287)*

Mezi problémy, které souvisí se stárnutím populace, lze řadit i problém sociální exkluze seniorů jako určité sociální skupiny obyvatelstva České republiky. Staří, jako etapa v biografii jedince, se projevuje mnoha změnami v životě člověka. Tyto změny (některé více jiné méně) mohou zvyšovat riziko sociální exkluze seniorů. Především se jedná o zhoršení fyzického a psychického zdravotního stavu. Dále například může mít význam ukončení ekonomické aktivity a přechod do důchodu, což v současné době, kdy se úspěch a kvalita života jedince ve společnosti poměřuje ekonomickým výkonem, může být vnímáno jako určité stigma. S tím souvisí i pokles příjmu a riziko chudoby, které seniory může ohrožovat. Podle údajů Statistického úřadu se v roce 2007 na hranici 70% mediánového příjmu v ČR nacházelo 18,92% všech důchodců, což zhruba odpovídá necelým 300 tisícům seniorů. To znamená, že toto množství seniorů mělo měsíční příjem pod hranicí 9096 Kč měsíčně. Pokud budeme hranice příjmů dále strukturovat, zjistíme, že 48 % seniorů starších 65 let a žijících v domácnosti sami musí žít z výše uvedených peněz a platit z nich její provoz. Právě chudoba je jedním z významných aspektů, které se v souvislosti s konceptem sociální exkluze zmiňují.

Také je nutné vzít v potaz i technologické změny, které současná doba přináší a jež mění charakter naší společnosti (například nástup počítačů, mobilních telefonů, elektronizace služeb veřejné správy atd.). Zatímco mladá generace se s těmito změnami vypořádává lépe a považuje tyto věci za normální a samozřejmé, u starších tomu tak být nemusí. Tyto proměny mají velký vliv na kvalitu života jedince a někteří se s ní vyrovnávají lépe, jiní hůře, avšak v souvislosti s těmito změnami roste riziko výskytu sociální vyloučení.

V neposlední řadě je třeba zmínit i hodnotové proměny ve společnosti, které souvisí se změnami společnosti po roce 1989 a změnou politického a společenského klimatu, ke kterým po pádu komunistického režimu došlo. Orientace na ekonomický výkon může vést k vnímání seniorů jako



skupiny, která není ekonomický přínosem pro společnost, ba naopak je vnímána jako zátěž. Dále změny ve společnosti byly velmi rychlé a pro současné seniory mohou být těžko pochopitelné a mohou se v nich hůře orientovat, což opět vede k vyčlenění se ze sociálního, kulturního a i politického života společnosti.

Základním východiskem celé práce bude tedy předpoklad, že riziko sociální exkluze seniorů je determinováno určitými specifickými faktory, jejichž stanovení může mít význam pro prevenci výskytu tohoto jevu a pro tvorbu politiky boje s ním. Cílem práce tedy bude tyto faktory specifikovat. Poté bude nutné ověřit, zda opravdu mají význam a nakolik jsou reflektovány v současných aktivitách veřejné správy, které se týkají problematiky seniorů.

Na závěr této části tezí se pokusím nastínit, proč se vlastně problematikou sociální exkluze seniorů chci zabývat:

1. Samotná problematika stárnutí a rostoucí počet seniorů a s tím spojené negativní jevy (například právě exkluze) budou v budoucnu nabývat na významu.
2. Senioři jsou velmi heterogenní skupinou a stanovení objektivně definovatelných faktorů, které zvyšují riziko sociální exkluze, umožňuje přesnější strukturaci a určení cílové skupiny, což dále přináší možnost tvorby konkrétních opatření, které snižují riziko výskytu tohoto negativního jevu.
3. Během své praxe na městském úřadě Praha 6 a na základě osobních zkušenosti z místa svého bydliště jsem měl možnost se blíže setkat s problematikou seniorů. Na základě vlastní zkušenosti považuji problém sociální exkluze seniorů za významný a hodný zájmu.

### **Struktura práce**

Samotná práce by se tedy měla nejprve věnovat samotnému konceptu sociální exkluze a specifikům, které plynou z toho, že se bude týkat seniorů. Nejprve bude nutné se zabývat teoretickým zakotvením problému, které by sloužilo jako základ pro následující praktický výzkum. Na základě studia relevantní literatury, dokumentů a studií týkajících se seniorů a sociální exkluze bude nutné vymezit potenciální rizikové faktory, které by mohli zvyšovat riziko výskytu sociálního vyloučení u skupiny seniorů. To by mělo vést ke stanovení určitého přehledu těchto faktorů, jež by se měly stát předmětem samotného praktického výzkumu. Součástí této části práce by měla být i přehled současných politik týkajících se daného problému. Ten by poskytl určitý obecný náhled na to, jakým způsobem je

k němu v současnosti ve veřejné správě přístupováno

Samotný praktický výzkum by poté probíhal ve dvou rovinách. První by se týkala samotných seniorů a byla by založena na kvalitativní metodě sběru dat pomocí polostrukturovaných rozhovorů se seniory, který by sloužil k ověření toho, zda vymezené rizikové faktory mají své opodstatnění a jak jsou vnímány samotnými seniory. Rozhovory se seniory by probíhaly na základě poznatků získaných z teoretické části.

Další rovinou by měla být analýza konkrétních politik, které mají s danou problematikou sociální exkluze seniorů co do činění. Zde bych se chtěl zaměřit především na politiky a opatření vytvářených v nižších správních a samosprávních jednotkách a to na úrovni obce s rozšířenou působností. Tato analýza by probíhala formou studia příslušných veřejně-politických dokumentů a opatření, které byly ve zkoumané lokalitě provedeny, a které by se daného problému mohly týkat. Dále bych chtěl provést rozhovory s aktéry veřejné správy v dané lokalitě, kteří mají s problematikou seniorů a sociální exkluze co do činění. Rozhovory a analýzy politik a opatření by byly uskutečněny v jedné lokalitě a to ve správním obvodu obce s rozšířenou působností Chrudim v Pardubickém kraji. V podstatě by se tak jednalo o případovou studii Chrudimska.

Celá práce by pak měla odpovědět na následující otázky:

1. Existují specifické faktory zvyšující riziko sociální exkluze seniorů?

*1.1.* Jak tyto faktory vnímají samotní senioři?

2. Je problém sociální exkluze seniorů a jeho specifických faktorů reflektován v činnosti správních a samosprávních orgánů?

*2.1.* Na celostátní úrovni

*2.2.* Na úrovni nižších samosprávních a správních územních celku (případová studie obce Chrudim

3. Lze využít poznatků získaných v práci v praktické tvorbě politik?

#### **Základní literatura:**

Haškovcová H.: *Fenomén stáří*, Panorama, Praha: 1990

- Kuchařová V.: *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*, Praha: VÚPSV, 2002
- Mareš, P.: *Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení*, Sociologický časopis, 2000, Vol. 36 (No. 3: 285-297) dostupné z:  
[http://sreview.soc.cas.cz/uploads/028583b8ba8110c76a6ae9d260c5c0374e096283\\_376\\_285MARES.pdf](http://sreview.soc.cas.cz/uploads/028583b8ba8110c76a6ae9d260c5c0374e096283_376_285MARES.pdf)
- Nešporová O., Svobodová K., Vidovičová L.: *Zajištění potřeb seniorů s důrazem na roli nestátního sektoru*. Praha: VÚPSV, 2008
- Rabušic L., Vohralíková L.: *Čeští senioři včera, dnes a zítra*, Praha: VÚPSV - výzkumné centrum Brno, 2004.
- Rabušic L.: *Česká společnost a senioři: sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti: texty celostátní konference konané 16. -17. října [1997] v Brně*, MU Brno: 1997
- Stuart-Hamilton, Ian: *Psychologie stárnutí*, Praha: Portál, 1999
- Sýkorová, D.: *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické Nakladatelství, 2007
- Sirovátko T. (ed.): *Sociální vyloučení a sociální politika*. Brno-Kraví Hora: Masarykova univerzita a VÚPSV, 2006
- Veselá J.: *Sociální služby poskytované seniorům v domácnostech*. - Praha: VÚPSV, 2003.
- Vidovičová L., Gregorová E.: *Mainstreaming věku jako strategie managementu populací se stárnoucí demografickou strukturou* - Praha: VÚPSV - výzkumné centrum Brno, 2007
- Vidovičová L., Rabuši L.: *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu*, Praha: VÚPSV - výzkumné centrum Brno, 2003
- Kvalita života ve stáří: *Národní program přípravy na stárnutí v letech 2008 – 2012*

## Obsah

ÚVOD .....	13
<b>1. CÍL PRÁCE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY .....</b>	<b>15</b>
<b>2. METODOLOGIE.....</b>	<b>17</b>
2.1. Sekundární analýza dat souboru European social survey .....	17
2.2. Analýza veřejně politických dokumentů .....	19
2.3. Rozhovory s aktéry veřejné správy ve městě Chrudim .....	20
<b>3. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ .....</b>	<b>22</b>
3.1. STÁŘÍ .....	22
3.2. SOCIÁLNÍ EXKLUZE .....	27
3.3. SOCIÁLNÍ INKLUZE A SOCIÁLNÍ KOHEZE .....	32
3.4. SOCIÁLNÍ EXKLUZE SENIORŮ .....	35
<b>4. DETERMINANTY A DIMENZE SOCIÁLNÍ EXKLUZE SENIORŮ.....</b>	<b>39</b>
4.1. ZDRAVOTNÍ STAV JAKO DETERMINANT SOCIÁLNÍ EXKLUZE U SENIORŮ.....	39
4.2. EKONOMICKÁ DIMENZE SOCIÁLNÍ EXKLUZE ANEB JSOU SENIOŘI CHUDÍ? .....	43
4.2.1. Objektivní míry chudoby.....	44
4.2.2. Subjektivní vnímání chudoby .....	48
4.3. OBJEKTIVNÍ SOCIÁLNÍ DIMENZE SOCIÁLNÍ EXKLUZE .....	51
4.3.1. Vztah společnosti k seniorům.....	51
4.3.2. SUBJEKTIVNÍ SOCIÁLNÍ DIMENZE.....	63
4.3.2.1. Riziko osamělosti a poklesu sociálních kontaktů .....	63
4.3.2.2. Vnímání vlastní identity seniora její pozice ve společnosti .....	66
4.4. POLITICKÝ ASPEKT SOCIÁLNÍ EXKLUZE .....	68
<b>5. SOUČASNÉ NÁSTROJE VEŘEJNÉ POLITIKY PRO BOJ SE SOCIÁLNÍM</b>	
<b>VYLOUČENÍM SENIORŮ .....</b>	<b>70</b>
5.1. ROVINY ROZHODOVÁNÍ VEŘEJNÉ POLITIKY V OBLASTI SOCIÁLNÍ EXKLUZE SENIORŮ.....	70
5.1.1. Nadnárodní úroveň vládnutí (WHO, OSN, EU) a koncept aktivního stárnutí .....	71
5.1.2. Národní úroveň.....	75
5.1.2.1. Opatření legislativního charakteru.....	75
5.1.2.1.1. Důchodový systém v ČR .....	75
5.1.2.1.2. Další formy sociálního zabezpečení - Státní sociální podpora a sociální pomoc....	79
5.1.2.1.3. Zákon o sociálních službách.....	81
5.1.2.2. Koncepční dokumenty .....	86
5.1.2.2.1. Akční plán přípravy na stárnutí.....	86
5.1.3. Opatření proti exkluzi seniorů na lokální úrovni- Analýza města Chrudim.....	89
5.1.3.1. Město Chrudim.....	89
5.1.3.1.1. Základní charakteristika obce .....	89
5.1.3.1.2. Veřejně - politické dokumenty související s tématem sociální exkluze seniorů .....	90
5.1.3.1.2.1. Plán rozvoje sociálních služeb .....	90

5.1.3.1.2.2.	<i>Dokumenty vytvořené v rámci projektu Zdravé město a Místní agenda 21</i> .....	96
5.1.3.1.3.	<i>Další aktivity města ve vztahu k seniorům a tématu práce</i> .....	98
<b>ZÁVĚR</b> .....		<b>101</b>
<b>SUMMARY</b> .....		<b>106</b>
<b>POUŽITÁ LITERATURA</b> .....		<b>107</b>
<b>SEZNAM TABULEK A GRAFŮ</b> .....		<b>111</b>
<b>TABULKY:</b> .....		<b>111</b>
<b>SEZNAM PŘÍLOH</b> .....		<b>112</b>
<b>PŘÍLOHY</b> .....		<b>113</b>

## Úvod

Narození, dětství, dospělost, stáří a nakonec smrt. Nikdo se pravděpodobně nebude snažit popírat, že tato období v životě člověka existují a každý z nás dokáže zhruba vymezit jejich délku, či je aspoň přibližně zařadit na pomyslnou časovou osu lidského života. Jejich přesné biologické, psychické a sociální aspekty, které by je umožnily přesněji definovat, jsou však předmětem dlouhodobého zkoumání, debat a sporů napříč mnoha vědeckými obory, ať už se jedná o lékařství a biologii nebo psychologii či sociologii.

Tato práce se bude konkrétně zabývat pouze jednou z výše uvedených fází lidského života, kterou je stáří. To bývá velmi často nazýváno podzimem života, což většinou v lidech evokuje poslední období životního cyklu, které je spojené s poklesem vitality, životní energie, letargií a zpomalováním životních pochodů. Na druhou stranu podzim v přírodě může být také plný barev, proměnlivosti a horečné aktivity plné příprav na přicházející zimu. Stáří v životě člověka pak může být paralelou k podzimu v přírodním cyklu. Starý člověk už sice nemá tolik fyzických sil jako zamlada, častěji se objevují problémy s opotřebením organismu, na druhou stranu je to období, kdy člověk může zúročit léty nasbírané zkušenosti, užít si našetřené peníze, či se plně těšit z koníčků, neboť důchod mu na tyto aktivity dopřává více času. Otázka, kterou si v souvislosti s výše uvedeným kladu, zní, zda je starému člověku v dnešní době umožněno plnohodnotné prožití stáří „na plný plyn“, nebo ho vstup do této etapy odsuzuje k životu plnému letargie, úpadku a čekání na smrt?

Odpověď na tuto otázku není jednoduchá a tato práce musí hledat odpovědi v rovině poněkud odbornější než je hledání paralel s přírodou. Konkrétně se tedy budu zabývat otázkou výskytu sociální exkluze u seniorů, tedy zda vstup do stáří není spojen s vyšším rizikem výskytu tohoto negativního jevu.

Abych se dobral odpovědi, je nejprve třeba definovat stáří samotné. Ve snaze toho dosáhnout budu pracovat s různými teoretickými koncepty a na základě pojmů jako je biologický, kalendářní a sociální věk se pokusím osvětlit, jakým způsobem lze vymezit tuto etapu lidského života. Nejprve bude nutné vymezit stáří jako konkrétní věkovou kategorii, dále budu muset popsat, čím se projevuje a pro srovnání nabídnout i jiné možné definice.

Po vymezení pojmů stáří a senior se dostanu k druhé zásadní problematice, kterou je sociální exkluze. Jedná se o mnohohrstvé a komplikované téma, kterému je v posledních letech věnována velká pozornost v sociálních vědách, ale také v oblasti politiky a vládnutí a to na všech jeho úrovních, tedy lokální, národní a mezinárodní (Potůček 2005). Častěji se s ním však setkáváme v souvislosti s tématy přistěhovalectví, etnicity, chudoby a nezaměstnanosti (anebo ve spojení všech těchto problémů dohromady), než v souvislosti se stářím a seniory (Mareš 2006, Rabušic 2000, Sirovátka 2003). Avšak ani v této oblasti není tento pojem neznámý a kvůli současným problémům se stárnutím populace se s ním setkáváme stále častěji. (viz. Ogg 2005; Vidovičová, Rabušic 2002).

Má však toto téma v současnosti své opodstatnění? Existuje vůbec tento problém? Hlavním cílem této práce je tedy ověřit hypotézu, že sociální exkluze seniorů se opravdu vyskytuje a vyžaduje pozornost sociálních vědců, politiků, státních úředníků a v neposlední řadě i běžných občanů.

Abych výše nastíněné otázky mohl zodpovědět, bude nutné definovat a popsat koncept sociální exkluze. V tomto případě budu pracovat především s českými odbornými texty, které nabízejí kvalitní základ pro uchopení tématu ve vztahu k českým realitám. Základní materiály budou vycházet především z prací profesorů Ladislava Rabušice, Miroslava Mareše a Tomáše Sirovátky z Fakulty Sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kteří se problematikou sociální exkluze intenzivně zabývají. U prací Rabušice je také výhodou fakt, že se zabývá i problematikou seniorů a stárnutím populace, takže jeho práce se v textu objeví jako zdroj i v pozdějších částech textu.

Na základě teoretického rozboru stanovím specifické faktory, které mohou zvyšovat riziko výskytu exkluze u této konkrétní skupiny obyvatelstva, a jejich výskyt v populaci seniorů budu následně testovat. Až na základě tohoto testování budu schopen říci, zda se problém opravdu vyskytuje nebo ne. Toto testování bude probíhat pomocí sekundární analýzy dat výběrového souboru z výzkumu European social survey v programu SPSS, kterou jsem se rozhodl použít namísto rozhovorů a dotazníkového šetření mezi seniory.

Po ověření výskytu těchto faktorů se budu věnovat popisu legislativy a veřejně-politických nástrojů, které tvoří základní rámec, v němž je s tématem sociální exkluze

seniorů pracováno na úrovni obcí a měst. Zde se tedy budu zabývat zevrubným popisem systému důchodového a sociálního zabezpečení a zákonem o sociálních službách a v neposlední řadě i Národním akčním plánem přípravy na stárnutí. Tyto tři oblasti totiž dle mého názoru vymezují základní pole působnosti, v rámci něhož se pak odehrávají konkrétní aktivity na lokální úrovni veřejné správy. Zlehka se též pokusím nastínit i mezinárodní aktivity, které téma seniorů v ČR ovlivňují.

Na úrovni lokální se budu zabývat analýzou problematiky ve městě Chrudim. Zde bude opět využita metoda rozboru dokumentů, především se tak budu snažit identifikovat klíčové programy, projekty a aktivity, které slouží seniorům a přímo či nepřímo mohou ovlivňovat riziko sociální exkluze seniorů.

## 1. Cíl práce a výzkumné otázky

V práci se hodlám zabývat sociální exkluzí specifické skupiny populace v ČR, kterou jsou senioři, tedy skupinou lidí, která je charakteristická svým vysokým věkem a s tím spojenými negativními a pozitivními jevy ovlivňujícími jejich život a zapojení do společnosti.

### 1. Hlavní výzkumná otázka: Existuje sociální exkluze seniorů?

#### *1.1. Jak je definována a vymezena skupina seniorů*

Bude nutné vymezit a přesně definovat cílovou skupinu, kterou se budu v práci zabývat. Definice bude provedena na základě rozboru relevantních textů a literatury a doplněna o výsledky z výzkumu ESS.

#### *1.2. Jaký je současný výklad termínu sociální exkluze?*

Pro zodpovězení hlavní výzkumné otázky bude třeba přesně nadefinovat termín sociální exkluze na základě rozboru relevantní literatury.

#### *1.3. Mají senioři dostatečné materiální zázemí umožňující jim participaci na společenském dění a možnost individuálního, nezávislého rozhodování?*

Při hledání odpovědi na tuto otázku se budu zabývat zejména otázkou chudoby seniorů. Důležité bude rozlišení na subjektivní a objektivní rovinu chudoby.



***1.4. Jsou senioři diskriminováni jako skupina, respektive je u nás rozšířený ageismus ve smyslu diskriminace a výskytu předsudků vůči skupině obyvatel odlišující se vysokým věkem?***

Odpověď na tuto podotázku by nám měla odhalit, jak současná společnost vnímá postavení seniorů a jak k nim přistupuje jako ke skupině. Zabývat se tedy budu tím, zda lze identifikovat zábrany pro plnohodnotný život seniorů ve společnosti a zda senioři samotní nejsou vnímáni negativně. Na druhou stranu se budu ptát i po postoji seniorů k jiným věkovým skupinám obyvatelstva.

***1.5. Vnímají senioři sami sebe jako exkludovanou skupinu?***

Tato otázka vychází z Rabušicova pojetí symbolické exkluze. V rámci tohoto konceptu Rabušic odlišuje vnější postoj celkové populace k dílčí skupině obyvatel a vnímání vlastní identity této skupiny. V tomto případě se budu ptát po identitě seniorů a hlavně potom, jak senioři vnímají sami sebe a své postavení ve společnosti. Zda se cítí jako diskriminovaná a exkludovaná skupina nebo zda si myslí, že jsou plnohodnotnou součástí společnosti. Odpověď budu hledat na základě analýzy datového souboru ESS.

***1.6. Mají senioři možnost plnohodnotně participovat na politickém dění?***

Nedílnou součástí problematiky sociální exkluze je i otázka míry a možnosti politické participace skupin, které považujeme za sociálně exkludované. Otázka schopnosti účastnit se a aktivně ovlivňovat politické dění bývá často považovaná za jeden z indikátorů sociální exkluze. Pokud jsou některé skupiny či jedinci z této možnosti vyřazeni, často to bývá vnímáno jako příznak sociální exkluze (Mareš 2006)

**2. Jak je problém sociální exkluze seniorů reflektován v současné státní správě?**

Po zodpovězení primární otázky se poté můžu ptát, jakým způsobem je problematika sociální exkluze seniorů řešena ve veřejné správě a jakým způsobem se na ní podílejí senioři samotní. Odpověď na tuto otázku budu hledat pomocí analýzy konkrétních dokumentů na mezinárodní a národní rovině veřejné správy a politického rozhodování. Na úrovni lokální se budu zabývat rozborem situace ve městech Chrudim. Ten bude proveden opět na základě analýzy konkrétních dokumentů a aktivit ve městě.

## 2. Metodologie

### 2.1. Sekundární analýza dat souboru European social survey

Jednou z nejdůležitějších částí práce bude sekundární analýza dat z datového souboru European Social Survey. Na jejím základě se pokusím dokázat existenci jednotlivých faktorů sociální exkluze, které se pokusím vymezit pomocí teoretického rozboru problematiky. Proto sy nyní tento výzkum ve stručnosti představme.

Projekt European social survey je součástí Evropského výzkumného prostoru (European research area – ERA) a je zařazen mezi významné panevropské výzkumné infrastruktury (ESFRI). Šetření ESS probíhají každé dva roky a opakovaně sledují řadu témat, která jsou v centru zájmu sociálních vědců, ale i státní správy a médií. Respondenti jsou dotazováni na postoje k demokracii (spokojenost s demokracií, legitimita demokracie, důvěra v instituce, politická orientace, ...), zapojení se do politiky (zájem o politiku, politická participace, volební chování, ...), sociální a politické orientace (individualizace, viktimizace, postmaterialismus, ...), využívání médií a komunikace (čtení novin a časopisů, sledování TV, poslech rádia, užívání internetu, ...), sociálně politické identity (národní identita, etnocentrismus, xenofobie, patriotismus, ...) a řadu jiných témat. Samozřejmostí je zjišťování socio-demografických a socio-strukturálních charakteristik dotázaných a jejich domácností. Tato témata pokrývají dvě třetiny tematického obsahu a zůstávají v každé vlně stabilní (core module).

Jedna třetina témat je v každém kole proměnlivá (rotating modules). ESS Round I (2002) poskytlo prostor tématům Občanství, občanská angažovanost a demokracie a Imigrace. ESS Round 2 (2004) bylo věnováno tématům Ekonomická morálka, Vyhledávání zdravotní péče, Rodina, práce a blahobyt. ESS Round 3 (2006) zkoumalo Osobní a sociální blahobyt: vytváření indikátorů pro prosperující Evropu a Časování života: organizace životní dráhy v Evropě. Současný ESS Round 4 je věnován tématům Zkušenosti a vyjádření ageismu (diskriminace na základě věku) a Postoje k sociálnímu zabezpečení v měnící se Evropě.

Výzkum je prováděn ve 31 zemích Evropy – v Belgii, Bulharsku, ČR, Dánsku, Estonsku, Finsku, Francii, Irsku, Islandu, Izraeli, Kypru, Litvě, Lotyšsku, Německu,

Nizozemsku, Norsku, Maďarsku, Polsku, Portugalsku, Rakousku, Rumunsku, Rusku, Řecku, Slovensku, Slovinsku, Španělsku, Švédsku, Švýcarsku, Spojeném Království, Turecku a Ukrajině. V České republice výzkum připravili Sociologický ústav Akademie věd ČR a výzkumná agentura Factum Invenio. Českou národní koordinátorkou je Klára Plecítá.

ESS splňuje výjimečně vysoké metodologické standardy v oblasti sociálně-vědních kvantitativních šetření. Je zkoumána populace od 15 let výše a výběr zhruba 2000 respondentů je striktně pravděpodobností. Anonymizovaná data ze všech kol ESS archivuje norský datový archiv NSD (Norwegian Social Science Data Services), kde jsou dostupná on-line. Právě online dostupnost dat mi umožnila využít výzkum jako základ pro ověření tezí týkajících se sociální exkluze seniorů. Zejména se jedná o postoj populace ke skupině seniorů a po selekci vzorku dat i postoj seniorů vůči dnešnímu světu.

Tato analýza bude mít za cíl ověřit, zda lze hovořit o sociální exkluzi seniorů jakožto specifické části populace ČR. Na základě konkrétních otázek z výzkumu se pokusím stanovit, jak jsou senioři vnímáni společností. Výsledky získané z analýzy datového souboru budou také doplněny o informace pocházející z výzkumu a analýzy příjmů, které pravidelně provádí Český statistický úřad. Jednotlivé oblasti zkoumání a jejich rozvinutí do konkrétních indikátorů lze vidět v následující tabulce.

Tabulka 1 Indikátory jednotlivých dimenzí sociální exkluze

<b>Objektivní míry chudoby (Statistiky ČSÚ)</b>	60% procent mediánového příjmu (ČSÚ)	Výše příjmů	Materiální vybavenost domácností			
<b>Subjektivní míry chudoby</b>	Schopnost vycházet se současným příjmem (ESS, ČSÚ)	Problémy s bydlením (kvalita)	Problémy s platbami (nájemné, elektřina, služby) (ČSÚ)	Možnost dovolené (ČSÚ)	Zaplacení jednorázových výdajů (ČSÚ)	Strava (ČSÚ)
<b>Sociální dimenze objektivní (postoje populace k seniorům)</b>	Setkání se s projevem diskriminace (ESS)	Setkání se s nedostatkem respektu kvůli věku (ESS)	Setkání se s předsudky (ESS)	Setkání se se špatným jednáním (ESS)	Vnímání sedmdesátníků v společnosti (ESS)	Otázky mezigeneračních vztahů (ESS)
<b>Subjektivní dimenze</b>	Osamělost (Kuchařová)	Frekvence sociálních kontaktů (ESS)	Subjektivní vnímání příslušnosti k věkové skupině (ESS)	Vnímání své hodnoty ve společnosti (ESS)		
<b>Politická participace</b>	Účast u voleb (ESS)	Kontaktování politika (ESS)	Práce v politické straně či aktivistické skupině (ESS)	Účast na demonstraci (ESS)	Podpis petice (ESS)	Bojkot služeb či zboží (ESS)
<b>Zdraví jako determinant</b>	Subjektivní hodnocení zdravotního stavu (ESS)	Vliv zdraví na sociální kontakty (ESS)	Vliv na subjektivní hodnocení pocitu chudoby (ESS)			

## 2.2. Analýza veřejně politických dokumentů

Nezbytnou součástí práce je i popis a rozbor konkrétních veřejně politických dokumentů. Prvně se budu dokumenty zabývat v kapitole týkající se národní a nadnárodní roviny veřejné správy, kde se budu snažit přiblížit a vymezit a popsat nástroje, které lze využít při řešení problematiky sociální exkluze seniorů. V tomto případě se nebude jednat o hlubší analýzu fungování, půjde spíše o popisnou část, která by měla sloužit k pochopení toho, v jakém prostředí a s jakými nástroji lze pracovat na nižší úrovni výkonu veřejné správy.

Snahou této části práce je tedy podchytit a ukázat nejdůležitější vlivy ovlivňující výskyt sociální exkluze seniorů a to i ty proudící sem zvenčí (nadnárodní rovina) i ty vytvářené přímo na centrální úrovni vládnutí v ČR (Národní rovina). Kapitola tedy bude popisného charakteru, nicméně i v tomto případě se pokusím částečně zhodnotit dopady na jednotlivé dimenze sociální exkluze seniorů.

Dále metodu analýzy veřejně-politických dokumentů využiji při samotné analýze situace ve městě Chrudim. V tomto případě se již jednotlivými dokumenty budu zabývat hlouběji a budu se snažit najít a popsat konkrétní dopady a důsledky na problematiku sociální exkluze seniorů. Nejprve se vždy pokusím popsat způsob vzniku samotného dokumentu, potom identifikovat konkrétní dopady na skupinu seniorů a vliv těchto dopadů na jednotlivé dimenze sociální exkluze. Dokumenty, které budu zpracovávat, jsou veřejně přístupné a dostupné na internetu.

### **2.3. Rozhovory s aktéry veřejné správy ve městě Chrudim**

Pro zjištění dalších poznatků týkajících se sociální exkluze seniorů bude provedeno i několik rozhovorů s představiteli měst Chrudim. V Chrudimi se mi podařilo dojednat rozhovory s někdejší ředitelkou Centra sociálních služeb a zároveň členkou zastupitelstva a také s koordinátorem procesu komunitního plánování.

Hledání konkrétních osob, se kterými budou rozhovory provedeny, jsem provedl na základě následujícího klíče. Aktéři rozhovorů měli být v kontaktu se seniory a aktivně se zabývat jejich problematikou. Dále by měli pracovat ve veřejné správě, či alespoň být v úzkém kontaktu s ní, případně by měli fungovat v rámci samosprávné soustavy obce (úředník, zastupitelstvo či rada, případně členství ve výboru či komisi rady). Na tomto základě jsem hledal konkrétní osoby, které by se mnou byly ochotné provést rozhovor osobně či alespoň telefonicky nebo po mailu. Respondent byl nejprve osloven pomocí mailu a později telefonicky a na základě telefonátu byla domluvena osobní schůzka

Pro rozhovory se mi ve městě podařilo získat dva respondenty z města Chrudim. Další buďto vůbec nereagovali nebo neměli zájem, případně mě odkázali na někoho jiného, většinou na osoby, se kterými jsem rozhovor prováděl (šlo většinou o osoby, který v rámci dané obce byli považováni za hlavní odborníky a autority v oblasti práce se seniory).

Rozhovory byly nestrukturované, tzn., že za respondenty jsem přicházel s několika konkrétními dotazy, avšak nikterak jsem jim nebránil odbočit od těchto dotazů a hovořil jsem s nimi obecně o daném tématu a snažil se je během rozhovoru korigovat tak, aby od tématu příliš neuhýbali. Tím mi bylo umožněno získat obecnější přehled o dané situaci ve městě, respondenti často hovořili spontánně o věcech týkajících se fungování města jakožto celku i v oblastech, které se seniory spojovány většinou nejsou, nicméně mají na jejich život vliv. Tento způsob, dle mého názoru, umožňuje lépe zachytit dynamiku fungování veřejně politických procesů ve fungování města. Na druhou stranu při zpětném poslechu rozhovorů chybí některé konkrétní informace a některé odpovědi by stálo za to rozebrat podrobněji pomocí dílčích dotazů.

Základ rozhovorů spočíval především na otázkách týkajících se vztahu veřejné správy a seniorů. Z hlediska pozic, které oba respondenti zastávali, mě zajímala především míra účasti a podíl seniorů na rozhodování ve městě a vztah mezi skupinou seniorů a zbytkem obyvatelstva. Od ředitelky Centra sociálních služeb a pomoci jsem získal i podrobnější informace o aktivitách centra ve vztahu k seniorům.

### 3. Vymezení základních pojmů

Základním předpokladem pro psaní dalšího textu je jasná definice pojmů, se kterými budu na následujících stránkách pracovat. Při výkladu těchto pojmů se zároveň pokusím představit teoretické koncepty, z nichž poté budu vycházet v praktickém výzkumu. Předem je však nutné říci, že ambicí tohoto textu není podat úplný přehled všech teorií, názorů a přístupů, které se jednotlivých pojmů týkají, ale spíše jde o to najít a vytvořit jasný analytický ráme. Hlavním výsledkem této části textu by tak mělo být teoretické vymezení základních faktorů, které mohou vést k sociální exkluzi.

#### 3.1. Stáří

Pokud se budu zabývat sociální exkluzí seniorů, musím nejprve blíže specifikovat pojem stáří. Čím je v lidském životě vymezeno období stáří? Co je jeho hlavními charakteristikami? A lze najít či vytvořit nějakou stručnou a jasnou definici tohoto pojmu? To jsou zásadní otázky, na které je třeba na následujících řádcích opovědět.

Pokud se budeme ptát, co vymezuje období stáří, můžeme se stoprocentní jistotou najít jen událost, která stáří ukončuje. O významu smrti jakožto definitivním konci lidského života a tím i stáří se s námi bude přít málokdo. Pokud se však budeme ptát, kdy stáří začíná, zjistíme, že jednoznačná shoda ohledně tohoto tématu nepadá. Existuje mnoho literatury na téma stáří a stárnutí a také mnoho definic stáří jako takového. Nejčastěji se různí autoři snaží stáří vymezit určitou věkovou hranicí, které člověk musí dosáhnout. S velkou pravděpodobností se však budeme nejčastěji setkávat s vymezením, které klade hranici počátku stáří do věku mezi šedesáti a pětadesáti lety (Stuart-Hamilton 1999, Kuchařová 2002, Rabušic 1997). Chronologické vymezení však není jedinou možností a existují i další způsoby jak definovat či vymezit stáří, které jsou založeny na biologických, psychologických či sociálních charakteristikách člověka (Stuart-Hamilton 1999: 18-20)

Například biologický věk pracuje s jeho vymezením na základě involučních změn v lidském organismu. V podstatě jde o snahu sledovat atrofii tkání v důsledku stárnutí organismu, které se projevuje změnou v různých funkčních soustavách lidského organismu a které by byly měřeny pomocí specifických buněčných a molekulárních

markerů. To by umožnilo přesnější individuální identifikaci stáří organismu a odhalení možných specifických problémů jedince (například riziko infarktu, změny v pohybovém aparátu) a zaměřit se na prevenci konkrétních negativních jevů. Metoda měření biologického věku však ještě není plně specifikována a je předmětem diskusí (Mrázová 2007: 108)

Vedle biologického věku se můžeme setkat s věkem sociálním, který dává do souvislosti změny v sociálních vztazích a rolích s kalendářním věkem (Mrázová 2008:108). Ty se mohou v jednotlivých fázích měnit a na základě změn v těchto vazbách můžeme určit, zda jedinec naplňuje typické znaky starého člověka či člověka mladého (z tohoto úhlu pohledu mají důležitou roli například odchod do důchodu v případě stáří, nebo navštěvování základní školy v dětství).

Většina těchto definicí poté hledá svůj odraz na časové ose lidského života. Tato snaha převádět určité charakteristiky, které definují stáří na časovou osu, pak vede k tomu, že se snažíme určit věkovou hranici, po jejímž dosažení, můžeme člověka zařadit do kategorie seniorů. Hranice definující stáří však často bývají pouze sociálním konstruktem a nemusí odpovídat subjektivnímu vnímání jedince (Vohralíková, Rabušic 2004).

V současnosti bývá všeobecně užíváno následující vymezení staří pomocí kalendářního věku:

- 65- 74 let - mladí senioři
- 75-84 let - staří senioři
- 85let a více- velmi staří senioři (Mrázová 2008:108)

Pro účely této práce je důležitý čas ukončení ekonomické aktivity. To může být důležitým aspektem při definování stáří. Věková hranice, kdy k tomu dochází, se v různých zemích může lišit, avšak většinou se pohybuje ve výše uvedeném intervalu stáří 60-65 let. Různé hranice věku ve vybraných státech naleznete v níže uvedené tabulce. Právě tato velmi podobná výše důchodového věku v různých zemích, ukazuje na obecně přijímaný konsenzus ohledně vnímání stáří v západní společnosti. To by mohlo ukazovat na to, že v tomto věku se začínají projevovat různé příznaky stáří (psychologické, biologické či sociální), které vedou k tomu, že společnost tento věk jako hranici stáří přijímá a říká, že jedinec se stává seniorem a zaslouží si již odpočinek.



Tabulka 2 Věk odchodu do důchodu v různých zemích EU

ZEMĚ			ZEMĚ			ZEMĚ		
	MUŽI	ŽENY		MUŽI	ŽENY		MUŽI	ŽENY
<b>Belgie</b>	65	65	<b>Maďarsko</b>	62	62	<b>Rumunsko</b>	64	59
<b>Bulharsko</b>	63	60	<b>Malta</b>	61	60	<b>Řecko</b>	65	61
<b>Dánsko</b>	65	65	<b>Litva</b>	62,5	60	<b>Slovensko</b>	62	62
<b>Estonsko</b>	63	61	<b>Lotyšsko</b>	62	62	<b>Slovinsko</b>	63	61
<b>Finsko</b>	65	65	<b>Lucembursko</b>	65	65	<b>Španělsko</b>	65	65
<b>Francie</b>	60	60	<b>Německo</b>	67	67	<b>Švédsko</b>	61-67	61-67
<b>Island</b>	67	67	<b>Nizozemsko</b>	65	65	<b>Švýcarsko</b>	65	64
<b>Irsko</b>	65-66	65-66	<b>Norsko</b>	62-67	62-67	<b>Velká Británie</b>	65	60
<b>Itálie</b>	65	60	<b>Polsko</b>	65	60	<b>Itálie</b>	65	60
<b>Kypr</b>	65	65	<b>Portugalsko</b>	65	65	<b>Kypr</b>	65	65
<b>Lichtenštejnsko</b>	64	64	<b>Rakousko</b>	65	60	<b>Lichtenštejnsko</b>	64	64

Zdroj: Česká správa sociálního zabezpečení 2012

Jak uvádí Rabušic (Rabušic 1998a) právě den odchodu do důchodu se stává okamžikem, kdy člověk začíná být seniorem, respektive starým (Rabušic 1998:268). Samozřejmě nejde o to, že by jedinec ze dne na den zestárl, avšak společnost mu přisoudí tento status a každý člověk se mu musí nějak přizpůsobit, jelikož to pro něho znamená určitou životní změnu.

I když důchodový věk bývá v různých zemích podobný, stále je nutné mít na paměti, že se jedná o datum stanovené uměle a jde především o výsledek politického rozhodování a vyjednávání<sup>1</sup>. Samotní lidé většinou hranici stáří vnímají na základě různých charakteristik. Největší význam má podle výzkumu Vidovičové a Rabušice zdravotní stav, poté následuje věk, ztráta fyzické a duševní svěžesti, ztráta autonomie (Vidovičová, Rabušic 2003:11,12).

Za velmi bohatý zdroj informací lze považovat výzkum Kuchařové Život ve stáří (Kuchařová 2004), který se zabýval životem dnešních seniorů. V něm se ukázalo, že hranici odchodu do důchodu lidé neztotožňují s počátkem stáří. Ukazuje to diskrepance

<sup>1</sup> Příkladem tohoto vyjednávání jsou například změny ve věkové hranici odchodu do důchodu v ČR, které můžeme sledovat v posledních letech v souvislosti s penzijní reformou. V současnosti lidé dochází do důchodu v různém věku, o čemž se zmíním později.

mezi mírou dobrovolnosti odchodu do důchodu a žádoucím důchodovým věkem, která dle Kuchařové souvisí s tím, že se lidé při stanovení důchodového věku řídí po desetiletí zažitými představami než hodnocením svých vlastních fyzických a duševních schopností a stanovují hranici důchodového věku níže než je skutečný počátek stáří (Kuchařová 2004:19)

Přesto však lze odchod do důchodu považovat za jednu z hraničních událostí, která vede k velmi zásadním změnám v životě člověka. Často bývá zmiňováno riziko zpřetrhání sociálních vazeb s přáteli ze zaměstnání a k nevyrovnaní se s novou situací (Mrázová 2009, Kuchařová 2002, Rabušic 2004). Nemusí se to ale týkat zdaleka všech lidí, kteří odchází do důchodu, poněvadž musíme brát v potaz individuální charakteristiky každého člověka.

Stuart-Hamilton uvádí, že většina lidí k tomuto přechodu přistupuje pozitivně, ale můžou se vyskytnout situace, kdy lidé trpí závažnými psychologickými obtížemi. Nejvýraznějším problémem, který lidé dle Hamiltona, pociťují je pak pocit vlastní neužitečnosti (Stuart-Hamilton, 1999:162).

Ani dle dat Kuchařové (2004) nebyl přechod do důchodu celkově hodnocen příliš pesimisticky. Jen malý podíl seniorů vnímá tento krok jako obtížnou, psychicky těžko zvládnutelnou životní situaci. Celkově odchod do důchodu hodnotilo spíše pozitivně 52 %, spíše negativně 17 % a jako neutrální 31%. Z průměru se však vymykají muži a vysokoškoláci, kteří prožívají odchod do důchodu podstatně obtížněji než ostatní. Nepříznivé dopady byly nejčastěji zmiňovány u psychického stavu a celkové spokojenosti se životem, zatímco sociální vazby buď nebyly přechodem do důchodu poznamenány, nebo se spíše zlepšily (především v rodině). Přijmutí přechodu do důchodu pak podle Kuchařové ovlivňuje například to, jak jedinec měl rád svou práci, nakolik je finančně zajištěn, či jaké měl vztahy s kolegy v práci (Kuchařová 2004: 16).

Zkusme se podívat, kam kladou začátek stáří lidé v ČR. Využijí k tomu v úvodu zmiňovaný výzkum ESS. Ve výzkumu byla respondentům položena jednoduchá otázka, v jakém věku obecně začínají být lidé považováni za staré. Výsledek přinesl zajímavé výsledky. Zprůměrovaná hodnota všech odpovědí ukazuje, že za počátek stáří je považována hranice 60 let, která zároveň odpovídá i hodnotě mediánu. Bližší pohled na výslednou statistiku ukázal zajímavý fakt, že nejvíce odpovědí se koncentruje na konkrétních specifických bodech, které můžete vidět v následující tabulce.

Tabulka 3 Věk nejčastěji považovaný za počátek stáří

Věk	Počet odpovídajících	Procenta ke všem odpovídajícím
50 let	235	12,1%
55 let	137	7%
60 let	496	25,5%
65 let	199	10,2
70 let	282	14,5
Záleží na konkrétní osobě	221	11,4
Celkový počet platných odpovědí	1947	

Zdroj: ESS 2008

Z tabulky vyplývá, že pokud mají lidé stanovit počátek stáří, vybírají nejčastěji konkrétní věk, který je specifický spíše z matematického hlediska, než aby se jednalo o věk podložený konkrétními životními událostmi (vítězí kulatá čísla dělitelná desíti) a jen něco málo přes jedenáct procent respondentů tvrdí, že začátek stáří se liší od osoby k osobě.

Jak je vidět z výše uvedeného, stanovit objektivně počátek stáří je poněkud obtížné, takže pro účely této práce budeme pracovat s hranicí 60 let, která vychází z výsledků získaných v šetření ESS, neboť převážná většina analýz v následujících kapitolách bude vycházet právě z tohoto výzkumu.

Druhým důvodem, proč budu pracovat s touto hranicí, je otázka věku při odchodu do důchodu. Jak bylo řečeno výše, tento věk je důležitým bodem v lidském životě a je často považován za počátek stáří. V roce 2011 získávají dle současného nastavení systému důchodového pojištění nárok na důchod muži věku 62 let a 8 měsíců, u žen se tato hranice různí podle počtu vychovaných dětí a pohybuje se nejčastěji od 58 let<sup>2</sup> (více viz **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů.**příloha č 2). Pokud tedy definuji skupinu seniorů jako populaci starší 60 let, bude se jednat o lidi převážně v důchodovém věku a navíc jsou obecně v populaci považováni za staré.

<sup>2</sup> Vycházím z předpokladu, že nejčastěji ženy vychovaly 2 děti

### 3.2. Sociální exkluze

Vedle definice stáří a skupiny seniorů je třeba také vymežit pojem sociální exkluze. S ním se můžeme v oblasti sociálních věd a sociální politiky setkat velmi často. Vedle tohoto pojmu se objevují pojmy sociální inkluze a sociální koheze, které jsou součástí akademického a veřejněpolitického diskursu snažícího se popsat a vyprávět současné sociální problémy se kterými se potýká Evropská unie (Mareš, Sirovátka, 2008).

Téma sociální exkluze se v politické a sociální vědě začíná objevovat v průběhu šedesátých a sedmdesátých let, nicméně do popředí zájmu sociálních vědců se dostává v průběhu let osmdesátých a devadesátých. Objevuje se na pozadí rostoucího zájmu o debatu týkající se multikulturalismu a globalizace, které lze považovat za vrcholná témata postmoderního diskursu v sociálních vědách. S tím se pak do sociálních věd dostává zásadní upozornění, že kulturní různost etnických, národnostních, náboženských, generačních a jinak definovaných sociálních skupin se neformuje vždy na pozadí jejich rovného přístupu k základním ekonomickým, politickým, či kulturním statkům a že ekonomická, politická a kulturní globalizace nevytváří jen nové možnosti, ale také je pro některé uzavírá (Marada, 2000: 8).

Uvědomění si faktu, že nerovnost v přístupu ke zdrojům může vycházet z kulturních a sociálních diferencí různých skupin koexistujících v rámci jedné populace vedlo k rozvoji výzkumů tohoto tématu v rámci sociálních věd. Z nich poté pochází různé sociálně-vědecké koncepty exkluze popisující společenské mechanismy, které k tomuto jevu vedou a jejich zkoumáním se tak snaží nabídnout poznatky, jichž poté využívá veřejná správa a různá občanská sdružení a organizace v rámci boje proti negativním dopadům tohoto jevu.

Jak však k tomuto jevu budu přistupovat v této práci? Nejprve se tedy podívejme na základní definici tohoto pojmu. Pro první seznámení s tématem většinou sáhneme po slovnících. Pokud se podíváme do Velkého sociologického slovníku, najdeme následující definici:

*„...mechanismus nebo strategie, pomocí nichž jedna skupina ochraňuje svá privilegia výhody tím, že uzavře jiným skupinám přístup ke zdrojům, k pozicím,*

*odměnám nebo možností, a to na základě mocensky sankcionovaného prohlášení těchto skupin za nežádoucí nebo nevhodné“ (Velký sociologický slovník: 294-295).*

Sociální exkluze je v tomto případě vnímána jako regulační mechanismus, který zajišťuje a ochraňuje určitou společenskou skupinu před negativními vlivy jak uvnitř ní samé, tak i před nebezpečím zvenčí. V tomto slova smyslu se sociální exkluzí setkáváme v historii mnohokrát, ať už se jedná o ostrakismus ve starověkém Řecku, kacířství ve středověku, či antisemitismus v moderní společnosti. Ve své podstatě se jedná o nástroj sloužící k udržení integrity dané skupiny, která je založena na určitých morálních a kulturních hodnotách, jež tuto společnost stmelují a nemusí mít nutně negativní charakter, který je se sociální exkluzí povětšinou spojován.

Další možnosti jak uchopit téma sociální exkluze nabízí Rabušic (2000) v článku „Koho Češi nechtějí?“. Výše uvedena definice dle něj vychází striktně z Giddensovy sociálně stratifikační koncepce, avšak opomíjí současný sociologický a sociálně-politický pohled na sociální exkluzi (Rabušic, 2000). Rabušic pak předkládá jiné vysvětlení konceptu, které vychází z geneze dvou přístupů, které se v současném pojetí sociální exkluze promítají.

Jedním z nich je přístup anglosaský, který vychází z konceptu chudoby. Tento přístup v podstatě tvrdí, že nedostatek zdrojů zapříčiňuje nemožnost jedince plně participovat na životě společnosti, čímž v podstatě dochází k vyloučení z jejího běžného života. To osvětluje například pomocí definice chudoby ve Velké Británii:

*Chudoba v zemích urbanizovaných a industrializovaných jako Británie je životní úroveň, která je tak nízká, že vylučuje a izoluje lidi od zbytku komunity. Aby neupadli do chudoby, musí mít takový příjem, který jim umožní participovat na životě komunity.“ (Supplementary Benefit Commission, 1979: 2; cit. dle Rabušic 2000: 64).*

Z tohoto konceptu chudoby je cítit jasné negativní vnímání izolace a vyloučení. Dle této definice je totiž nutné každému zajistit podmínky, které zabrání tomu, aby byl izolaci a vyloučení vystaven. Vyloučení a izolace tak získává negativní charakter a nabývá zcela odlišného významu, než v první definici, která sociální exkluzi vnímala jako nástroj sociální kontroly posilující integritu společnosti a bránící vlivu nežádoucích osob, odpadlíků a nonkonformistů (Rabušic, 2000: 64-65 srov. s Mareš, 2006:5).

Druhá linie, která dle Rabušice ovlivňuje současné pojetí sociální exkluze, je autorem označena jako linie francouzská. Ta se odvíjí od vztahu člověka a společnosti,

v níž žije. Vychází z předpokladu, že ve společnosti existuje společný morální a sociální řád, který přesahuje individuální, třídní etnické a regionální zájmy. Povinností státu je, aby všichni jeho občané byli do tohoto společenského řádu integrováni a mohli na něm participovat (Rabušic 2000). Exkluze je na základě tohoto pohledu vnímána jako důsledek hlubokých sociálních a ekonomických proměn, které vedou ke vzniku izolovaných prostorů, které jsou odděleny od zbytku společnosti (Rabušic 2000).

Důležité potom je, že na rozdíl od konceptu chudoby není exkluze vnímána pouze v rovině monetární, ale je na ní nahlíženo jako na problém, který má multidimenzionální charakter. Proces sociální exkluze tak lze chápat jako systematický proces marginalizace a izolace, který je možné dávat do souvislosti nejen s ekonomickými, ale i sociálními, kulturními a politickými charakteristikami skupin či osob (Rabušic, 2000: 67).

Tato multidimenzionalita problému je velmi významná, neboť umožňuje odpoutání od vertikálního stratifikačního vnímání této problematiky. Pojem chudý a bohatý jasně odkazoval k reflexi pouze vertikálních, socioekonomických nerovností a k boji proti nim stačily nástroje redistribuční politiky. Koncept sociální exkluze však ukazuje na to, že i horizontální nerovnosti a disproporce ohrožují soudržnost současných společností (Mareš 2006). Do hry tak vstupují charakteristiky sociokulturní, tedy nerovnosti vzniklé na základě rozdílných významů připisovaných statusům jedinců v horizontální struktuře společnosti. V souvislosti s tímto odklonem od vertikálního vnímání nerovností se potom začíná čím dál tím častěji hovořit o mechanismech a poutech, které jedince integrují do společnosti. Giddens (1998: 91) to vystihuje v tvrzení, že „koncept exkluze se nevztahuje ke stupňování nerovností, ale k mechanismům, které mají za následek oddělování určitých skupin od hlavního proudu společnosti“ (Mareš 2006: 5)

V podobném duchu pak hovoří i Fraserová, která hovoří o tzv. perspektivním dualismu. V jejím případě se jedná o nahlížení problematiky nerovností dvojí optikou. Její koncepce je postavena na principu participační parity, který všem (dospělým) členům společnosti dovoluje, aby spolu jednali jako rovnocenní. Dualismus v tomto případě spočívá na splnění tzv. objektivní a intersubjektivní podmínky. První podmínka je založena na předpokladu, že pomocí přerozdělování budou každému jedinci zajištěny takové prostředky, které mu umožní individuální nezávislost při podílu na rozhodování.

Druhá podmínka naproti tomu vyžaduje, aby institucionalizované kulturní hodnotové vzorce prokazovaly všem participujícím rovný respekt a zaručovaly jim rovnost příležitostí při získávání společenské vážnosti. Tato podmínka vylučuje institucionalizované normy, které systematicky znevažují některé skupiny osob a s nimi spojené vlastnosti. (Fraserová: 64)

Tento přístup je pak opět určitou variací při hledání dalších rovin nerovností vedoucích k vyloučení, které leží mimo čistě ekonomickou rovinu příjmů a dělení na chudý a bohatý. Ovšem zajímavá je v tomto případě druhá podmínka intersubjektivní. Ta vnáší do problematiky nerovností a potažmo i exkluze pojem uznání (vážnosti). V podstatě tak poukazuje na to, že v současném globalizovaném světě existují skupiny lidí, jimž je zamezen přístup ke zdrojům na základě statusu. Status je v tomto případě vnímán jako výraz institucionalizace kulturních hodnotových vzorců, které některým aktérům trvale odpírají uznání, jež potřebují, aby mohli jakožto rovnoprávní partneři plně participovat na společenské interakci (Šanderová, 2007: 15).

V souvislosti s tímto pojetím nerovností potom můžeme opět brát v potaz Rabušice (2000), který hovoří o odklonu od nerovností směrem k diferencím a odlišnostem. V této souvislosti se příčiny exkluze a marginalizace některých skupin obyvatelstva hledá opět někde jinde než v rovině příjmů a píše o kulturních, etnických či náboženských diferencích. Ty jsou následně vnímány jako faktory podmiňující vznik nerovnosti v oblasti příjmů. Proměnná příjmu se tak stává závislou proměnnou, která je ovlivňována primárně příslušností k určité skupině, která se odlišuje na základě různých charakteristik (etnicity, věku, zdravotní postižení, sexuální orientace, gender atd.) Jako příklad mohou posloužit zejména nedávné nepokoje ve Francii, problémy s přistěhovalci v Anglii či problémy s Romským etnikem v ČR.

Rabušic pak ve svém textu pracuje s pojmem symbolická sociální exkluze: *...symbolická exkluze, která vyjadřuje marginalizaci a stigmatizaci některých sociálních skupin veřejností (to je většinovou společností), avšak ne v rovině skutečného a aktivního vylučování, nýbrž vylučování verbálního, to jest skrze vyjadřování různé míry odmítání a odporu. Je samozřejmé, že v podstatě jakákoliv skupina, která je pocíťována jako „jiná“, se tak může stát nežádoucí pro ostatní a může být verbálně odmítána (Rabušic 2000: 65).*

Exkluze v tomto pojetí má povětšinou latentní charakter, pohybuje se ve verbální rovině a většinou nedochází k manifestní akci. Dalším jejím znakem je, že může být nahlížena ve dvou dimenzích. První z nich se projevuje tím, že jedinec si o sobě myslí, že není společností přijímán a že je z ní vylučován (v tomto případě se dá hovořit o blízkosti s Durkheimovým pojmem anomie). Druhá rovina spočívá v tom, že člověk považuje určité lidi, nebo skupiny lidí za divné, nežádoucí a deviantní a požaduje jejich vyloučení ze společnosti a v důsledku těchto svých pocitů se k nim i specificky chová (Rabušic 2005).

Právě pojem symbolické exkluze umožňuje zkoumat problematiku na subjektivní úrovni. V podstatě je nám tím umožněno sbírat výpovědi lidí jako individuí a na základě agregace údajů potom stanovit, zda je daná skupina exkludovaná či ne. Zároveň je nám také umožněno rozlišit dvojí charakter exkluze. A to tak, že můžeme oddělit od sebe pocity lidí, kteří považují sebe samotné za vyloučené a v druhé rovině zjistit i informace o skupině exkludujících.

Význam těchto přístupů pak spočívá v tom, že nám umožňují blíže specifikovat konkrétní příčiny sociální exkluze, které naší společnost ohrožují, a díky tomu lze proti těmto problémům vést cílenější a efektivnější boj. Nebezpečí však spočívá v jisté relativnosti, kterou přinášejí. Každý znak, který nějakým způsobem určuje či vymezuje charakteristiku člověka či skupiny, může být označen jako příčina či důvod nerovnosti a exkluze. Může mít například charakter kulturní, genderový, majetkový, rasový, věkový a nekonečně mnoha jiných, což pak může vést i k zastření skutečných příčin a důvodů, které vedou k exkluzi.

Pro tuto práci mají tyto pohledy význam především v tom, že umožňují přistupovat k sociální exkluzi seniorů z vícera úhlů pohledu a umožňují mi se zaměřit na konkrétní faktory, které mohou vést ke vzniku exkluze této specifické skupiny obyvatelstva a které vychází ze specifických charakteristik této skupiny. Definováním těchto faktorů poté lze dosáhnout toho efektu, že konkrétní příčiny a jejich řešení lze reflektovat na různých úrovních veřejné správy a tím dosáhnout co možná nejefektivnějšího řešení.

Pokud by například byla sociální exkluze vnímaná pouze na základě příjmu, nebylo by nutné se zabývat se problematikou řešení exkluze na lokální úrovni, neboť by byla řešena pouze výší vyplácených důchodů, případně možností přivýdělnku seniorů



nebo pomocí různých sociálních dávek, které můžou senioři pobírat. O nastavení tohoto systému se rozhoduje na úrovni národní vlády. Na lokální úrovni se pak jedná o pouhý výkon přenesené působnosti státu při rozhodování o tom, kdo konkrétní sociální dávku obdrží. Potom bychom se již dále nezabývali otázkou sociálních kontaktů, diskriminací nebo zdravím. Proto je samotný ekonomický pohled na sociální exkluzi velmi limitující a v podstatě opomíjí spoustu dalších možných nástrojů pro řešení problematiky sociální exkluze.

Z hlediska sociální politiky je tedy podstatně důležitější nahlížet sociální exkluzi z širšího úhlu pohledu, neboť se tím otvírá mnohem širší paleta nástrojů jak problematiku řešit. V praktické sociální politice se tato proměna konceptu exkluze a odchýlení se od monetární roviny projevuje především v odklonu od prosazování redistribuce příjmů jakožto hlavního nástroje v boji proti chudobě a tím i proti exkluzi směrem k ovlivňování trhu práce a pozice jedince na něm. Mareš v této souvislosti hovoří o přechodu z redistributivního směrem k integračnímu diskursu (Mareš, 2006:6). I přesto se tyto techniky boje proti chudobě a exkluzi pomocí trhu práce ukazují jako nedostatečné. Je totiž nutné mít neustále na paměti, že pozice, platy a i charakter práce, pomocí níž by měli být marginalizovaní do společnosti začleňováni, bývají velmi často rozdílné. Integrace pomocí špatně placené, nejisté, podřadné práce, která k těmto účelům velmi často bývá používána, není zrovna to pravé (Mareš, 2006:6). Proto se hledají jiné postupy jak zajistit plnohodnotné začlenění sociálně exkludovaných skupin, které se odvíjí od hlubšího pátrání po příčinách sociální exkluze.

### **3.3. Sociální inkluze a sociální koheze**

Pokud hovoříme o sociální exkluzi z hlediska sociální politiky, je dobré se také zběžně podívat na další termíny, kterými jsou sociální inkluze a sociální koheze. V současné sociální politice v zemích EU se tyto termíny objevují velmi často a současně s nimi dochází k částečné redefinici postupů v boji se sociální exkluzí. Ukazuje to na fakt, že v současnosti se pozornost sociální politiky a sociálních věd, které v této oblasti pracují, začíná soustředit na integritu společnosti, respektive na mechanismy, které společnost drží pohromadě. Tím se vlastně oklikou dostáváme zpět z roviny sociální politiky do roviny sociologie. V podstatě došlo k tomu, že koncept sociální exkluze prošel proměnou v tavící peci praxe sociální politiky, aby nabyl nového

významu, a vrací se zpět do sociologického a sociálně politického akademického diskursu, aby byl tento nový význam pochopen a mohl být znova aplikován při hledání řešení současných sociálních problémů. V současném diskurzu sociální politiky se termín sociální exkluze zkoumá ve vztahu k mechanismům udržujícím společnost vcelku a je považována za jev nežádoucí, který je nutné potlačovat a odstranit. Sociální politika se tak začíná ptát, co zajišťuje, že jedinec je plně začleněn (inkludován) do společnosti a v jakých rovinách toto začlenění probíhá? Odpověď na tuto otázku lze najít v textu Mareše (2006), který definuje 4 roviny sociální inkluze a druh exkluze, který odstraňuje:

*Inkluze je dynamický a multidimenzionální proces. Je to otázka členství ve společnosti, jehož čtyřmi základními dimenzemi jsou:*

- **Politická a občanská inkluze:** *koresponduje se státem a občanskou společností – ruší politickou exkluzi z nedostatku zdrojů, informací a příležitostí k politické participaci.*

- **Ekonomická inkluze:** *koresponduje s trhem, centrální inkluzivní mechanismus představuje participace na trhu práce, zaměstnání – ruší ekonomickou exkluzi z produkce či spotřeby.*

- **Sociální inkluze:** *ruší exkluzi v sociálním životě a v komunitě danou nedostatkem příležitostí společenského života, slabostí sociálních sítí, sociální izolací či diskriminací.*

- **Kulturní inkluze:** *ruší exkluzi danou rozdílným kulturním kapitálem (Mareš 2006: 12).*

Inkluze v tomto slova smyslu je tedy způsobem jak, bojovat proti exkluzi v celém její komplexitě. Pokud přijmeme tyto čtyři dimenze, je nutné si uvědomit, že sociální exkluze (a stejně tak i inkluze jako nástroj jejího odstranění) musí být nutně reflektována nejlépe v lokálním kontextu na co možná nejnižší úrovni samosprávy, neboť je nutné brát v potaz specifický charakter místa, politiky, kultury a ekonomiky. Jen tak lze pochopit a uchopit problém vyloučení a marginalizace určitých skupin osob.

Mareš pak hovoří o tom, že současný diskurz je především odvozen od integračního paradigmatu raženého v současné sociální politice. Ten spočívá na komplexním vnímání současných vyspělých západních společností, které se aktivně snaží vytvořit kohezivní společnost, ve které najde každý své místo, bez toho aniž by cítil pocit křivdy či nespravedlnosti. Tato vize se pak promítá do tvorby různých

sociálně-politických agend, které jsou prosazovány v různých rovinách veřejné správy. V podstatě lze pak hovořit o jakémsi tažení proti sociální exkluzi s pomocí sociální inkluze ve jménu vzniku kohezivní společnosti, které probíhá na všech úrovních veřejné správy (Mareš 2006). Potom si ale musíme položit otázku, čeho chce politická reprezentace tímto tažením dosáhnout.

Obecně se totiž připouští, že sociální exkluze a sociální integrace nejsou protikladné procesy (ani exkluze ani integrace není stavem), ale dvěma stranami jedné mince – a to budování, mobilizace nebo kontroly a ovládání určité kolektivity. Vyloučení ovšem mělo mnohdy extrémní podobu masového „kategoriálního vraždění“, které je vedlejším produktem a průvodním jevem (odpadem) vytváření komunit i společností a tedy i jejich snahy o vnitřní integraci a inkluzi těch, kdo jsou svým rodem, kulturním dědictvím či jinými atributy pro budovaný řád žádoucími aktéry. „Muži, ženy a děti jsou vyhlazováni proto, že byli zařazeni do kategorie tvorů určených k likvidaci“ (Bauman 2003:18 in Mareš 2006) právě pro svou „nezpůsobilost“ inkluze. Tyto extrémní příklady likvidace exkludovaných osob ve jménu kohezivní společnosti zde uvádím z jediného prostého důvodu, je totiž nutné si uvědomit, že určité odlišnosti jsou žádoucí pro fungování společnosti jako celku. Toto je nutné brát vždy v potaz při řešení problému exkludovaných osob. Vždy musí existovat nějaké mantinely při tvorbě nástrojů pro boj se sociální exkluzí. Mohou jimi být například listina základních lidských práv a svobod či různé další dokumenty. Nicméně boj proti exkluzi a snaha o inkluzi se část potýká z nepochopením jak ze strany institucí, tak ze strany řadových občanů, je neustálým předmětem diskuse, debat a konkrétní nástroje se neustále proměňují, ale je nutné mít pořád na paměti, že určitá různorodost v rámci jedné společnosti je žádoucí a nelze ji hned odstraňovat za každou cenu.

Sociální inkluzi konkrétní skupiny obyvatelstva pro účely této práce lze tedy vymezit na základě následujících dimenzí:

- Politická dimenze - skupina má možnost participovat na politickém životě stejně jako většinová populace a má stejný přístup k informacím.
- Ekonomická dimenze - Ekonomické příjmy osob ve skupině zajišťují plnohodnotný život, zajišťují odpovídající bydlení, přístup k potravinám, informacím a kulturnímu vyžití.

- Sociální dimenze objektivní - Skupina je vnímána jako plnohodnotná součást společnosti a je společností respektována i ve své odlišnosti
- Sociální dimenze subjektivní - Skupina samu sebe vnímá jako plnohodnotnou součást společnosti a necítí se být diskriminována z důvodu svých specifických charakteristik (etnicita, gender, věk, sexuální orientace)

### **3.4. Sociální exkluze seniorů**

Stanovení specifických faktorů sociální exkluze seniorů je základním cílem této práce. Zatímco v předchozích kapitolách jsem se zabýval sociální exkluzí v obecném slova smyslu, tedy jejím chápáním definicí a podobou v akademických a veřejně politických diskurzech, nyní je na čase přistoupit k jejím specifickým u seniorů.

Základ pro hledání specifických faktorů leží v multidimenzionálním charakteru exkluze samotné a často se tak můžeme se setkat s různými snahami definovat jednotlivé dimenze exkluze. Například Mareš (2008) k tomu uvádí následující:

*Existuje i snaha určit základní dimenze sociální exkluze, která je chápána jako multidimenzionální, co do své povahy i co se týče jejích příčin a důsledků. Může být totiž pocíťována v mnoha oblastech života: bydlení, vzdělávání, zdravotní péče, politika, sociální sítě. Existuje řada pokusů kategorizovat je například do ekonomické, politické a sociální dimenze [Bhalla and Lapeyre 1997: 418]. Jiný pokus sféry sociální exkluze kategorizuje do dimenze spotřeby zboží a služeb na trhu (kupní síly), dimenze produkce neboli participace v ekonomických či sociálních ceněných aktivitách (zejména na placené práci), dimenze politické participace a politického vlivu a dimenze sociální integrace neboli integrace v rodině, sociálních sítích, komunitě etc. [Burchardt et al. 2002:31]. (Mareš 2008 : 14)*

Tato multidimenzionalita, jak jsem již psal dříve, je dle mého názoru z hlediska praktické stránky věci výhodou i nevýhodou. Na jedné straně neumožňuje zcela jasné teoretické zakotvení praktických opatření, tyto teorie totiž mohou být neustále zpochybňovány, vyvraceny nebo měněny například v souvislosti s měnicími se politickými strukturami, které vycházejí z různých ideologických rovin (například liberalistické vs. sociálně demokratické). Bez tohoto zakotvení hrozí časté změny v konkrétních strategiích a technikách při řešení daného problému

Pokud se však základním východiskem stává problém samotný, umožňuje jeho rozbor z mnoha úhlů pohledu za využití většího množství teorií a východisek ve vztahu

ke konkrétním sociálním a politickým podmínkám dané lokality, regionu, státu či nadnárodního útvaru.

Na následujících řádcích se pokusím definovat své vlastní faktory sociální exkluze, založené na teoretickém rozboru problematiky v předchozích kapitolách a ty posléze ověřit sekundární analýzou dat. Hledání těchto faktorů vedoucích k sociální exkluzi bude stanoveno na základě aspektů vyjmenovaných na konci předchozí kapitoly.

Jako první se můžeme zaměřit na ekonomický aspekt sociální exkluze. Materiální a monetární dimenze sociální exkluze je důležitou součástí konceptu sociální exkluze již od samotného počátku požívání tohoto pojmu, jak jsem již psal, v teoretické části. Často se můžeme setkat s tvrzením, že senioři, jejichž příjmy pocházejí většinou pouze ze starobních důchodů, jsou častěji ohroženi chudobou než většinová populace (Rabušic 1998, Kuchařová 2002). Je proto třeba ověřit zda tomu opravdu tak je.

V tomto případě můžeme vycházet z několika ukazatelů. Základní rozdělení by se odehrávalo v rovině rozlišení na objektivní a subjektivní ukazatele. Objektivních ukazatelů může být celá řada, mohou se odvíjet od mediánového příjmu, životního minima, vybavení domácnosti, či zastoupení v příjmových skupinách. V tomto případě je problematický fakt, že objektivní míry jsou stanoveny zvenčí arbitrárně a nemusí odpovídat skutečným pocitům seniorů. Z tohoto důvodu se jeví být velmi vhodné využít i tzv. subjektivní míry chudoby, které lze získat z dotazníkových šetření, v případě této práce se bude jednat konkrétně o šetření European social survey.

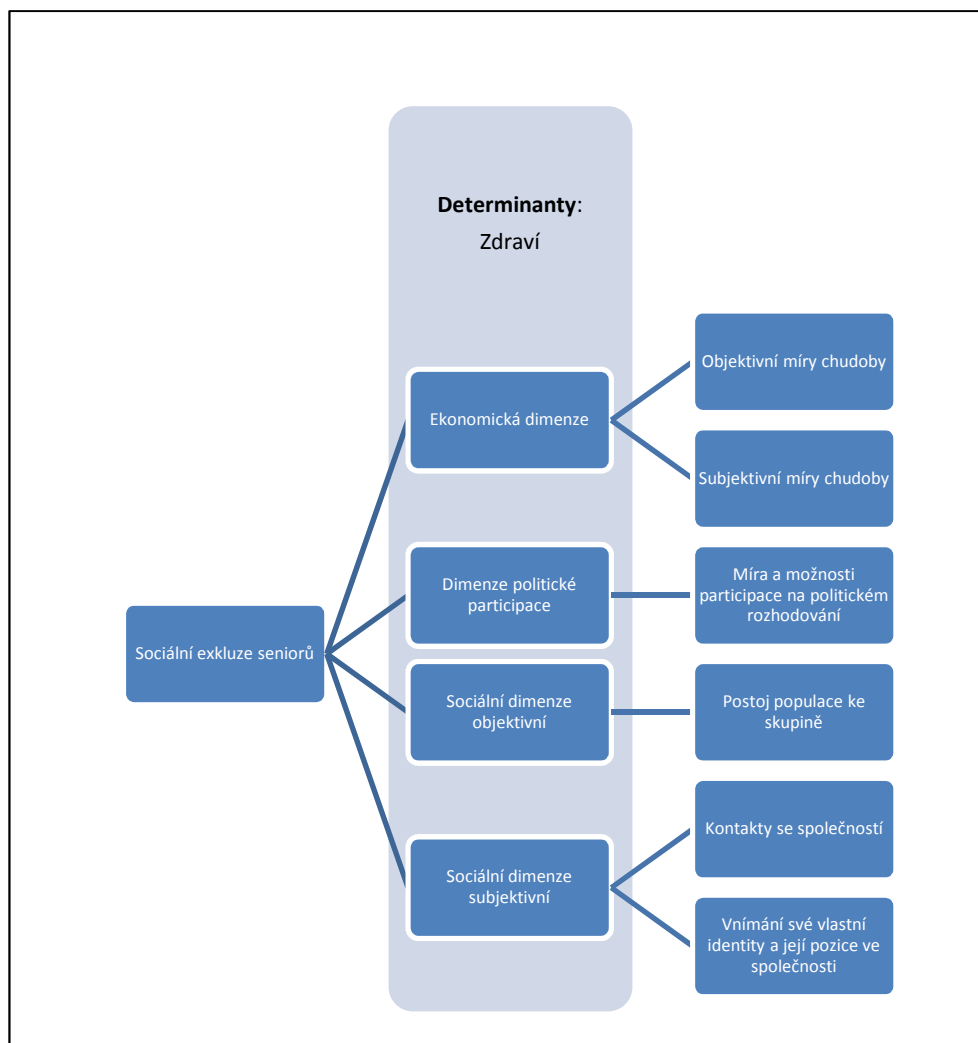
Druhým aspektem je exkluze v sociálním životě, vycházející ze sociálních dimenzí uvedených na konci předchozí kapitoly. V tomto případě se zaměřím na frekvenci sociálních kontaktů seniorů, dále na vnímání seniorů ve společnosti. Opět se tedy jedná o rozdělení na objektivní a subjektivní rovinu exkluze, avšak v poněkud odlišném významu než v předchozím případě. Zde půjde o pojetí v Rabušicově slova smyslu, tedy objektivní v tomto případě znamená pohled společnosti na skupinu seniorů, zatímco subjektivní je vnímání své vlastní skupiny a její role ve společnosti (Rabušic 2000).

V tomto případě budu pracovat se dotazníkovým šetřením ESS a také se pokusím jednoduchým způsobem zanalyzovat postoje k seniorům na základě rozboru antidůchodcovských skupin na facebooku. Tam lze získat velmi mnoho cenných názorů

a vyjádření týkajících se seniorů ze strany mladé generace. Tuto možnost jsem vybral také z toho důvodu, že v období okolo voleb do poslanecké sněmovny v roce 2010 se rozproudili velké debaty ohledně vztahu mezi generacemi a právě tyto skupiny byly velmi často zmiňovány v médiích a vzbudili docela velký poprask.

Třetím bodem bude politická dimenze sociální exkluze, která se zabývá možnostmi participace seniorů na politickém rozhodování. Bude se jednat jak o pasivní participaci v podobě účasti u voleb tak i o aktivní účast v podobě členství v politických stranách. Pro bližší pochopení problematiky sociální exkluze seniorů jsem sestavil následující strom rozdělující sociální exkluzi seniorů na jednotlivé složky. Rámec tohoto stromu je založen na teoretickém základu nastíněném v předchozích kapitolách, základem pro jeho pochopení je předpoklad, že existuje problém sociální exkluze seniorů. Zda tomu tak skutečně je, nelze zatím zodpovědně říct, neboť tento předpoklad bude předmětem testování na následujících stránkách. Pro potřeby analýzy je nutné jednotlivé dimenze dále rozvinout do konkrétnější roviny, jde tedy o sestup po žebříku abstrakce. Nejabstraktnějším pojmem je v tomto případě pojem sociální exkluze seniorů, která je nadále rozvinuta do konkrétnější roviny v podobě jednotlivých dimenzí a ty jsou dále rozvinuté na konkrétní ukazatele. Nejedná se tedy o klasický strom problémů, ale spíše o rozklad pojmu problému sociální exkluze seniorů na dílčí ukazatele, které umožní blíže uchopit téma jako celek a hledat jeho odraz ve skutečném jednání společnosti a jedinců v ní žijících. Jednotlivé dimenze jsou dále rozvedeny do konkrétních indikátorů, jejichž přehled naleznete v kapitole 2.1 týkající se metodologie.

Obrázek 1 Schéma sociální exkluze seniorů



Vedle jednotlivých dimenzí je ve stromu ještě vymezen determinant v podobě zdraví. V tomto případě se nejedná o specifický faktor sociální exkluze, ale o jev, který bývá často dáván do souvislosti se stářím člověka. Jak bylo uvedeno v kapitole zabývající se stářím a definicí skupiny seniorů špatné zdraví bývá nejčastěji vnímáno jako nedílný průvodce staří. Nelze ho však chápat jako složku exkluze, ale pouze faktor, který může prohlubovat projevy exkluze v mnoha identifikovaných dimenzích. Proto se budu vlivem zdraví na jednotlivé dimenze zabývat v samostatné kapitole.

## 4. Determinanty a dimenze sociální exkluze seniorů

### 4.1. Zdravotní stav jako determinant sociální exkluze u seniorů

Za jedno z rizik zvyšující pravděpodobnost sociální exkluze lze tedy považovat zhoršování zdravotního stavu s přibývajícím věkem, které může s velkou pravděpodobností ovlivňovat všechny dimenze sociální exkluze. A u seniorů platí jeho vliv dvojnásob, neboť ke stáří zhoršující se zdravotní stav patří.

Stáří samo o sobě však není nemocí, jak se může jevit v souvislosti s prezentací problematiky v dnešních médiích. S narůstajícím kalendářním věkem ale dochází k změnám v organismu jako celku. Tyto změny jsou z valné části nevratné a projevují se změnami v jednotlivých biologických systémech lidského organismu (např. kardiovaskulární systém, lymfatický systém, respirační, nervový atd.) a dají se označit souhrnným názvem biologický věk. Ten na rozdíl od věku kalendářního by mohl umožnit zachytit individuální změny v organismu jednotlivců a změny v jednotlivých fyziologických soustavách. Nicméně určení přesného biologického věku je v současné době velmi obtížné a je předmětem diskusí (Mrázová 2007: 105-107).

Uvědomění si existence biologického věku je velmi důležité pro pochopení heterogenity zdravotního stavu seniorů. Nelze totiž říci, že všichni mají problémy s klouby či se srdcem, avšak je více než jasné, že v souvislosti s kalendářním věkem roste i věk biologický a dochází tak ke značnému zvýšení rizika zdravotních problémů a komplikací, které postihují různé fyziologické soustavy lidského těla. Podle Světové zdravotnické organizace (WHO) jsou největšími riziky zvýšené disability ve stáří chronická neinfekční onemocnění, mezi něž patří kardiovaskulární onemocnění, hypertenze, cévní mozkové příhody, onkologická onemocnění, chronickou plicní obstrukci, postižení muskuloskeletálního aparátu (zejména artrózu a osteoporózu), problémy duševního zdraví (zejména demenci a depresi), poruchy zraku (Holmerová a kol. 2006: 164). I z tohoto výčtu je jasné, že zdravotní problémy jsou velmi různorodé a liší se v podstatě od jedince k jedinci. Právě odlišnosti ve zdravotním stavu ještě hlouběji prohlubují heterogenitu ve skupině seniorů.

Avšak v souvislosti s výskytem těchto poruch organismu může docházet ke snížení schopnosti fungovat plnohodnotně v dnešní společnosti. Například omezení



hybnosti v důsledku osteoporózy může vést k tomu, že jedinec není schopen příliš často opouštět domácnost a zmenší se mu možnosti sociálního kontaktu s jinými osobami. V souvislosti se špatným zdravotním stavem seniorů se pak můžeme setkat i s jevem totální izolace od svého okolí, kdy je člověk upoután na lůžko a jeho sociální kontakty jsou v podstatě omezené jen na návštěvy či péči poskytovanou profesionálními pečovateli.

Důležitým aspektem je také subjektivní hodnocení vlastního zdraví. Dalo by se předpokládat, že s rostoucím věkem budou své zdraví lidé hodnotit čím dál tím hůře. Pro ověření této hypotézy jsem použil data ze z průzkumu European social survey (ESS) z roku 2008. Vyhodnocena byla otázka týkající se subjektivního vnímání vlastního zdraví. Hodnota 1 znamenala velmi dobrý zdravotní stav, zatímco hodnota 5 velmi špatný. Mezitím se nacházely kategorie dobrý, uspokojivý a špatný. V následující tabulce je jednoznačně vidět, že s rostoucím věkem respondenti čím dál tím častěji hodnotí svůj věk častěji hůře. Fakt že souvislost mezi věkem a subjektivní hodnocením zdraví souvisí, ukazuje i míra korelace mezi proměnnými zdraví a věk. Síla toho vztahu vyjádřena korelačním koeficientem Kendallovo tau-b má hodnotu 0,488, což je středně silná závislost.

Ovšem opravdu výrazně rostou podíly respondentů hodnotících svůj zdravotní stav jako špatný a velmi špatný až ve věkových skupinách od 70 let výše. Opět se tedy ukazuje, že vnímat skupinu seniorů jako homogenní skupinu není dobré a dělení seniorů na skupiny mladí senioři, staří senioři a velmi staří senioři z hlediska jejich zdravotního stavu má své opodstatnění.

Tabulka 4 Vztah mezi subjektivním hodnocením zdravotního stavu a věkovými skupinami

			Velmi dobré	Dobré	Ucházející	Špatné	Velmi špatné
věkové skupiny	1-19 let	Absolutně	72	30	4	5	1
		Relativně	64,3%	26,8%	3,6%	4,5%	,9%
	20-29 let	Absolutně	148	110	15	3	2
		Relativně	53,2%	39,6%	5,4%	1,1%	,7%
	30-39 let	Absolutně	127	173	51	10	4
		Relativně	34,8%	47,4%	14,0%	2,7%	1,1%
	40 - 49	Absolutně	39	186	80	19	0
		Relativně	12,0%	57,4%	24,7%	5,9%	,0%
	50 - 59 let	Absolutně	22	144	150	52	7
		Relativně	5,9%	38,4%	40,0%	13,9%	1,9%
	60 - 69 let	Absolutně	7	102	186	54	6
		Relativně	2,0%	28,7%	52,4%	15,2%	1,7%
	70-79 let	Absolutně	3	18	73	46	10
		Relativně	2,0%	12,0%	48,7%	30,7%	6,7%
	80-89 let	Absolutně	0	6	18	17	9
		Relativně	,0%	12,0%	36,0%	34,0%	18,0%
	90 let a výše	Absolutně	0	0	1	1	1
		Relativně	,0%	,0%	33,3%	33,3%	33,3%
Celkem		Absolutně	418	769	578	207	40
		Relativně	20,8%	38,2%	28,7%	10,3%	2,0%

Zdroj: ESS Round 4, 2008

Na první pohled se tyto informace mohou jevit jako banální zjištění, nicméně subjektivní vnímání zdravotního stavu je velmi významné, neboť tvoří důležitou komponentu lidské psychiky a může mít vliv na mnoho oblastí lidského života. Například dle Kuchařové hraje zdraví významnou roli při vnímání osamělosti, může ovlivňovat schopnost pracovat nebo schopnost vycházet za kulturou (Kuchařová 2002, str.: 61 – 63).

ESS nám opět nabízí možnost tuto hypotézu otestovat. Budu tedy hledat korelaci mezi subjektivním hodnocením zdravotního stavu a frekvencí setkávání se s přáteli či kolegy. Jelikož se jedná o dvě ordinální proměnné, kdy jedná má více kategorií, než druhá budeme hledat sílu asociace na základě korelačního koeficientu Somerssova d získaného z kontingenční tabulky. Sílu asociace nám uvádí následující tabulka.

Tabulka 5 Míra asociace mezi proměnnou zdraví a frekvence sociálních kontaktů

Koeficient Somerssovo d	Síla korelace	Asymp. Std. Error <sup>a</sup>	Approx. T <sup>b</sup>	Approx. Sig.
Věková skupina 60+	-0,042	,036	-1,025	,305
Věková skupina 60-	-,217	,023	-9,435	,000

Tabulka ukazuje zajímavý fakt, že u seniorů je korelace podstatně nižší než u mladších ročníků. Zatímco u seniorů korelace mezi vnímáním zdraví a frekvencí sociálních kontaktů se nedá v podstatě hovořit, u lidí mladších 60 let už ji lze považovat za nízkou a podstatně silnější než u starších ročníků. Z těchto výsledků vyplývá, že zdraví nemusí být tedy determinantou odsuzující seniory k sociální exkluzi. Vysvětlení toho faktu může být více.

Jak jsem již uváděl dříve, výsledek uvádí souvislost mezi subjektivním vnímáním zdravotního stavu, které nemusí odpovídat zdravotnímu stavu reálnému, tudíž nelze jednoznačně zamítnout tvrzení, že zdravotní stav neovlivňuje frekvenci sociálních kontaktů.

Druhé vysvětlení spočívá ve stereotypizaci stáří. Jak již jsem naznačoval v předchozích kapitolách, dle výzkumu v práci Caroline Fiske a jejích kolegů je jedním z hlavních stereotypů ve vnímání seniorů to, že jsou hodnoceni jako velmi vřelí a přátelské osoby, avšak částečně nekompetentní. Tento fakt často vede k tomu, že v případě nesnáží se těmito osobám může častěji dostávat pomoci od blízkých či komunity, v které žije (Fiske a kol, 2005:). V tomto případě může mít za efekt častější kontakt s okolím, než by tomu bylo v případě zcela zdravého soběstačného, avšak společensky neaktivního seniora a paradoxně tak zhoršený zdravotní stav může přispět k lepší kvalitě života sociálního.

Tato zjištění nás sice mohou vést k přesvědčení, že zdraví jako determinant umocňující riziko sociální exkluze nehraje takovou roli, jak se může zdát, nicméně je však stále nutné brát v potaz, že výzkumy jsou prováděny ve společnosti, kde je vcelku rozvinut systém zdravotní a sociální péče, které určitým způsobem negativní dopady zhoršeného zdraví eliminuje, proto nelze jednoznačně říci, že do systému zdravotní a sociální péče o seniory není třeba investovat finance a úsilí společnosti, ba naopak, spíše by nás měli utvrdit v tom, že současný systém je funkční a zaměřit se na jeho zdokonalení v oblasti extrémních případů (např. dlouhodobě ležící pacienti bez

možnosti kontaktu s okolím). Jinými slovy je nutné se zaměřit ne na komplexní změnu systému, ale na jeho slabiny v konkrétních specifických případech a zde dále hledat nové možnosti zdokonalování

#### **4.2. Ekonomická dimenze sociální exkluze aneb jsou senioři chudí?**

Co se týče příjmové chudoby seniorů, často se setkáme s tvrzením, že výše měsíčního příjmu důchodců neodpovídá životním nákladům, které senioři mají. Právě nízké příjmy a často velmi omezená možnost přivýdělku by se daly považovat za jeden ze specifických znaků sociální exkluze seniorů.

Na začátek se však podívejme, zda je toto tvrzení pravdivé. Jsou tedy senioři častěji ohrožení chudobou než zbylá část populace? Soudobá společnost přijímá univerzální pohled, že stáří je spojeno s chudobou častěji než jiné životní fáze. Můžeme hovořit o jakési gerontofobii (Schirmacher 2005), tedy jakémsi strachu ze stáří. Nedostatečné finanční zázemí je jen jednou ze složek tohoto strachu. V posledních letech se v souvislosti s diskutovanou penzijní reformou můžeme setkat s mnoha menšími průzkumy a anketami zabývajícími se financemi a stářím. Například v průzkumu v roce 2010 vyjádřilo 37% mladých obyvatel strach z chudoby v důchodovém věku (IDnes, Novinky.cz: 2010). Většina sociologů však ví, že představy a realita se nemusí vždy shodovat. Jaká je tedy realita? Jsou staří lidé opravdu častěji ohrožení chudobou nebo se jen jedná o stereotypizaci představ o stáří jak se o ní zmiňuje Vidovičová (2006)?

Rabušic (1998) se touto otázkou zabýval ve svém článku „Jsou čeští senioři opravdu chudí?“ v roce 1998. Tvrdí, že chudoba je velmi komplexní pojem a tak nalezení hranice, od které lze jedince či domácnost označit za chudé je velmi obtížné (Rabušic 1998). Rabušic ve svém textu pracuje s více ukazateli a snaží se tak pojmut jev v celé jeho šíři. Z hlediska problematiky sociální exkluze je dle něho nejdůležitější rozdělení na objektivní a subjektivní ukazatele. Rozdíl mezi těmito ukazateli definuje potom následujícím způsobem:

*Pro naši potřebu budu vycházet z faktu, že chudobu je možno chápat jako jeden ze sociálních problémů a teorie sociálních problémů praví, že jakýkoliv sociální problém má vždy svou objektivní stránku, již tvoří skutečně existující podmínky definované jako problematické, a svou stránku subjektivní, tedy percepce těchto podmínek sociálními aktéry. (Rabušic 1998: 305)*

Do své práce tento jeho pohled převezmu, i když se do určité míry odchýlím od konkrétních měř chudoby, které Rabušic v článku užívá. Jako první se zaměřím na objektivní ukazatele chudoby.

#### 4.2.1. Objektivní míry chudoby

Poněkud problematičtěji se jeví stanovení objektivní míry chudoby, proto se na ní podíváme jako první. Z tohoto úhlu pohledu lze totiž pracovat s mnoha údaji, jako je například výše příjmů, vybavení domácnosti, struktura výdajů domácnosti atp. (Rabušic 1998) Na základě těchto objektivních údajů Rabušic uvádí, že čeští senioři takto definovanou chudobou nijak výrazněji ohroženi nejsou, jedná se však o údaje z roku 1998, proto s nimi v tomto textu nebudu pracovat. Pro zajímavost a možnost srovnání uvedu alespoň zhruba Rabušicovy závěry. Většina tehdejších seniorů měla solidně vybavené domácnosti, struktura výdajů se taky příliš nelišila od ekonomicky aktivního obyvatelstva, a i když příjmy jsou celkově nižší než u ekonomicky aktivních, propad pod hranici životního minima nebyl též příliš velkým rizikem. Zkusím na následujících řádcích zhodnotit, zda v této oblasti došlo k nějaké změně (Rabušic 1998).

Nyní budu pracovat s údaji a daty zveřejněnými na stránkách Českého statistického úřadu vydanými v rámci publikace *„Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2009 - domácnosti podle postavení a věku osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma“*. Problémem při zpracovávání dat z této publikace se ukázal být fakt, že jednotlivé statistiky rozdělující důchodce a zaměstnance nedělí kategorii důchodců na starobní a invalidní, tudíž data mohou být částečně zkreslená. Jedná se však o nejucelenější zdroj informací o příjmech domácností, které se mi podařilo opatřit. Kvůli výše uvedenému faktu je však k výsledkům nutno přistupovat s jistou opatrností. Pro přesnější informace by bylo třeba data očistit od invalidních důchodců.

Podívejme se tedy nyní na základní objektivní ukazatele chudoby, které se používají v rámci EU. Tento základní ukazatel je konstruován z průměrného mediánového příjmu v rámci daného státu. Za obyvatele ohroženého chudobou je považován ten, jehož příjmy nedosahují 60% mediánového příjmu. Podle toho to ukazatele jsou na tom obyvatele ČR v podstatě nejlépe z celé Evropy. A jak je to s lidmi v důchodovém věku ve srovnání s ostatními věkovými skupinami obyvatelstva?

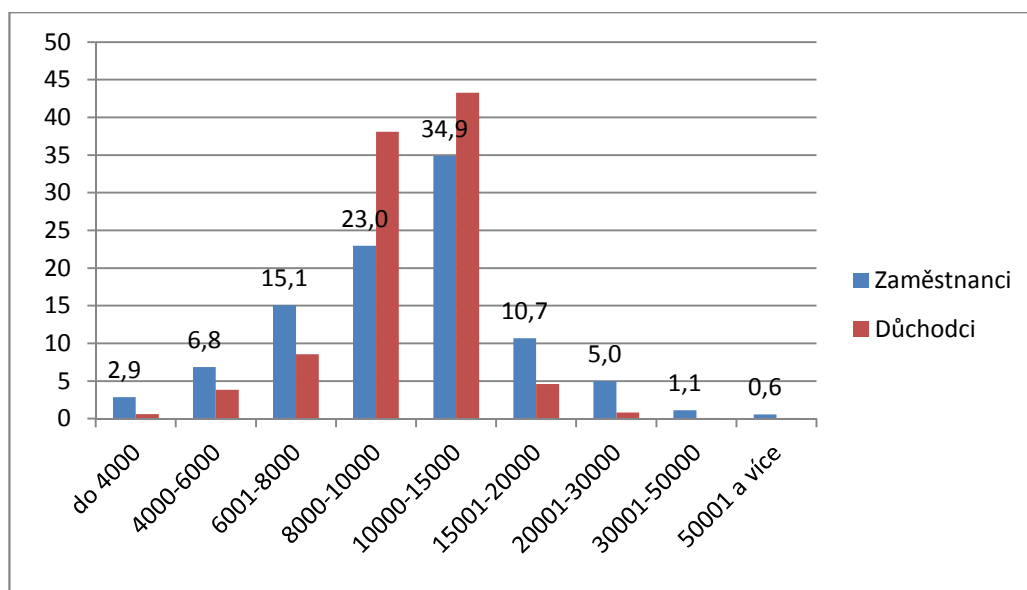
Tabulka 6 Podíl osob ohrožených příjmovou chudobou (procenta)

	2007	2008	2009	2010
<b>Osoby celkem</b>	<b>10,4</b>	<b>9,6</b>	<b>9,0</b>	<b>8,6</b>
0–17 let	16,6	13,2	13,3	14,3
18–64 let	8,6	8,3	7,6	8,1
65 a více let	5,5	7,4	7,2	6,8

Zdroj: ČSÚ 2009

Z tabulky překvapivě vyplývá, že příjmovou chudobou jsou důchodci ohrožení ve srovnání s ostatními skupinami nejméně. Nicméně je třeba vzít v potaz fakt, že z údajů o mediánovém příjmu nevyplývá celkově rozložení příjmů v dané populaci. Je tedy nutné se podívat, nakolik jsou příjmy osob rozloženy v okolí mediánového příjmu. K tomuto účelu nám poslouží graf, který porovnává obsazení jednotlivých příjmových skupin mezi zaměstnanci a důchodci. Vzorek zaměstnanců je očištěný od pracujících důchodců.

Graf 1 Rozložení do příjmových kategorií - srovnání mezi důchodci a zaměstnanci



Zdroj: ČSÚ 2009

Graf ukazuje fakt, že v nižších příjmových skupinách převládají lidé v produktivním věku, v příjmových skupinách od 8000 tisíc do 15000 zase spíše dominují důchodci. Dá se také očekávat, že v příjmové kategorii 10 až 15 tis. se bude většina důchodců nacházet u spodní hranice této kategorie, neboť tomu nasvědčuje hodnota průměrného čistého příjmu, která byla v roce 2009 10404 Kč, zatímco u zaměstnanců činila 12400 Kč. Z tohoto faktu vyplývá to, že zatímco rozložení příjmu u

zaměstnanců odpovídá více normálnímu rozložení, tedy že příjmy jsou rozloženy rovnoměrně podle Gaussovy křivky, u důchodců se radikálně koncentrují v příjmech mezi hodnotami 8000 tis až 15000 Kč.

To ukazuje na fakt, že současný penzijní systém má tendenci nivelizovat hladinu příjmů ve stáří a smazává nerovnost v příjmech, ale s velkou pravděpodobností tlačí průměrný příjem důchodce na nižší hladinu, než tomu bylo za produktivního života. Je však nutné se ptát, jakým směrem tato nivelizace působí. Tento efekt se na první pohled totiž může jevit jako příznivý, nicméně největším současným strašákem pro mladé lidi je pokles příjmů a životní úrovně po dosažení důchodového věku a ten má dle mých zjištění oporu i v realitě, neboť výše penzí je hluboko pod mzdovým průměrem v ČR. I přesto všechno z výše uvedených dat však vyplývá, že z objektivního hlediska senioři chudobou ohroženi nejsou.

Vedle výše příjmů je také důležitým ukazatelem chudoby materiální vybavenost domácností. Následující tabulka ukazuje vybavení domácností v čele s důchodcem bez dalších pracujících členů. Pro srovnání jsou v tabulce i čísla reprezentující obyvatelstvo celkem, domácností důchodců s pracujícími členy, nezaměstnané, zaměstnance a samostatně činné.

Tabulka 7 Vybavení domácnosti důchodců

Vybavenost domácností	Zaměstnanci celkem	Z toho		Samostatně činní	Ostatní domácnosti
		Zaměstnanci s nižším vzděláním	Zaměstnanci s vyšším vzděláním		
Pračka	98,4	98,6	98,1	98,9	84,3
barevný televizor	98,7	99,4	98,1	98,2	87,9
telefon (pevná linka, mobil)	99,5	99,3	99,6	99,7	98,0
osobní počítač	77,5	66,3	88,6	90,6	69,4
osobní auto	76,9	73,2	80,6	90,4	30,4
	Důchodci celkem	S pracujícími členy	Bez pracujících členů	Nezaměstnaní	Domácnosti celkem
pračka	94,8	99,7	94,1	93,2	97,0
barevný televizor	98,5	100,0	98,3	95,0	98,4
telefon (pevná linka, mobil)	94,1	99,0	93,3	90,7	97,4
osobní počítač	23,7	68,0	16,5	39,7	60,1
osobní auto	43,1	81,6	36,9	36,4	65,6

Zdroj: Český statistický úřad 2009

V tabulce je vidět, že většina domácností důchodců vlastní pračku, barevný televizor i telefon, hůře než zaměstnanci a populace celkem jsou na tom především, co se týče vybavenosti počítačem a osobním autem. Faktem však zůstává, že co se týče vybavenosti domácností je důchodcům nejbližší skupina nezaměstnaných, kteří jsou velmi často považováni za skupinu významně častěji ohroženou sociální exkluzí než další skupiny obyvatelstva. Z toho by se dalo usuzovat, že i senioři mohou být taktéž ohroženi chudobou a nemohou si dovolit to co jiné skupiny obyvatelstva. Aby toto tvrzení mohlo být obhájeno, bylo by třeba více informací o důvodech, proč některé vybavení domácnosti nemají. Že rozdíly v důvodech, zda domácnost vlastní či nevlastní konkrétní vybavení leží jinde, než ve finanční nedostupnosti si můžeme vyčíst z následující tabulky, která nám dává informaci o tom, kolik procent seniorů si konkrétní vybavení nemůže dovolit z finančních důvodů. Pro srovnání jsou opět uvedeny i další skupiny obyvatelstva ČR.

Tabulka 8 Domácnosti, které by konkrétní vybavení chtěli, ale nemohou si je z finančního důvodu dovolit

	Domácnosti celkem	Zaměstnanci	v tom		Samostatně činní
			zaměstnanci s nižším vzděláním	zaměstnanci s vyšším vzděláním	
pračka	0,4	0,1	0,3	0,0	0,2
barevný televizor	0,4	0,1	0,1	0,0	0,0
telefon (pevná linka, mobil)	0,8	0,2	0,3	0,1	0,1
osobní počítač	7,5	6,5	10,7	2,2	1,8
osobní auto	12,0	10,5	14,0	7,1	2,1
	Důchodci	v tom		Nezaměstnaní	Ostatní domácnosti
		s pracujícími členy	bez pracujících členů		
pračka	0,6	0,3	0,7	3,5	0,5
barevný televizor	0,5	0,0	0,6	3,3	5,0
telefon (pevná linka, mobil)	1,3	0,2	1,5	7,4	1,0
osobní počítač	8,5	4,0	9,2	35,6	14,0
osobní auto	13,6	8,0	14,5	46,0	45,6

Zdroj: ČSÚ 2009

Ukazuje se, že nedostatek financí není obvykle důvod proto, že konkrétní část vybavení důchodci nevlastní. To opět svědčí pro fakt, že senioři jako skupina nejsou ohroženi chudobou v objektivním slova smyslu. Pokud budeme hovořit o chudobě seniorů z objektivního hlediska, tak se bude jednat pouze o relativně malou část důchodcovské populace, které by se určitě měla věnovat pozornost, ale vztahovat



problém chudoby automaticky na celou populaci důchodců a potažmo i seniorů je rozměňováním sil, které by měli být věnovány konkrétním skupinám. Pozornost by se měla zaměřovat na konkrétní případy chudých seniorů, ptát se po příčinách a hledat souvislosti například ve vztahu k předchozímu životu (riziko přenosu exkluze z období produktivního věku do věku postproduktivního atd.)

#### **4.2.2. Subjektivní vnímání chudoby**

V předchozí podkapitole jsem řešil problematiku objektivních měr chudoby, v této kapitole se zaměřím na hledání odpovědi na otázku, zda senioři sami sebe považují za chudé respektive, zda jim současné příjmy přijdou adekvátní a dostačující pro plnohodnotný život.

Objektivní míry chudoby nám totiž poskytují pouze základní informaci o tom, zda jsou senioři chudí, neboť z tohoto úhlu pohledu je přívěsko chudý přiřazeno arbitrárně bez ohledu na skutečné pocity seniorů samotných. Fakt, že senior má příjmy na úrovni trojnásobku životního minima, ho sice vyřadí z kategorie lidí ohrožených chudobou, ale z této informace už se nedozvíme, že příjmy postačí pouze na pokrytí plateb za bydlení, léky a stravu, ale už mu neumožní navštěvovat kulturní akce či si vyrazit do restaurace na posezení s přáteli. To potom lze považovat za ohrožení možnosti plnohodnotně prožívat svůj život. Proto je nutné objektivní míry chudoby doplnit i jejich subjektivním vnímáním ze strany seniorů a ptát se jaké subjektivní pocity mají současní senioři a důchodci ohledně svých příjmů?

Následující tabulka nám ukazuje odpovědi na otázku, jak senioři vnímají své příjmy. Senioři většinou tvrdí, že s příjmy lze vyjít. Že to lze zvládnout pohodlně uvádí pouze 9,3 % z nich a že to jde těžko nebo velmi těžko uvádí téměř 40% z nich

Tabulka 9 Jak senioři vychází s příjmem ve srovnání s jinými věkovými skupinami

	Absolutní počty	Procentuálně
Se současným příjmem se žije pohodlně	52	9,3
Se současným příjmem lze vyjít	278	49,6
Se současným příjmem se vychází těžko	173	30,9
Se současným příjmem se vychází velice těžko	54	9,6
Celkem odpovědí	557	99,5
Neví	3	,5
Celkem	560	100,0

Zdroj: ESS 2008

Další informace ohledně subjektivních pocitů nám může poskytnout průzkum příjmů prováděný Českým statistickým úřadem. Ten se zabývá výpověďmi respondentu ohledně subjektivních pocitů týkajících se životních podmínek, ve kterých žijí a co si ze svého příjmu mohou dovolit. Statistiky ČSÚ ukazují, že důchodci v ČR si nemohou dovolit vše, co by chtěli. Zejména ve srovnání s pracujícími zaměstnanci a samostatně výdělečně činnými. Co se týče bydlení, lidé pobírající důchod si méně často stěžují na špatné podmínky související například s vlhkostí v bytě, jeho velikostí či světlostí. Nikterak častěji nevybočují ani co se týče stížností na hluk a znečištění prostředí (v této oblasti dominují především zaměstnanci s vyšším vzděláním, což může pravděpodobně souviset s vyššími nároky).

Pokud budeme brát v potaz náklady na bydlení, pro 25% domácností v čele s důchodcem představují velkou zátěž a pro 67% z nich alespoň určitou zátěž, což je nejbližší skupině zaměstnanců s nižším vzděláním, ale zdaleka se nepřibližuje skupině nezaměstnaných, kde náklady na bydlení představují vysokou zátěž pro celých 61% a za určitou zátěž ji označilo 35% lidí z této skupiny.

Podle statistik ČSÚ pak ze skupiny důchodců 7,7% lidí má velké obtíže vycházet se svými příjmy, s obtížemi s nimi vychází 39% domácností a s menšími obtížnostmi 23% domácností s důchodcem v čele. Těmito statistikami jsou opět nejbližší domácnostem s nižším vzděláním, ale nikterak výjimečně nevybočují z průměrů všech domácností v ČR, podstatně hůře je na tom opět skupina nezaměstnaných.

Dále se průzkum ptal na to, zda si mohou ročně dopřát týden dovolené mimo domov (není blíže specifikováno, co je tímto termínem myšleno). V této statistice si vedou důchodci podstatně hůře než ostatní skupiny (opět tedy s výjimkou nezaměstnaných). Dovolenu si nemůže dovolit celých 52 % důchodců, což je o 6 procent více než v případě skupiny zaměstnanců s nižším vzděláním.

Co se týče dalších statistik, důchodci jsou skupinou s nejmenším procentem domácností s problémy souvisejícími s platbou nájemného a platbami za energie a vodu. Mají sice o něco častěji problémy s neočekávanými výdaji vyššími než 8 tis Kč než domácnosti celkově, ale opět na tom nejsou hůře než zaměstnanci s nižším vzděláním a nezaměstnaní. Překvapivá je statistika, která zjišťuje možnost jíst obden maso. V tomto případě má problém 15,4 % důchodců, což je řadí na druhé místo za nezaměstnané (nemůže si to dovolit 31% z nich). Na druhou stranu zase mají nejbližší k osobám s nižším vzděláním, ale jsou na tom hůře než skupina zaměstnanců celkem.

Z výše uvedených statistik vyplývá, že co se týče základních životních podmínek v podobě bydlení, schopnosti platit energie a vodu, nevychází z toho důchodci o moc hůře než skupina zaměstnanců či domácnosti celkově. Určité procento z nich může mít v některých případech jisté problémy, ale nejedná se o příliš výjimečné číslo, které by nás opravňovalo k tvrzení, že senioři jsou na tom ekonomicky výrazně hůře než většina populace v ČR. Na druhou stranu ale nelze ani říci, že by na tom byly lépe. Statisticky se blíží nejvíce skupině zaměstnanců s nižším vzděláním a celkově se příjmy seniorů nepohybují v nijak závratných výšinách. Většina z nich žije v rámci svých finančních možností bez velkého strádání, ale na druhou stranu si nemohou dovolit nějaký nadstandard. I přes tento fakt ale nelze říci, že by senioři byli významněji ohroženi sociální exkluzí v dimenzi příjmů.

Ale je nutné mít na paměti, že v případě nezbytnosti vyšších finančních vydání například v případě prudkého zhoršení zdravotního stavu, kdy je často třeba vyšší finanční obnos na různé speciální pomůcky, mohou mít senioři problémy. Ze statistik totiž vyplývá, že si nemohou dovolit jednorázové vyšší výdaje. V tomto případě jim nezbývá nic jiného, než spoléhat na příspěvky a dávky od státu či solidaritu ze strany vlastní rodiny.

Opět si z toho lze vyvodit konkrétní závěry. Seniorům je v ČR zajištěn alespoň nějaký udržitelný standard života. To lze částečně považovat za znak určité kvality a funkčnosti

sociálního a důchodového systému. Snahou veřejné správy by potom mělo být tento systém udržet alespoň ve stávající podobě, nicméně v souvislosti se stárnutím populace to bude vyžadovat stále vyšší náklady na udržení tohoto stavu. V současnosti je tedy na místě snaha řešit systém důchodového pojištění.

V současnosti dochází k tomu, že dnešní mladší generace jsou vedeny k větší osobní zodpovědnosti za svou finanční situaci ve stáří, neboť stát podporuje třetí pilíř důchodového pojištění a zavádí pilíř druhý. Odpověď na otázku, zda je tento směr správný nám však ukáže až další vývoj. Ovšem právě z tohoto důvodu je nutné neustále této problematice věnovat pozornost, vyhodnocovat situaci a korigovat ji žádoucím směrem ve spolupráci s odborníky z řad politiků, vědců a co nejvíce do procesu rozhodování zapojovat i samotné občany.

### **4.3. Objektivní sociální dimenze sociální exkluze**

#### **4.3.1. Vztah společnosti k seniorům**

Jako dalším problematickým bodem, který může vést k rozvoji sociální exkluze seniorů je celkový postoj populace k seniorům.

Jak jsem již psal v předchozí kapitole, lze rozlišovat mezi exkluzí objektivní a exkluzí subjektivní. Co se týče objektivního vnímání sociální exkluze, jedná se v podstatě o vztah společnosti jako celku k dané sociální skupině, kterou lze definovat na základě nějaké určité diferencující charakteristiky. V našem případě je touto hlavní charakteristikou vysoký věk. Spojíme-li si téma vysokého věku a objektivní soc. exkluze, objeví se téma ageismu. Tedy problém diskriminace jedince na základě věku, v našem případě ještě konkrétněji na základě věku vysokého. S tímto termínem přišel Robert N. Butler, který ageismus popsal následujícími slovy:

*Ageismus lze chápat jako proces systematického stereotypizování a diskriminace lidí pro jejich stáří, podobně jako se rasismus a sexismus vztahují k barvě pleti a pohlaví. Staří lidé jsou kategorizováni jako senilní, rigidní ve svém myšlení a způsobech, staromódní v morálce a dovednostech (...) Ageismus dovoluje mladším generacím vidět starší lidi jako odlišné od nich samých, a proto jim brání, aby se se staršími identifikovali jako s lidskými bytostmi (...) Ageismus je manifestován širokým spektrem fenoménů jak na individuální, tak na institucionální úrovni: stereotypy a mýty, otevřené opovržení a averze nebo jednoduše vyhýbání se kontaktu, diskriminační praktiky v bydlení, v zaměstnání... (Butler 1975: 12 cit. dle Vidovičová 2007:111)*

V předchozím úryvku je problematika vztažena konkrétně ke starým lidem, nicméně je nutné podotknout, že ageismus se nemusí týkat jen starých lidí, ale lidí v jakémkoliv věku. Věk v tomto případě funguje jako základní deskripční charakteristika, na jejímž základě jsou jedinci připisovány určité znaky, které ho mohou diskriminovat a omezovat. Proto se lze setkávat i s diskriminací mladých. Pro definici ageismu, je proto vhodnější následující definice:

*Ageismus je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku, anebo jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci. (Vidovičová 2007: 113).*

Tým vědců s Columbijské univerzity zase ve své práci týkající se předsudků vůči starým lidem hovoří o různě hodnoceném předsudku. Senioři jsou sice vnímáni jako vřelé osoby, nicméně jako spíše nekompetentní osoby, které vyžadují péči a jsou nesamostatní. Také poukazuje na to, že předsudek týkající se nekompetentnosti seniorů je velmi odolný a těžko se odbourává, může být zdrojem diskriminace a v podstatě je součástí všech individualistických západních kultur. Jistou výhodou pro seniory je, že tento předsudek kombinuje pozitivní a negativní složku, což vede k tomu, že bývají vnímáni jako vřelé a hodné osoby, což často vede k tomu, že když se ocitnou v nesnázích, je pravděpodobnější, že se jim dostane pomoci, než v případě kdyby byli vnímáni například jako nekompetentní a nepřátelští (Cuddy a kol., 2005).

Výskyt stereotypů v pohledu na staré lidi uvádí i Sýkorová, která se zabývala problematikou autonomie ve stáří. Ta se pro změnu zabývala tématem autonomie ve stáří a sbírala poznatky od sociálních pracovníků, kteří se seniory pracují. Hovoří ale spíše o negativním vnímání seniorů, když ve výpovědích sociálních pracovníků zaznamenala dominantní popis starých lidí jako popudlivých, precitlivělých, zlostných, zatrpklých, nesnášenlivých a podezřívavých. Pokud se jednalo o pozitivní předsudky, významně častěji seniory popisovali jako skromné, šetrné, komunikativní a vstřícné (Sýkorová 2004: 88).

Jak je vidět výše, lze se setkat s ambivalentními výsledky ohledně předsudků a diskriminace seniorů ve společnosti. Můžeme se tedy ptát, zda se senioři setkávají s diskriminací své skupiny na základě věku. Touto otázkou se zabývá i výzkum ESS,

proto se můžeme podívat, jaké zkušenosti s projevem diskriminace na základě věku mají respondenti starší 60.

**Tabulka 10 Setkali jste se s diskriminací své osoby na základě věku?**

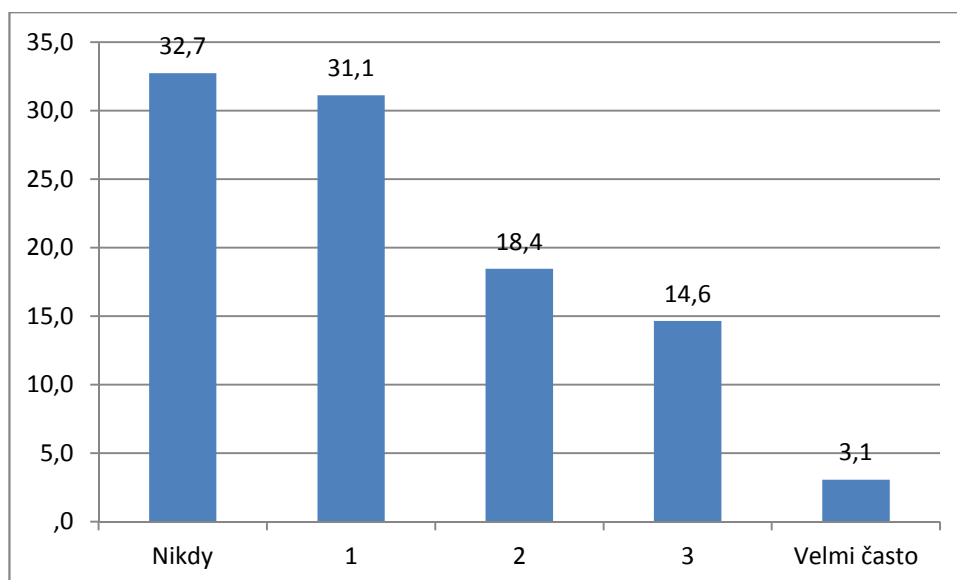
	Počet	Procenta
Nesetkali	526	93,9
Setkali	34	6,1
Celkem	560	100,0

Zdroj: ESS Round 4, 2008

Jak je vidět s tabulky, tak senioři s diskriminací vlastní osoby na základě věku nesetkávají, zkušenosti s ní vyjadřuje pouze 6,1% seniorů.

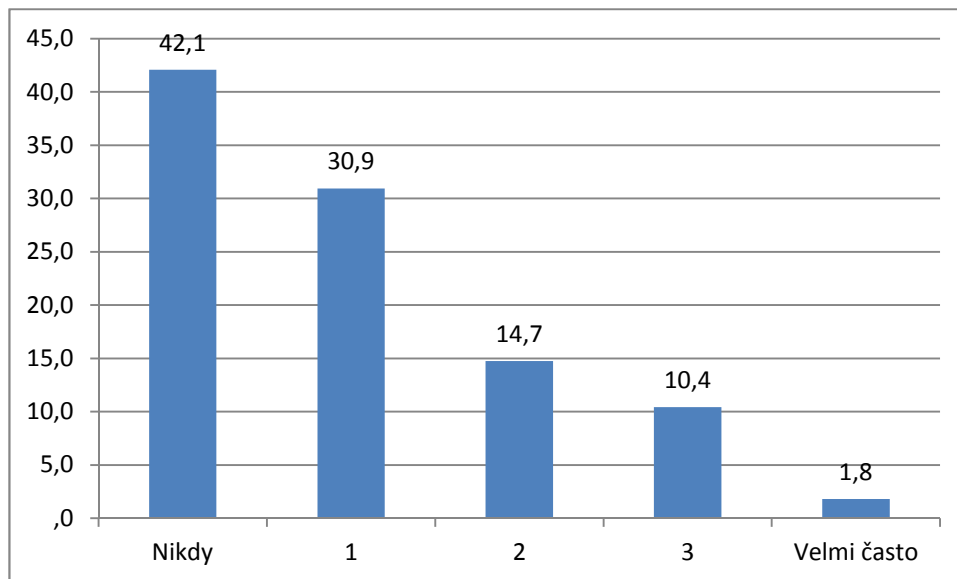
Jiné informace však získáme, pokud se budeme ptát konkrétněji. Ve výzkumu ESS byly zjišťovány i osobní negativní prožitky související s věkem. Konkrétně otázky zjišťovaly, jak často se respondent v posledním roce setkal s nedostatkem respektu k vlastní osobě z důvodu věku, se špatným jednáním z důvodu věku a s předsudky vůči vlastní osobě založenými na věku. Rozložení jednotlivých odpovědí ve skupině obyvatel starších 60 let lze vidět v následujících grafech.

**Graf 2 Setkání se s nedostatkem respektu z důvodu věku**



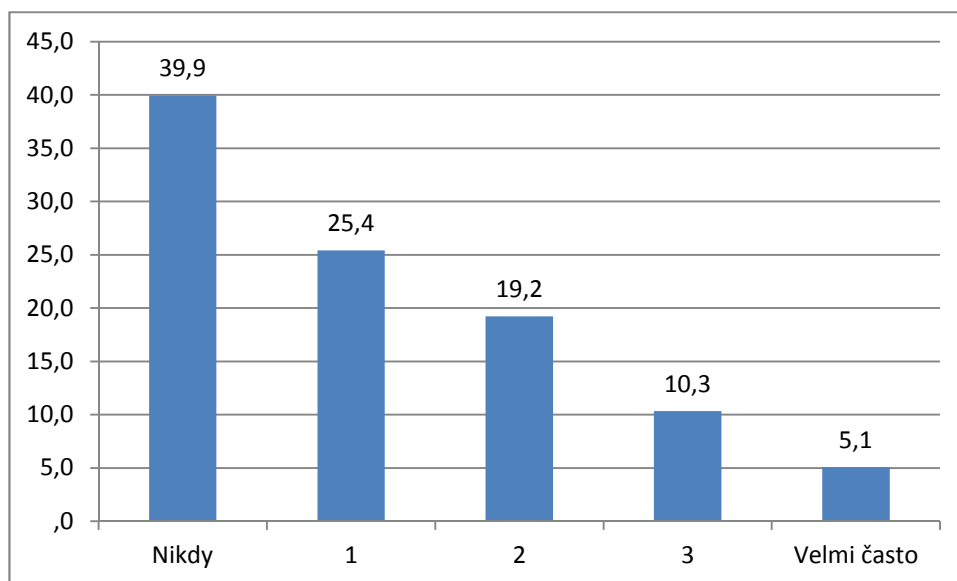
Zdroj:ESS, Round 4, 2008

Graf 3 Setkání se špatným jednáním z důvodu věku



Zdroj: ESS, Round 4, 2008

Graf 4 Setkání se s předsudky v souvislosti s věkem



Zdroj: ESS Round 4, 2008

Ukazuje se, že pokud se ptáme na konkrétní jevy související s ageismem, senioři již častěji deklarují osobní prožitek, než je tomu v případě diskriminace. Zkušenost s tímto jednáním má ve všech třech případech více jak 50% respondentů a vždy více než čtvrtina se s ním setkává i častěji než jen výjimečně.

Právě negativní postoje mohou vést k aktivním projevům nepřátelství vůči starším lidem. Nicméně jak psal Rabušic, projevy diskriminace a objektivní exkluze častěji mívají manifestační podobu (Rabušic 2002). Nejedná se tedy o snahu úmyslně

vytěsnit seniory mimo společnost tvorbou seniorských ghett na okraji měst, ale spíše jde o projevy verbální nebo v dnešní době virtuální (internetové stránky, komunitní sítě, blogy). Výše uvedený graf se však ukazuje, že senioři se setkávají i s aktivním negativním jednáním v podobě urážení, zneužívání či odmítnutí poskytnutí služby.

Ukázkou verbálního a manifestačního projevu nepřátelství je kampaň „Přemluv dědka!“ (Youtube 2010) která se objevila v době před volbami do poslanecké sněmovny v roce 2010. V souvislosti s touto kampaní se v té době se často v médiích objevovali články hovořící o propasti mezi generacemi vyhoceném vztahu mezi starými a mladými (iDnes.cz 2010, Novinky.cz 2010, iHNed.cz 2010).

Velmi často v tomto případě bylo skloňováno jméno sociální sítě Facebook, na které se často tvoří skupiny s více či méně negativním postojem k právě seniorské populaci. Zajímavý přehled těchto skupin přinesl Keller ve svém článku z roku 2010. Souhrn základních informací o vybraných skupinách s největším počtem členů, můžete vidět v následující tabulce, která je aktualizována k dubnu 2011.

**Tabulka 11 Vybrané skupiny na Facebooku veřejně deklarující negativní postoj k seniorům**

<p><b>Jejich revírem je Kaufland, jejich tempo je vražedné - důchodci!</b></p> <p><b>Popis</b> Jejich protivníci jsou mládež, vysoké ceny a schody. Důchodci z ČR buzerují, hledají slevy a sedí v autobusech ve dne v noci.</p> <p><b>Počet členů</b> 338 769</p> <p><b>Příklady reakcí</b> - Tak to je svatá pravda! Bydlím u Kauflandu a nájezdy jsou tu znát od brzkých ranních hodin? Od 6.30 už tam stepují, aby jim něco v akci neuteklo... - Také jsem v důchodu, nakupovat jezdím autem jednou týdně. Byla jsem v pokladně v Albertu, a co se zde píše, se děje. Někdy to byla hrůza, hlavně když si popletli letáky. Potom jsem byla já i ostatní pokladní zloději. - Mně se strašně líbí, jak vás všechno kolem seniorů rozčiluje, hlavně jejich peníze a nákupy. Pokud je to vaše náplň života, moc pestrý ten život nemáte ? Spíš lituju vás než je...</p>
<p><b>Název</b> Také nenávidíte, když si důchodci stěžují na naši generaci?</p> <p><b>Popis</b> Bez popisu</p> <p><b>Počet členů</b> 30001</p> <p><b>Příklady reakcí</b> -zrovna nedávno sem šla ze školy domů a šla sem po trávě a jedna babka na mě spustila, děvenko nešlapejte po té trávě. Co je na tom že sem nešla po chodníku ? o.O to dneska nedělá skoro nikdo :D -Ale já nenávidím to, že někteří důchodci smrdí jak plesnivej banán Fuj (ne všichni)</p>



<p>-Jsem jela v autobuse, sluchátka v uších a za mnou dve babky ani nenamáhaly ztlumit hlas.. „Ta dnešní mládež.. to je něco strašného... Koukni se co to nosí za hadry a furt maj nějaký dráty v uších! Co na těch drátech furt viděj?" :D</p> <p>-jko ae naše generace je taky pěkný swinstwo furt na ne nadawame ae když solej prachy tak je mame radi:-D</p> <p>-</p>
<p><b>Název</b> Důchodci jsou čím dal tím víc drzejší a drzejší !!!</p> <p><b>Popis</b> Bez popisu</p> <p><b>Počet členů</b> 15 313</p> <p><b>Příklady reakcí</b> -Vy se těm důchodcům divíte? =) -jsou to seniláci,už jsou tady dlouho a samotný je to sere.Nás ale daleko víc!!!! - nechápu proč bychom je měli nechat sednou když stejně za nákej pátek chcípnou... - Koukám, že s důchodcema máte každý svou zkušenost, ale měli by jste si všichni uvědomit, že jednou na tyhle léta dojdete taky a budete dělal to samé... Docela dost to někteří přeháníte!!!</p>
<p>Důchodci umí 2 hodiny běhat po Kauflandu a pak nevydrží stát 4 minuty v MHD.</p> <p><b>Popis</b> Bez popisu</p> <p><b>Počet členů</b> 45372</p> <p><b>Příklady reakcí</b> -Důležitý je, že život je v tomhle spravedlivej. Takže ti "moudří" mladáci budou jednou také staří a nemocní a jejich spratci se jim budou tlemit. Ale možná je to jenom mindrák,protože většina dnešních důchodců vypadala v mládí odpovídajíc svému věku,kdežto dnešní vykrmená a pilulkama nasypaná počítačová mládež se může pochlubit pouze tlustými zadnicemi a obezním zjevem. Běžte raději sportovat a neztrapňujte se tady takovejma blábolama. -jeden z nejlepších způsobů... zacpat si uši mp3kou a čumět z okna bo dělat že spíte a prostě ignor :D -no to je pravda jak Brno, jako důchodci prý pořád nemají peníze, ale hlavně, že jezdí do kauflandu na máslo, do lidlu pro mlíko, do tesca pro zbytek a pak ještě na výstaviště a nadávaj jak je to všechno hrozně drahý... no comment</p>

Zdroj: Facebook.com, Keller 2010

Jak lze vidět v tabulce, v diskusích ve skupinách se můžeme setkat jak s kritikou seniorů, ta s kritikou lidí, kteří se vůči seniorům vymezují negativně. Zajímavým faktem je, že často negativní vyjádření ke skupině seniorů vychází z konkrétního osobního prožitku, který lidé v diskuzích ventilují. Tyto skupiny pak tato vyjádření kumulují a každý, kdo je navštíví, může nabývat pocitu, že senioři jsou často agresivní a netolerantní a touží jen po levném zboží. Je však na místě připomenout, že kumulace těchto vyjádření na jednom místě ve virtuálním prostoru má tendenci stírat skutečnou

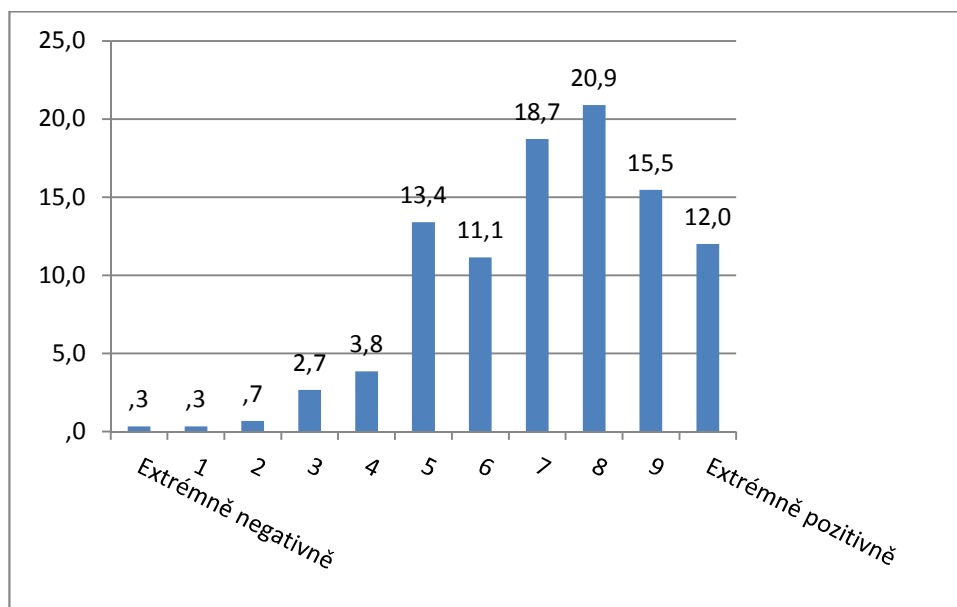
frekvenci a lokalizaci výskytu těchto jevů v reálném světě. To ve výsledku může vést k velkému zkreslení v hodnocení významu těchto projevů.

Je tedy vnímání seniorů opravdu tak negativní, že je možné říci, že vede k jejich odsunování na okraj společnosti, nebo se jedná pouze o zveličování banálního odvěkého rozporu mezi mladými a starými?

Alespoň částečnou odpověď na tuto otázku nám může opět poskytnout ESS. V rámci šetření se několik otázek zabývá vnímáním seniorů v populaci. Šetření se zabývá postojem populace konkrétně k věkové skupině lidí označovaných v průzkumu sedmdesátníci, kteří by dle autorů měli reprezentovat skupinu seniorů. V dotazníku lze najít konkrétní otázku zabývající se postojem lidí k populaci starší 70 let. Konkrétně otázka zní: *„Prosím řekněte, jak vy osobně celkově vnímáte lidi nad sedmdesát let. Odpovězte prosím na stupnici 0-10, kde 0 znamená naprosto negativně a 10 naprosto pozitivně.“*

Pro vyhodnocení otázky jsem zvolil odpovědi lidí mladších 60 let. Výsledek ukázal, že lidé vnímají tuto skupinu lidí spíše pozitivně. Výsledky rozložení odpovědí můžete vidět v následujícím grafu.

Graf 5 Vnímání skupiny sedmdesátníků osobami mladšími 60 let

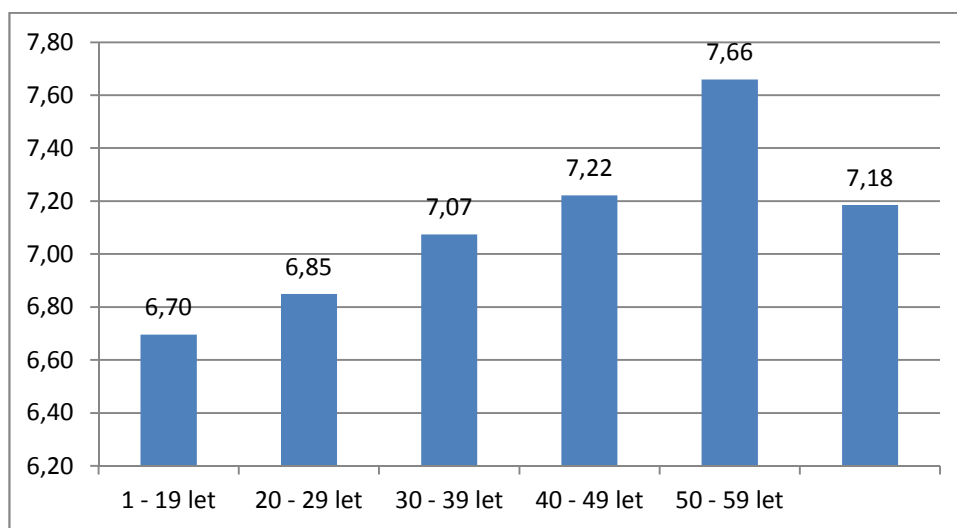


Zdroj: ESS Round 4, 2008

Pokud budeme považovat hodnotu 5 za neutrální, je jasně vidět, že populace mladší 60 let vnímá seniory celkově spíše pozitivně. Medián má hodnotu 7 a průměr má v tomto případě hodnotu 7,20. Celkově se tedy nedá říci, že by populace měla významně negativní vztah k seniorům, ba naopak senioři jsou vnímáni spíše pozitivně.

Zkusme se nyní podívat na rozložení odpovědí ve vztahu k jednotlivým věkovým skupinám ze vzorku respondentů mladšího 60 let.

Graf 6 Vnímání seniorů ve vztahu k věkovým skupinám



Zdroj: ESS Round 4, 2008

Hodnota průměrů u jednotlivých věkových skupin ukazuje, že s rostoucím věkem jsou staří lidé vnímání čím dál tím pozitivněji. Nicméně i v nejmladších věkových kategoriích převládá spíše pozitivní vnímání seniorů než negativní přístup. Faktem však je, že mladí lidé vnímají sedmdesátníky negativněji než starší ročníky.

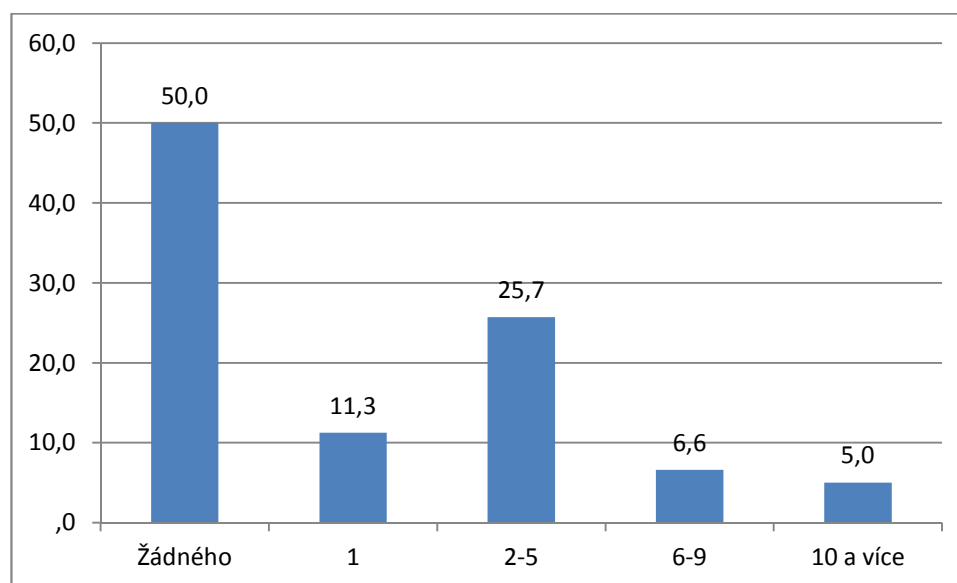
Spíše než střet generací, o kterém se často mluví, se jedná pouze o vzájemné nepochopení mezi generacemi díky vzájemné neznalosti a různým životním stylům. Obě generace vyrůstali v odlišném prostředí a prudké společenské změny odehrávající v průběhu devadesátých let mohou vést k odcizení v hodnotách, které obě věkové skupiny mají. Tyto hodnoty se například projeví v reprodukčním chování obyvatelstva, které mělo za důsledek prudký pokles porodnosti a u Rabušice se můžeme setkat s termínem westernizace společnosti, tedy pronikání západních hodnot do chování naší populace. (Rabušic 2000). Tento proces byl náhlý a vedl k prudkým změnám v hodnotových orientacích obyvatelstva a je pravděpodobné, že u mladších

ročníků převládají jiné hodnoty než u lidí starých, kteří vyrůstali ve zcela jiných podmínkách. Právě rozdílnost těchto hodnot může vést k určitému vzájemnému nepochopení, které může být umocněno nízkou frekvencí kontaktů mezi těmito skupinami, jak se pokusím ukázat na následujících řádcích.

Zkusme se tedy nyní podívat jak je to s kontakty mezi seniory a lidmi mladšími 30 let. Zde lze vycházet z jednoduchého předpokladu, že střety mezi generacemi mohou vycházet z nepochopení životních stylů mladých a starých., což se pak odráží v negativním vnímání starší generace. Nechápaní životního stylu seniorů bylo také často uváděno jako důvod generačního střetu mezi mladými a starými.

Následující graf ukazuje počty přátel mezi lidmi mladšími 30 let u lidí starších 60 let. Tyto počty nezahrnují členy vlastní rodiny. Z grafu je vidět, že více jak polovina lidí starších 60 let nemá mezi mladými žádné přátele.

Graf 7 Počet přátel mladších třiceti let ve věkové skupině lidí starších 60 let



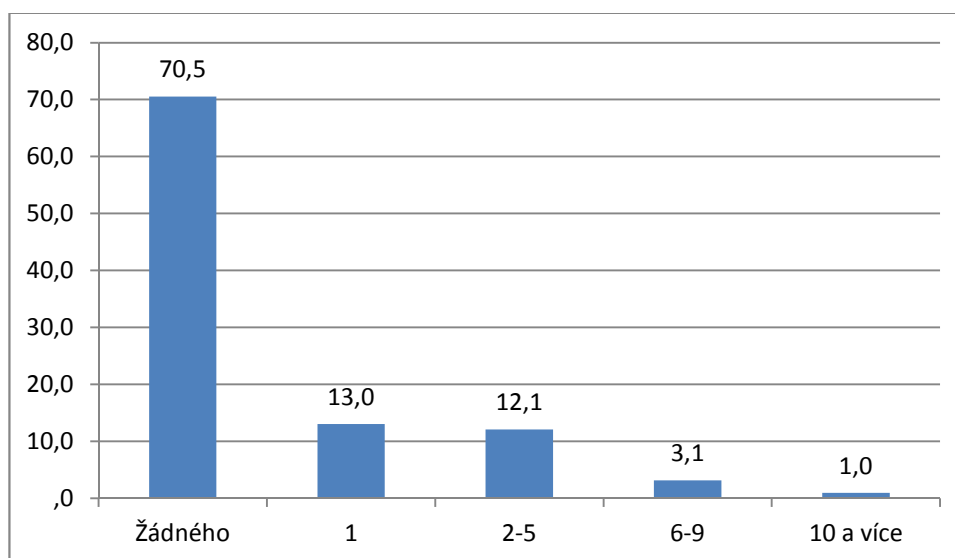
Zdroj: ESS Round 4, 2008

Kontakt s mladšími generacemi je tak zprostředkováván spíše skrze vlastní rodinu, poněvadž více jak 73 procent respondentů starších 60 let uvádělo, že osoby mladší 30 let má v rodině. Výzkum však dále nspecifikuje například frekvenci kontaktů s mladšími generacemi, pouze se ptá na to, zda si s těmito lidmi mohou pohovořit o intimních a osobních věcech. V podstatě se dá říci, že pokud již přátele v této skupině mají, jsou senioři s nimi ochotni diskutovat i osobní záležitosti a

problémy. To samé platí i o rodinných příslušnících mladších 30 let. To však nevyovídá nic o povaze sdělovaných informací. Dá se ale předpokládat, že senioři deklarující přátele mezi dvacátníky jsou s nimi ochotni komunikovat i své osobní problémy, což by mohlo vést k většímu vzájemnému pochopení.

Podívejme se na problematiku i z druhé strany, zda mladší ročníky mají přátele i mezi staršími lidmi.

Graf 8 Kolik přátel mezi sedmdesátníky mají lidé do třiceti let



Zdroj: ESS Round 4, 2008

Zde jsou výsledky podstatně horší. Více jak 70% osob, mladších 30 let, nemá, mezi lidmi okolo 70 let, žádné přátele. Možnost kontaktu se sedmdesátníky v rodině je také o něco horší. V této skupině má v rodině lidi starší 70 let 53% respondentů mladších 30 let. Co se týče možnosti diskutovat s intimní a osobní věci vyjadřuje se většina mladých, kteří mají členy rodiny starší 70let tím způsobem, že se spíše nesvěřují. Bližší důvody však nejsou známy, ale tato informace naznačuje částečné odcizení mezi starší a mladší generací a to i v rámci rodiny. Je však nutno podotknout, že otázka ve výzkumu se ptala pouze na lidi starší 70 let, nicméně relevantní kontakt mezi mladými a seniory mohou zprostředkovávat i lidé starší 60 let.

Přese všechny tyto informace lze prohlásit, že kontakty a vzájemné poznávání mladých a starých není příliš časté a rozvinuté. Těžko ale hledat konkrétní příčinu tohoto stavu. Navíc povaha kontaktu je částečně asymetrická, starší lidé mají tendenci svěřovat se i s intimními informacemi, ale výsledky u mladých ukazují opačnou

tendenci. Dalo by se z toho vyvodit, že informace o životním stylu mladých se k sedmdesátníkům vůbec nedostává, zatímco naopak tomu je, ale je vysoce pravděpodobné, že lidé, mladší třiceti let, o to nestojí. Důsledkem pak může být jistá úroveň segregace těchto dvou skupin. Zkusme se tedy podívat, zda je tato segregace ve společnosti nějak reflektována.

Ve výzkumu ESS byla respondentům položena otázka: *Pokud vezmete v úvahu všechny okolnosti, řekněte mi prosím jak vnímáte dvacátníky a lidi nad 70 let žijící v současnosti v České republice?* Rozložení odpovědí na tuto otázku můžete vidět v následující tabulce.

Tabulka 12 Jak jsou vnímání sedmdesátníci a dvacátníci

Odpověď	Počet odpovědí	Procenta z platných odpovědí
Jedna skupina	209	10,5
Dvě odlišné skupiny, které jsou součástí jedné společnosti	1292	64,7
Jako dvě odlišné skupiny, které nejsou součástí jedné společnosti	114	5,7
Spíše jako jednotlivce než skupiny	381	19,1
<b>Celkem</b>	1996	100,0

Zdroj: ESS Round 4, 2008

Ve výsledcích lze vysledovat jasnou tendenci vnímat seniory a mladé jako odlišnou skupinu. Pokud si shrneme předchozí výsledky, vychází nám, že senioři jsou vnímáni jako odlišná skupina a to především v porovnání s mladou generací. To může nahrávat představě o konfliktech mezi těmito skupinami. Jenže fakt, že senioři jsou vnímáni pozitivně, nám neumožňuje hovořit o exkluzi. Je totiž nutné ještě dodat, že stále jsou vnímáni jako skupina, která je pro současnou společnost přínosem, neboť mají dobrý vliv na současnou společnost. Mladší ročníky tedy nemají tendenci seniory diskriminovat, znevažovat je nebo jim upírat jejich postavení ve společnosti. Spíše lze hovořit o určitém nepochopení mezi generacemi pocházejícího z vzájemné neznalosti a nepochopení, které pochází z nedostatečného kontaktu mezi těmito dvěma skupinami. Proč tomu tak je?

Odpovědí může být několik. Můžeme ho nacházet například v současných teoriích týkajících se vývoje rodiny. Jak uvádí brněnský sociolog Ivo Možný, důsledek lze spatřovat v důrazu kladeném na nukleární rodinu, kde v domácnostech není místo pro prarodiče a k setkání s nimi dochází jen výjimečně, především v případě potřeby péče o malé děti, kterou však zastávají ještě prarodiče v produktivním věku. Pokud děti dospějí do určitého věku, již funkce prarodiče, který o dítě pečuje a hlídá ho, není příliš potřebná a kontakt se zeslabuje na občasné návštěvy, které však nepostačují k většímu sblížení. Poté existují i další faktory v podobě geografické vzdálenosti vnoučat a prarodičů atp. Toto téma by si zajisté zasloužilo více pozornosti především ze sociologického hlediska.

Je ale nutné na závěr říci, že ani v případě vztahu společnosti k seniorům nelze hovořit o trendech vedoucích k sociální exkluzi. To potvrzuje i Rabušic s Vidovičovou ve výzkumné práci zabývající se seniory a sociálními opatřeními v oblasti stárnutí. Ve výzkumné zprávě je kapitola zabývající se percepcí seniorů společností uzavřena konstatováním:

*Naše analýza percepce seniorů českou veřejností celkově ukazuje, že u seniorů nedochází k tzv. symbolické exkluzi, tedy že nejsou verbálně vylučováni na okraj společnosti, ale naopak mají své pevné místo v sociálním prostoru české společnosti (Vidovičová, Rabušic 2003)*

I podle výzkumu ESS nemají lidé k seniorům negativní vztah, takže objektivně vzato se zdá, že česká společnost je vůči seniorům tolerantní.

Poněkud v rozporu s těmito zjištěními jsou však vlastní prožitky seniorů. Ty se s negativními postoji vůči své osobě často setkávají. Tento rozpor může vycházet z toho, že ve výzkumu lidé častěji deklarují svou toleranci a respekt vůči seniorům, ale v reálném životě se chovají, jinak než jak se uvádí ve výzkumu. A proto je této oblasti nutné věnovat stále pozornost. I když v současnosti senioři masově diskriminováni nejsou, tento stav nemusí být trvalý, objevují se určité náznaky netolerance a diskriminace, kterým je nutno čelit a to především co možná největší snahou odstraňovat komunikační bariéry mezi generacemi, tak aby docházelo ke vzájemnému pochopení.

### **4.3.2. Subjektivní sociální dimenze**

#### **4.3.2.1. Riziko osamělosti a poklesu sociálních kontaktů**

Jedním z dalších rizik, které může být vést k sociální exkluzi je nebezpečí osamělosti. Riziko osamělosti ve stáří může vycházet z mnoha jevů, které jsou nepříjemnou, avšak nevyhnutelnou součástí lidského života. Mezi tyto jevy patří smrt partnera, přátel a vrstevníků a osamostatnění dětí. Často tyto jevy mohou přispět k rozvoji pasivity, somatických poruch či depresí. Navíc je třeba poznamenat, že v současnosti je vysoká míra rozvodovosti, takže mnoho starších lidí vstupuje do důchodového věku bez stálého partnera, což lze taky vnímat jako rizikový faktor. (Ondrušová 2009: 37) Jsou však staří lidé opravdu více osamělí?

Opět se vraťme k výzkumu Kuchařové, která se osamělostí seniorů zabývala ve svém výzkumu „Život ve stáří“. Zjistila, že v seniorské populaci osob ve věku 60 a více let se často cítí osaměle téměř 12 % a někdy 33 % z nich. Vůbec se necítí být osamělými 27 % dotázaných.

V kapitole týkající se této problematiky definovala několik faktorů, které u seniorů zvyšují riziko osamělosti. Největší význam hraje rodinný stav, především jde o přítomnost životního partnera. Z tohoto důvodu se nejčastěji osaměle cítí lidé, kterým partner zemřel, neženatí a rozvedení. U těchto skupin byl očekáván častější pocit osamělosti a výsledky to také potvrdili: téměř 3/4 z nich se alespoň občas cítili osamělí a z toho 1/4 často. Z nich nejhůře pocítovali osamělost ovdovělí. Naproti tomu ti, kdo měli partnera, něco jako trvalé osamění v podstatě neznají a jenom 1/5 pocítoje osamělost občas (Kuchařová 2002: 61).

Jako druhý faktor související s osamělostí uvádí Kuchařová zdravotní stav, neuvádí však žádná konkrétní čísla, ale tento fakt příliš nekoresponduje se zjištěními v kapitole 4.1 (Kuchařová 2002). Nesoulad může vycházet z toho, že frekvence setkávání s přáteli je objektivní ukazatel a nevypovídá o vnitřních pocitech člověka. Dle mého názoru může pocit osamělosti dokonce člověka vést ke zvýšenému vyhledávání kontaktu s jinými lidmi, než v případě lidí trvale žijících s partnerem.

Kuchařová pak dále hovoří o souvislosti mezi pocitem osamělosti a pohlavím, který dle ní příliš vysoký, ovšem častější výskyt pocitu osamělosti lze identifikovat u žen spíše, než u mužů (zejména kvůli tomu, že muži dříve umírají a ženy jsou tak častěji



vdovami). Minimální souvislost byla zaznamenána mezi pocitem osamělosti stoupajícím věkem (Kuchařová 2002: 61)

Dle Kuchařové je výskyt osamělosti podmíněn také životním stylem a celkovými názory na další otázky v dotazníku. Lidé vykazující velkou míru aktivity a s méně negativními názory na jiné stránky života vykazovali menší míru osamělosti než lidé pasivní s negativními postoji (Kuchařová 2002: 61-63).

Nyní se podívejme, jak je to s frekvencí sociálních kontaktů u seniorů ve výzkumu ESS.

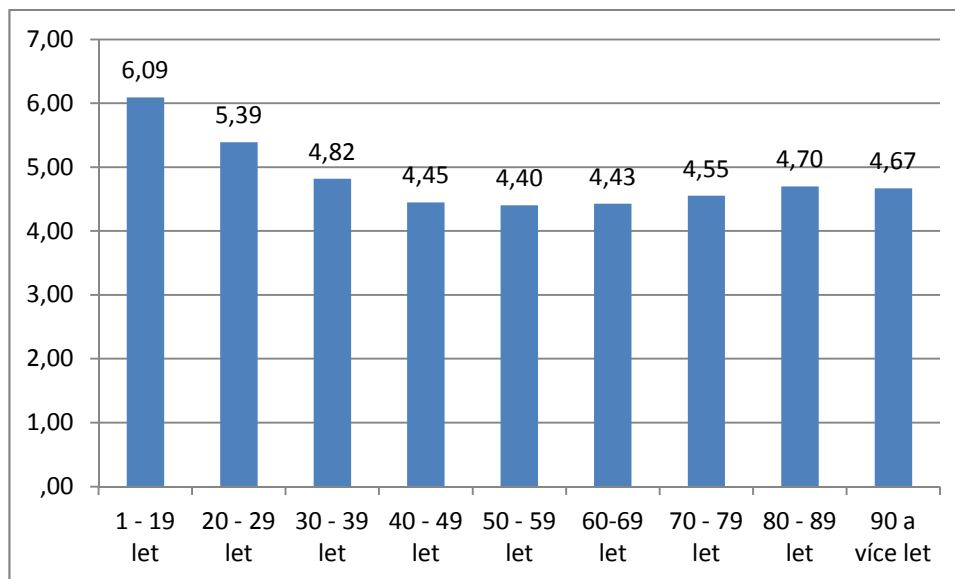
Tabulka 13 Frekvence setkávání s přáteli ve skupině seniorů

		Absolutní počet	Procenta z celku	Procento z validních odpovědí
	Nikdy	13	2,3	2,3
	Méně jak jednou za měsíc	68	12,1	12,2
	Jedenkrát do měsíce	73	13,0	13,1
	Vícekrát do měsíce	121	21,6	21,6
	Jednou týdně	102	18,2	18,2
	Několikrát do týdne	128	22,9	22,9
	Každý den	54	9,6	9,7
	Celkem	559	99,8	100,0
<b>Missing values</b>	Neví	1	,2	
<b>Celkem</b>		560	100,0	

Zdroj: ESS round 4, 2008

Tabulka ukazuje, že většina seniorů se pravidelně se svými přáteli stýká a více jak 80% z nich se s přáteli vídá alespoň jednou měsíčně a více jak padesát procent z nich dokonce ještě častěji. Podívejme se, jak jsou na tom ve srovnání jednotlivé věkové skupiny. Následující graf ukazuje průměrné hodnoty výpovědí respondentu z jednotlivých věkových skupin. Čím je hodnota průměru vyšší, tím častější je frekvence setkávání se s přáteli.

Graf 9 Srovnání frekvence setkávání s přáteli mezi jednotlivými věkovými skupinami



Zdroj: ESS Round 4, 2008

Z grafu vyplývá, že senioři nijak významně neliší od ostatních věkových skupin. Ba naopak nejmenší frekvenci kontaktu vykazují věkové skupiny čtyřicátníků a padesátníků, po dosažení šedesáti let průměr dokonce mírně stoupá. Avšak ve srovnání s mladými lidmi i senioři poněkud zaostávají (pravděpodobně to bude způsobeno tím, že v prvních dvou kategoriích bude velký počet studujících, u nichž je možnost kontaktu s vrstevníky a přáteli přeci jen častější než ve srovnání s jinými věkovými skupinami).

Kuchařová (Kuchařová 2002) ve svém výzkumu odhalila, že senioři mohou trpět osamělostí, v jejím výzkumu však chybělo srovnání s jinými věkovými skupinami. Naopak výzkum ESS ukazuje, že frekvence sociálních kontaktů s přáteli se společně zvyšujícím věkem nikterak významně nesnižuje. Celkově je sice menší než u lidí ve věkových kategoriích do čtyřiceti let, ale po dosažení věkové hranice 60 let mírně stoupá. Z toho plyne, že staří lidé nejsou nikterak významněji ohroženi poklesem sociálních kontaktů, než je tomu u ostatní populace. Vysvětlení, proč se výsledky mezi analýzou Kuchařové a analýzou ESS liší, můžeme například spatřovat v tom, že senioři mohou častěji čelit důsledkům ztráty partnera a přátel v důsledku jejich úmrtí, což se může negativně podepsat na jejich psychickém stavu, proto pokud budeme brát v potaz jejich subjektivní výpovědi, mohou častěji deklarovat pocit osamělosti. Proto by se těmto jevům měla věnovat alespoň částečná pozornost. Nicméně opět je zde na místě

podotknout, že není nutné se zabývat tímto problémem u populace seniorů jako celku, ale spíše se zaměřit na konkrétní případy, kterých se tento problém týká.

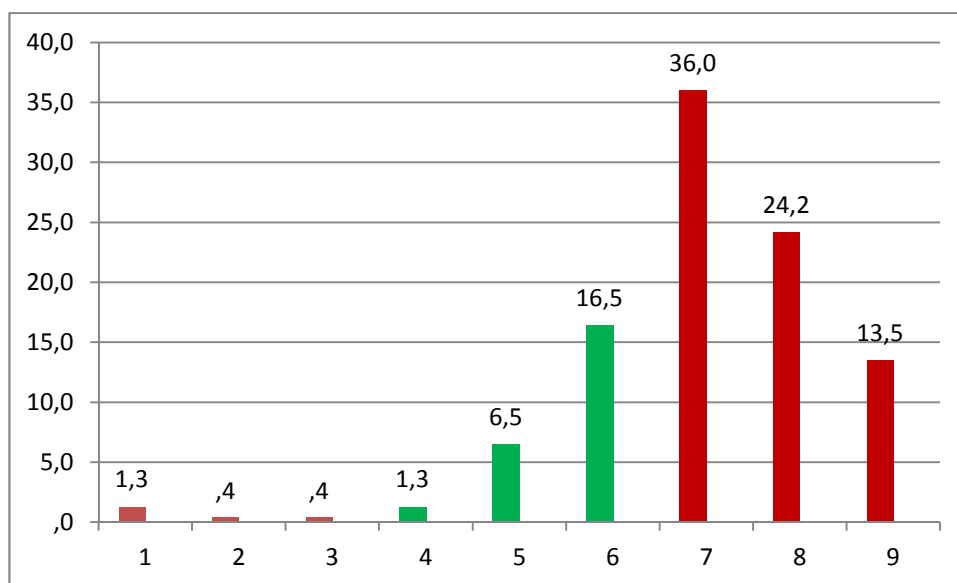
#### 4.3.2.2. Vnímání vlastní identity seniora její pozice ve společnosti

Nyní se budu zabývat problematikou, jak senioři vnímají svou vlastní pozici v dnešní společnosti.

Prvním tématem, kterým se v této oblasti budu zabývat, je otázka, zda se mnou definovaná skupina vůbec považuje za staré. Odpověď se opět pokusím najít ve výzkumu ESS. Respondentům byla ukázána kartička s písmeny A až J. Písmeno A vyjadřovalo subjektivní pocit, že se respondent cítí velmi mladě, písmeno J naopak vyjadřovalo, že člověk cítí velmi staře. Na kartičce potom tedy bylo 9 písmen, kde první tři patřili do kategorie mladý, druhé tři do kategorie střední a poslední tři do kategorie starý. Ty byly následně převedeny do hodnot 1 až 8, tudíž průměr v intervalu 1-3 označoval respondenty, kteří sami sebe považují za mladé, hodnota intervalu 3-6 zase odkazuje k příslušnosti ke střednímu věku a hodnota v intervalu 6 – 9 příslušnost ke starým.

Procentuální rozložení jednotlivých odpovědí ve skupině zachycuje následující graf.

Graf 10 Subjektivní pocit příslušnosti ke konkrétní věkové skupině u lidí starších 60 let



Zdroj: ESS round 4, 2008

Z grafu vidíme, že více jak 70% respondentů ze skupiny se považovalo za staré (v grafu červené sloupce) a zhruba čtvrtina sebe samotné řadila do skupiny středního věku. Dá se předpokládat, že za příslušníky skupiny střední věk se budou pravděpodobně častěji počítat lidé těsně nad hranici šedesátky. Což taky dokazuje následující tabulka, která dále strukturuje subjektivní vnímání stáří podle jednotlivých věkových skupin uvnitř kategorie lidí starších 60 let.

Tabulka 14 Strukturace subjektivního vnímání vlastního věku uvnitř skupiny lidí starších 60 let

Věkové skupiny	Průměr	Počet resp. V kategorii	Std. Odchylka
60-69 let	6,73	347	1,227
70 - 79 let	7,50	142	1,393
80 - 89 let	8,10	49	1,597
90 a více let	9,00	3	,000
Celkem	7,07	541	1,392

Zdroj: ESS round 4, 2008

Tabulka ukazuje na nehomogenitu subjektivního pocitu stáří uvnitř skupiny seniorů. Ne každý si ve svém věku připadá starý stejně. Navíc hodnota průměru u jednotlivých skupin poukazuje na to, že vnitřní diference skupiny seniorů na mladé seniory, staré seniory a velmi staré seniory má své opodstatnění, poněvadž jednotlivé skupiny se od sebe liší celkem výrazně. (viz. Mrázová 2007).

Problematičtější bude zjišťování postojů ke své vlastní skupině, neboť mnou definovaná skupina seniorů se poněkud liší od skupiny, na níž se v modulu věkové diskriminace ptají v průzkumu ESS. Kategorie lidí starších 70 let je totiž jen částí mnou definované skupiny. Ovšem na druhou stranu, lidé ve věku šedesáti let si mohou uvědomovat blízkost této skupiny k sobě samým, tudíž vyhodnocení otázek ptajících se na význam této skupiny ve společnosti má určitě svůj smysl a lze říci, že s určitými rezervami může vypovídat i o vnímání své vlastní skupiny a její pozice ve společnosti.

Dle výsledků si senioři o sedmdesátnících myslí, že znamenají velkou zátěž pro zdravotnictví a málo přispívají ekonomice, avšak mají dobrý vliv na zvyklosti a život v naší zemi. Z toho vyplývá, že senioři sami sebe nepovažují za tvůrce materiálních hodnot, ale spíše, že mají co nabídnout v podobě hodnot duchovních či v podobě

životních zkušeností. Senioři také vnímají sedmdesátníky nejpozitivněji ve srovnání s jinými věkovými skupinami.

Z výzkumu vyplývá, že skupina seniorů sama sebe většinou vnímá jako staré, ale považují se za plnohodnotnou část společnosti. Sice o sobě hovoří jako o skupině, která toho příliš mnoho nenabízí v oblasti materiálních hodnot, ale tento fakt je kompenzován vědomím, že mohou být zdrojem zkušeností a mít pozitivní vliv na fungování dnešní společnosti.

#### **4.4. Politický aspekt sociální exkluze**

Nyní se budu zabývat politickým aspektem sociální exkluze seniorů. Ta vychází především z teze, že pro plnohodnotnou participaci ve společnosti je nutná možnost participovat i na politickém životě společnosti a mít možnost naplňovat svá politická práva (Mareš 2006). Pokud je nějaké skupině toto právo omezeno na základě existence určité odlišnosti, je to jasným projevem snahy o vyloučení z možnosti ovlivňovat výkon veřejné moci a bez obav můžeme prohlásit, že skupina, která je takto diskriminována je ohrožena sociální exkluzí. (viz Fraserová 2004, Mareš 2006, Rabušic 2000)

V ČR v současnosti však neexistuje žádný zákon nebo jiný legislativní akt, který by seniorům zabraňoval účasti na volbách, případně nějakým jiným způsobem znemožňoval participovat na politickém dění. Z toho důvodu nelze hovořit o tom, že by senioři byli vytlačováni z politického života. Zákony České republiky zajišťují seniorům stejné možnosti účastnit se politiky a ovlivňovat ji jako jakýmkoliv jiným skupinám žijícím na jejím území.

I v případě nemohoucnosti, či neschopnosti dojít k volbám z důvodu špatného zdravotního stavu mají tyto senioři možnost nechat se v případě konání voleb navštívit doma komisařem s volební urnou a odvolit, takže i v tomto případě je na seniory, které trápí špatný zdravotní stav myšleno.

Je ovšem dobré si také položit otázku, zda senioři této možnosti aktivně využívají. Možností politické participace je celá řada, nejčastěji se setkáváme s tím, že bývá ztotožňována z účastí u voleb, ale existují i další ukazatele, které míru politické participace dávají do souvislosti s dalšími činnostmi, jako je například kontaktování politika, členství v organizaci, která má cíl ovlivnit veřejné rozhodování (odbory, ekologické organizace atd.), či účast na demonstraci, podpis petice. (více viz Vráblíková

2009) Odpověď na tuto otázku opět můžeme najít ve výzkumu ESS. Kde se na výše uvedené aktivity respondentů dotazují. Výsledky výzkumu můžeme vidět v následující tabulce.

Tabulka 15 Participace na politickém životě

Druh aktivity	Ano	Ne
Kontaktování politika či úředníka	14,6	85,4
Práce v politické straně či aktivistické skupině	7,6	92,4
Práce v jiném sdružení či organizaci	1,4	98,6
Nošení a vystavení znaku kampaně	6,4	93,6
Účast na demonstraci	11,4	88,6
Podpis petice	3,1	96,9
Bojkot určitého zboží	3,2	96,8

Zdroj: ESS 2008, Round 4

Tabulka ukazuje fakt, že senioři příliš aktivně politicky neangažují. Počty seniorů, kteří se účastnili různých politických aktivit, se většinou pohybují v řadu jednotek procent, s výjimkou kontaktování politiků či úředníků a účasti na demonstraci, ale i v těchto případech jejich počet příliš nepřekračuje podíl 10 procent. Příčinou tohoto jevu však lze spatřovat v nespokojenosti se současným stavem demokracie a politiky v ČR. To ukazují odpovědi na otázky týkající se spokojenosti se stavem demokracie v ČR a s fungováním vlády. Většina seniorů se k tomuto stavu vyjadřuje neutrálně či ho hodnotí spíše negativně. Hodnota průměrné odpovědi spokojenost s fungováním vlády je 4,27 a spokojenost s vládou je ještě o něco níže, na hodnotě 3,28 (v obou případech bylo odpovědi vyhodnocovány na škále v rozsahu 0-10, kde nula označovala extrémní nespokojenost a 10 naprostou spokojenost).

Závěr tedy zní, že senioři nejsou vylučováni s politického života, ani jim není znemožňována participace, nicméně možnosti ovlivňovat politiku příliš nevyužívají.

## 5. Současné nástroje veřejné politiky pro boj se sociálním vyloučením seniorů

### 5.1. *Roviny rozhodování veřejné politiky v oblasti sociální exkluze seniorů*

Pro hledání konkrétních nástrojů veřejné politiky v rámci eliminace konkrétních rizikových faktorů nastíněných výše v textu je nejprve třeba vymezit a strukturovat základní pole, ve kterém budu hledat konkrétní postupy a nástroje, které se pokouší danou problematiku řešit. Stárnutí populace, a s tím související rostoucí počet seniorů v ní, se v posledních letech stává mezinárodním tématem, které přesahuje hranice jednotlivých národních států, a rozhodnutí přijatá na mezinárodní úrovni do značné míry ovlivňují rozhodnutí na úrovni nižší. Tento trend je dle mého názoru třeba nějakým způsobem podchytit.

Proto jsem pro prvotní rozdělení rozhodl použít koncept tzv. víceúrovňového vládnutí. Tento koncept mluví o několika rovinách, v nichž probíhají veřejně politická rozhodnutí. Tyto roviny se vztahují k základní jednotce vládnutí, kterou je národní stát. V rámci nich budeme pátrat po konkrétních aktérech a jejich vztahu k dané problematice.

Roviny, se kterými budu pracovat, jsou čtyři:

- **Rovina nadnárodní** – dimenze rozhodování stojící nad úrovní národního státu
- **Rovina národní** – dimenze rozhodování na úrovni národního státu
- **Rovina lokální** – dimenze rozhodování na úrovni měst a obcí.

Vedle tohoto rozdělení jsem ještě zvažoval, zda by nebylo možné nějakým způsobem zakomponovat koncept tří základních regulátorů společnosti tedy trhu, občanské společnosti a státu (více viz Potůček 1997, Potůček a kol. 2005) Tím by sice bylo umožněno zabývat se blíže i těmi faktory jako je rodina, pozice v zaměstnání, vztahy s přáteli, nicméně analýza by pak byla velmi složitá a s časových i finančních důvodů by pro mě byla neproveditelná. Navíc by mohlo dojít k přílišnému odklonu od tématu práce, kterým je reflexe faktorů sociální exkluze seniorů ve veřejné správě.

Právě užití konceptu víceúrovňového vládnutí mi umožňuje se zaměřit čistě na veřejnou správu. Pokud však bude relevantní poukázat na roli občanského sektoru a či

trhu, bude tak v textu učiněno, nicméně pouze ve vztahu k veřejné správě (příkladem třeba může být podpora neziskového sektoru, zákonná úprava povinnosti péče o rodiče atd.)

### **5.1.1. Nadnárodní úroveň vládnutí (WHO, OSN, EU) a koncept aktivního stárnutí**

Jako první se zaměřím na nadnárodní úroveň vládnutí. Nechci však mapovat tento prostor úplně dopodrobna. V tomto případě se budu zabývat těmi koncepty, které se nějakým způsobem odrážejí ve veřejné politice v ČR.

Na úrovni OSN můžeme počátky zájmu o seniory a stáří vystopovat zhruba do první poloviny 80 let. V roce 1982 totiž proběhla ve Vídni první mezinárodní konference zabývající se stárnutím populace (World Assembly on Ageing). Zde byl také přijat první mezinárodní akční plán, který se zabýval tematikou stárnutí populace. Týkal se zejména oblastí zaměstnání a příjmu, bezpečnosti, zdraví, bydlení, vzdělávání a sociální péče. Tímto plánem se zde zabývat podrobněji nebudu, nicméně ho zde zmiňuji. Na tento program a setkání totiž navazuje druhá konference, pořádaná v roce 2002 v Madridu (Second World Assembly on Ageing) a tato konference už přinesla konkrétní seznam priorit a aktivit, kterými by se měly jednotlivé státy zabývat a mohli tak čelit výzvám, které se mohou objevit v souvislosti se stárnutím populace.

Vzhledem ke globálnímu charakteru OSN byly totiž vytvořeny tzv. regionální implementační strategie pro Madridský akční plán přípravy na stárnutí, které respektují současné hospodářské, kulturní a politické rozdělení světa. Pro ČR a Evropu má tak význam zejména plán pro oblast UNECE tj. pro oblast Evropy a Severní Ameriky (Kanada a U.S.A.), Střední Asie (Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán) a Západní Asie (Izrael). Ve stručnosti by se celý dokument dal shrnout do následujících čtyř bodů, které charakterizují základní jeho základní cíle:

- *Upoutat pozornost vlád a společnosti k problematice stárnutí jako k faktoru způsobujícímu radikální sociální změny.*
- *Uznat a podpořit obvykle podceňovaný přínos starých lidí pro společnost a položit důraz na jejich práva.*
- *Zajistit realistický a důsledný systém ke zlepšení kvality života starších lidí po celém světě.*



- *Začlenit faktor stárnutí na program všech mezinárodních jednání a připojit jej ke světovým závazkům v otázkách odstranění chudoby, podpory zdraví a sociálního rozvoje.*

Z hlediska mnou stanovených faktorů se dá říci, že dokument reflektuje všechny aspekty, které jsem nastínil v předchozích částech textu. Poukazuje na ekonomické faktory stárnutí, klade důraz na různost penzijních systémů a nutnosti je upravovat k tomu aby zabráňovaly rozšíření chudoby mezi seniory. Poukazuje také na téma feminizace chudoby v těch sociálních systémech, kde je výplata penze odvozena od co možná nejdélejší doby zaměstnání (je v něm zmíněno téma žen v domácnosti a jejich pozdějších nízkých důchodů v důsledku kratších dob zaměstnání), dále hovoří o podpoře možností pracovat a to tak dlouho, dokud senior chce či může. V souvislosti s tím je podporováno i vzdělávání seniorů.

Co se týče boje proti politické exkluzi, senioři by měli být zapojeni v maximální možné míře do rozvoje společnosti a neměla by jim být přisouzena pouze pasivní role a měli by se co nejvíce zapojovat do rozhodovacích procesů, a to ve všech úrovních veřejné politiky. Dále se hovoří i o odstranění segregace starých lidí, podpoře mezigenerační solidarity a to v rodině i komunitě.

Co se týče obsahu, dokument se opravdu snaží identifikovat všechny možné problémy související se stárnutím populace a i problémy, které se u starých lidí mohou objevit, avšak je namístě říct, že co se týče praktické implementace do veřejných politik, nejsou zde žádná konkrétní doporučení. Jde pouze o to, představit základní teze a myšlenky, které by později měli brát v potaz tvůrci konkrétních politik a programů na nižších úrovních tvorby politiky. Z tohoto úhlu pohledu můžeme říci, že dokument je vcelku funkční, i v ČR je na něj odkazováno v rámci Národního plánu přípravy na stárnutí, nicméně v něm chybí konkrétní doporučení týkající se konkrétní realizace jednotlivých tezí.

Na tomto místě je také důležité zmínit i téma aktivního stárnutí. Tento pojem v podstatě vychází ze zásad Organizace spojených národů pro seniory a lze ho shrnout pomocí následujících hesel: **nezávislost, účast na životě společnosti, důstojnost, péče a seberealizace**. V neposlední řadě je v něm zahrnuto také respektování práva starších lidí na rovnost příležitostí, jejich zodpovědnost, účast na veřejných rozhodováních a ostatních aspektech komunitního života. Koncept aktivního stárnutí též respektuje, heterogenitu skupiny starší populace, která s přibývajícím věkem ještě narůstá. Proto je

důležité kvůli stárnoucí populaci a zvětšujícímu se podílu seniorů vytvořit takové prostředí, které jim umožní co možná nejdělsí možný samostatný život (Holmerová a kol., 2006: 64). Hlavním cílem je dosáhnout maximální možné soběstačnosti jedince.

Aktivní stárnutí je propracovaným konceptem, který definuje jednotlivé oblasti důležité pro plnohodnotný život lidí ve vysokém věku. Koncept obsahuje základní determinanty umožňující a zlepšující prožití života ve stáří a které pokrývají tři základní vlivy, jež mohou mít na proces aktivního stárnutí pozitivní (případně i negativní vliv) Jedná se o individuální charakteristiky jedince, rodinné prostředí a vliv státních opatření. Podrobněji jsou pak členěny do následujících faktorů:

- **Ekonomické determinanty** – jde především o příjmy, možnost práce a přivýdělnku, vzhledem k mezinárodnímu charakteru organizace jsou zahrnuty i příjmy poskytovaná rodinou, ve vyspělých zemích pak především systém důchodového pojištění a sociálních dávek
- **Zdravotní a sociální služby**- Jde o prevenci nemocí, podpora snah o udržení dobrého zdraví, lékařské a sociální služby v podobě osobní asistence, dlouhodobé péče, péče o psychické zdraví
- **Osobnostní determinanty** – jedná se především o genetické předpoklady jedince, biologické charakteristiky či mentální předpoklady.
- **Fyzické prostředí** – Bydlení, hygienické zázemí, dostupnost základních služeb.
- **Determinanty vycházející z chování jedince** – Pozitivní a rizikové chování jedince – Například pravidelné cvičení, pohyb, zdravá strava atd. Z rizikových faktorů například alkoholismus, tabakismus, drogová či léková závislost.
- **Sociální determinanty** – vychází ze sociálního prostředí, ve kterém senior žije, jde například o kontakty s rodinou či přáteli, riziko násilí, možnost vzdělávání se a udržování si přehledu. (WHO, 2002)

Podpora pozitivních faktorů by poté měla vést k prodloužení života jedince a co možná nejdělsí možné soběstačnosti jedince (WHO, 2002). Výše uvedené determinanty v podstatě odpovídají jednotlivým sociálním dimenzím definovaným v předchozích částech textu.

Pojem aktivní stárnutí se také objevuje v dokumentech Evropské unie a tomuto tématu se věnuje jedna sekce při Komisi EU pro zaměstnanost sociální věci a sociální začlenění. Evropská unie pak rok 2012 vyhlásila rokem pro aktivní stárnutí. Reflexe této tematiky ukazuje na důraz, který vyspělé státy kladou na problematiku stárnoucí populace a rostoucího počtu seniorů. Jaký to má však důsledek pro boj se sociální exkluzí a konkrétně s jednotlivými faktory nastíněnými výše v textu? Podívejme se tedy na koncept a jeho aplikaci v praxi blíže.

Koncept aktivního stárnutí definovaný Světovou zdravotnickou organizací byl později postupně přejímán i dalším nadnárodními organizacemi. Stal se součástí i výše zmíněného Mezinárodního akčního plánu pro (řešení problematiky) stárnutí (International Action plan on Ageing), který se patří mezi výchozí materiály, na jejichž základě byl postupně stanoven postup řešení problematiky i v rámci Evropské unie.

V rámci EU se proces zabývající řešením problematiky stárnutí odvíjel především od zpráv, které řešili otázku demografických změn v zemích Evropské unie. Většinou se však jednalo o dokumenty, které spíše než problematiku seniorů řešily otázku dopadu stárnutí na sociální a hospodářský vývoj v EU a jejich členských zemích.

V roce 2008 však byla vytvořena zpráva zabývající se vyhlášením roku 2012 za Evropský rok pro aktivní stárnutí (dále jen ERAS). V rámci ex-ante hodnotící zprávy již byly konkrétněji definovány a rozpracovány jednotlivé kroky podpory aktivního stárnutí, které už mají za cíl omezovat negativní dopady stárnutí jedince a zároveň umožňují eliminovat riziko výskytu negativních jevů vedoucích k sociální exkluzi u skupiny seniorů (European comission 2008).

Tato snaha vyústila v roce 2010 ve vydání Rozhodnutí Evropské komise a rady souvislosti s ERAS. Tento dokument pak již definuje konkrétní kroky, které by měly jednotlivé členské státy podniknout v podpoře aktivního stárnutí. Jejich aplikace však nemá dlouhodobý účinek, neboť je svázána pouze s ERAS. Je však možné, že se tímto krokem podaří více rozvinout aktivity v této oblasti.

Evropská unie však nabízí spoustu dalších programů, které mají za cíl podporovat aktivity související se zlepšením kvality života seniorů, které však fungují v rámci širších programových celků. Jedná se například o programy fungující v rámci Evropského sociálního fondu, Evropského fondu pro regionální rozvoj, programu PROGRESS, programu celoživotního učení, programu v oblasti veřejného zdraví,

specifické programy v oblasti informačních a komunikačních technologií a v oblasti sociálně-ekonomických a humanitních věd v Sedmém rámcovém programu pro výzkum a vývoj, akční plán „Důstojné stáří v informační společnosti“, společný program výzkumu a vývoje v oblasti asistovaného žití v domácím prostředí (AAL), program pro konkurenceschopnost a inovace, který zahrnuje pilotní projekty na zavádění informačních a komunikačních technologií pro akční plán Důstojné stáří a Akční plán pro městskou mobilitu (Evropská komise 2010).

## 5.1.2. Národní úroveň

### 5.1.2.1. Opatření legislativního charakteru

#### 5.1.2.1.1. *Důchodový systém v ČR*

Jedním z významných znaků definujících stáří je ukončení ekonomické aktivity. Proto se nyní podívám, jakým způsobem je umožněn odchod do důchodu v ČR. Tyto poznatky jsou pro tuto práci důležité, neboť nastavení důchodového systému ovlivňuje výši příjmů českých penzistů.

Čas odchodu do důchodu a ukončení ekonomické aktivity a počátek pobírání starobního důchodu je v ČR vymezeno zákonem důchodovém pojištění, č. 155/1995 Sb. Tento zákon postupně prošel několika novelami a hranice věku, v kterém vzniká nárok na pobírání starobního důchodu, se několikrát změnila. V současnosti je platná novela z roku 2011, která již nestanovuje počátek důchodového věku na 65 let, ale nechává horní hranici otevřenou, s tím že v budoucnu si vláda bude moci tuto hranici upravit. V současnosti narozené děti by tak podle této úpravy měly odcházet do důchodu v 73 let. Současná hranice věku pro odchod do důchodu tak není pevně dána a odvíjí se od data narození. U žen navíc tato hranice může být nižší a to podle toho, kolik vchovaly dětí. Pro lidi narozené před rokem 1968 jsou hranice odchodu do důchodu stanoveny na nižší věk a to podle tabulky, která je uvedena v příloze (viz Příloha č.2).

Jak již bylo řečeno v předchozích kapitolách, tato hranice je velmi důležitá, jelikož se jedná o věk, který znamená hraniční předěl v biografii každého jedince a v této práci je brán jako jeden z hlavních znaků určujících počátek stáří. V souvislosti s problematikou sociální exkluze má však důchodový věk ještě význam v souvislosti s finančním příjmem, který senior bude mít.

Český důchodový systém se skládal do roku 2012 ze dvou částí - pilířů. Prvním pilířem je povinné základní důchodové pojištění, dávkově definované (DB) a průběžně financované (PAYGO). Je univerzální a zabezpečuje všechny ekonomicky aktivní osoby, právní úprava je jednotná pro všechny pojištěnce, neexistují speciální odvětvová schémata apod. Pouze v oblasti organizačního a administrativního zabezpečení platí určité odchylky pro tzv. silové resorty (např. vojáci, policisté, celníci, hasiči). Důchod ze základního důchodového pojištění pobírá více než 99 % obyvatel ve věku vyšším, než je věková hranice pro nárok na starobní důchod (MPSV 2010). V roce 2011 byly schváleny významné změny v systému důchodového pojištění. Na důchody si budou lidé moci spořit v novém druhém penzijním pilíři, kam si budou moci převést tři procentní body z 28 procent hrubé mzdy odváděné na sociální pojištění. Na individuální účet u soukromých penzijních společností budou muset dva procentní body přidat ze svého. Lidé se budou moci pro vstup do druhého pilíře rozhodnout do dovršení 35 let věku, vstoupit budou moci i dříve. Starší se budou muset pro vstup do systému rozhodnout do konce roku 2012.

Vedle toho existuje dobrovolné doplňkové, příspěvkově definované (DC), kapitálově financované penzijní připojištění se státním příspěvkem. Penzijní připojištění se státním příspěvkem je možno podle terminologie EU považovat za třetí pilíř důchodového systému. Součástí tohoto třetího pilíře jsou i produkty komerčních pojišťoven - zejména životního pojištění. Důchody přiznávané ze třetího pilíře se zatím podílejí na příjmech důchodců zanedbatelnou měrou.

Současné uspořádání českého důchodového systému začalo vznikat v devadesátých letech minulého století, kdy byly postupně přijímány dílčí reformní kroky, které byly završeny v roce 1995 přijetím zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, který nabyl účinnosti dnem 1. ledna 1996. Řada dílčích reformních kroků pak byla přijata i za účinnosti tohoto zákona (MPSV 2010).

Od roku 1996 je základní důchodové pojištění založeno na těchto principech:

- sociální solidarita
- průběžné financování
- při splnění stanovených podmínek je systém povinný pro všechny ekonomicky aktivní osoby (je umožněna i dobrovolná účast v systému),

- systém poskytuje náhradu příjmu v případě stáří (starobní důchod), invalidity (plný nebo částečný invalidní důchod) a úmrtí živitele (vdovský, vdovecký a sirotčí důchod). Pro tuto práci mají svůj význam zejména starobní důchod a důchod vdovský či vdovecký
- systém je dávkově definovaný - konstrukce výpočtu důchodů je dvousložková:
  - první složku tvoří základní výměra, která je jednotná (stejná) pro všechny druhy důchodů,
  - druhou složku tvoří procentní výměra, jejíž výše je rozdílná podle délky doby pojištění a výši příjmů dosažených v rozhodném období před přiznáním důchodu,
- systém neobsahuje žádná omezení výše důchodu stanovená pevnou částkou nebo procenty (pokud nebereme v úvahu redukcí "příjmů" při výpočtu důchodu), a to ani v případě nároku na pozůstalostní dávky po jednom zemřelém,
- systém je jednotný (s určitou odchylkou pro osoby samostatně výdělečně činné, která se týká způsobu stanovení vyměřovacího základu pro pojistné na sociální zabezpečení); to platí i pro cizince ze třetích zemí, kterým vzniknou stejné nároky ze základního důchodového pojištění jako ostatním pojištěncům, a to při splnění stejných podmínek,
- systém je dynamický (řada prvků konstrukce výpočtu důchodu se každoročně upravuje s přihlédnutím k ekonomickému vývoji, a to včetně indexování vyměřovacích základů)

#### Prvky konstrukce výpočtu důchodu:

- rozhodné období, z něhož se zjišťují příjmy pro výpočet důchodu,
- vyměřovací základy,
- všeobecné vyměřovací základy,
- přepočítací koeficient pro úpravu naposledy stanoveného všeobecného vyměřovacího základu,
- koeficienty nárůstu všeobecných vyměřovacích základů,
- osobní vyměřovací základ a
- výpočtový základ (MPSV 2010)

Rozhodným obdobím, z něhož se zjišťují hrubé příjmy z výdělečné činnosti, je období 30 kalendářních roků bezprostředně před rokem přiznání důchodu. Tohoto cílového stavu však bude dosaženo postupně. V případě důchodů přiznávaných v prvním roce účinnosti zákona o důchodovém pojištění (tj. v roce 1996) bylo rozhodné období desetileté, určené roky 1986 až 1995. Za každý další rok účinnosti zákona o důchodovém pojištění se toto desetileté období prodlužuje o jeden rok (MPSV 2010).

Pro člověka, který vstupoval do důchodu v loňském roce je rozhodné období stanoveno v rozmezí let 1986 a 2011. Z toho potom vyplývá, že až do roku 2018 bude rozhodné období začínat vždy roku 1986, v dalších letech již bude platit rozhodné období v délce 35 let.

Ročními vyměřovacími základy jsou skutečně dosažené vyměřovací základy (v podstatě „hrubé příjmy“ nebo laicky řečeno „roční hrubá mzda“) za jednotlivé kalendářní roky rozhodného období vynásobené tzv. koeficientem nárůstu všeobecného vyměřovacího základu<sup>3</sup>. Tím se dosahuje přepočtu příjmu v letech minulých, tak aby byly srovnatelné se současností a důchod tak byl vyměřen s ohledem na současnou hodnotu peněz.

Osobní vyměřovací základ je měsíční průměr ze všech ročních vyměřovacích základů. Při stanovení osobního vyměřovacího základu se z rozhodného období, z něhož se zjišťují příjmy pro výpočet důchodu, vylučují některé zákonem stanovené doby, tzv. vyloučené doby (v podstatě náhradní doby pojištění spadající do rozhodného období a některé další v zákoně o důchodovém pojištění taxativně vyjmenované doby), takže nedojde k jeho "rozmělnění".

Stát garantuje systém ekonomicky i právně:

---

<sup>3</sup> Koeficient nárůstu všeobecného vyměřovacího základu se určuje za použití příslušných všeobecných vyměřovacích základů (stanoví vláda nařízením do 30. září následujícího kalendářního roku ve výši průměrné měsíční mzdy za kalendářní rok zjištěné ČSU) a přepočítacího koeficientu (stanoví vláda nařízením podle údajů ČSU o průměrné měsíční mzdě za stanovená pololetí - určuje se jako podíl průměrné měsíční mzdy za první pololetí kalendářního roku, který o jeden rok předchází roku přiznání důchodu, a průměrné měsíční mzdy za první pololetí kalendářního roku, který o dva roky předchází roku přiznání důchodu). Koeficient nárůstu všeobecného vyměřovacího základu se stanoví jako podíl všeobecného vyměřovacího základu za kalendářní rok, který o dva roky předchází roku přiznání důchodu, vynásobeného přepočítacím koeficientem, a všeobecného vyměřovacího základu za kalendářní rok, za který se vypočítává roční vyměřovací základ (MPSV 2010).

- systém je spravován státní institucí (Česká správa sociálního zabezpečení); příjmy a výdaje systému jsou součástí státního rozpočtu, v němž je zaveden zvláštní účet důchodového pojištění),
- všechny dávky jsou nárokové (při splnění zákonem stanovených podmínek je na ně nárok) a přezkoumatelné soudem.

Současné nastavení systému důchodového pojištění má za důsledek pokles příjmů v případě, že člověk pobírá vyšší než průměrný plat. Navíc v případě extrémně nízkých platů v rozhodné době či v případě dlouhodobé nezaměstnanosti přenáší příjmovou chudobu i do období stáří, což vede k přenosu chudoby z ekonomicky aktivního období do období stáří. V současnosti je však téma penzijní reformy velmi frekventované a postupně dochází zásadním změnám v systému.

#### 5.1.2.1.2. Další formy sociálního zabezpečení - Státní sociální podpora a sociální pomoc

V případě, že se senioři dostanou do nepříznivé životní situace, kdy důchod nestačí k pokrytí základních životních potřeb, nabízí systém sociálního zabezpečení řadu dalších příspěvků, které mají za cíl zajistit těmto lidem kvalitnější život. Těchto dávek je celá řada a většinou se odvíjí od příjmu jedince či domácnosti a u seniorů se vztahují především k životnímu minimu.

V tabulce jsou rozděleny do dvou základních kategorií, které se odvíjí od typu nepříznivých životních situací, na jejímž základě jsou poskytovány. Následující tabulka nabízí přehled možných sociálních dávek, které senioři mohou využít. Jejich bližší popis lze nalézt v příloze č.1.

Tabulka 16 Přehled dávek sociální pomoci

<b>Dávky související s nepříznivou finanční a hmotnou situací</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Příspěvek na bydlení</li> <li>• Příspěvek na živobytí</li> <li>• Doplatek na bydlení</li> </ul>
<b>Příspěvky pro zdravotně postižené (podrobnější popis viz Příloha č. 1 )</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Příspěvek na mobilitu</li> <li>• Příspěvek na zvláštní pomůcku</li> </ul>



Sociální dávky lze považovat za nástroj, který bojuje proti dvěma faktorům zvyšujícím riziko sociální exkluze. Pokud je dávka odvislá od hmotné situace, zmírňuje monetární a příjmové aspekty sociální exkluze. Dávky související se špatným zdravotním stavem mají za cíl eliminovat negativní dopady nepříznivého zdravotního stavu, zejména ve svém zaměření na konkrétní problémy, které se v souvislosti se špatným zdravím mohou objevit (snížená mobilita, nemožnost postarat se o vlastní osobu atp.). Problematické pro hodnocení těchto nástrojů je však to, že senioři nejsou primární cílovou skupinou, které jsou poskytovány. Tudíž o efektivitě těchto nástrojů a jejich chápání jako způsobu boje proti sociální exkluzi seniorů je poněkud sporné. Nicméně si myslím, že je nutné je sem začlenit. Zejména jde o dávky týkající se špatného zdraví. Je totiž nesporným faktem, že v souvislosti se stářím dochází k poklesu vitality a nebezpečí špatného zdravotního stavu je ve vysokém věku výrazně vyšší než u mladší populace (viz kapitola 4.1). Příspěvky v případě nepříznivého zdravotního stavu tak opravdu mohou pomoci zkvalitnit seniorovi život a zajistit mu například lepší kontakt se společností.

Poněkud spornější je však situace u dávek souvisejících s hmotnou nouzí. V předchozím textu se mi souvislost mezi stářím a nepříznivou finanční situací nepodařila prokázat (viz kap. 4.2.). Ba naopak pokud budeme brát v potaz souvislost mezi důchodem a životním minimem, jsou senioři ohroženi podstatně méně než zaměstnanci v produktivním věku. Je však nutno podotknout, že na rozdíl od populace v produktivním věku mají senioři, v případě finančních problémů méně nástrojů k jejich řešení, protože je pro ně těžší participovat na trhu práce a účinně se tak vyhnout propadu životní úrovni.

Sociální dávky tak přicházejí na řadu až v případě, kdy se projeví nedostatky důchodového systému a ten není schopen zajistit dostatečný zdroj příjmů k zajištění bezproblémové existence. Dávky tak vlastně slouží jako nástroj snižující riziko objektivní příjmové chudoby, neboť jsou vztaženy k životnímu či existenčnímu minimu a zabraňují propadu příjmu pod takovou úroveň, která by ohrozila seniory na jejich životě. Slouží tak pouze v případě, kdy seniorům v důsledku nízkých příjmů může hrozit ztráta bydlení, nedostatek financí na nákup základních potravin a hygienických potřeb nebo na úhradu lékaře či cestování za běžnými pochůzkami. Pokud budeme vnímat tyto dávky jako nástroj boje s chudobou u seniorů, mluvíme pouze o arbitrárně

stanovené hranici chudoby, která se však neptá na psychický stav seniorů a spíše než k aktivnímu prožití stáří slouží tyto dávky jako zdroj zajišťující alespoň trochu důstojné přežití.

Vedle toho, že slouží jako zdroj příjmů v nouzi, mohou být tyto dávky indikátorem toho, že v životě seniora není něco v pořádku. Lze totiž předpokládat, že žádosti o tyto dávky senioři podávají až v případě opravdu špatné životní situace. Navíc se tím dostanou do kontaktu s veřejnou správou, která i s pomocí neziskových organizací či občanských sdružení mohou seniorovi nabídnout optimálnější varianty řešení (např. sociální bydlení, osobní asistenci atd.). Toto využití je však už poněkud sporné a závisí na kvalitě konkrétních úředníků na lokální úrovni obcí.

### **5.1.2.1.3. Zákon o sociálních službách**

Vedle výše uvedených legislativních úprav důchodového pojištění a systému sociálních dávek pomoci v hmotné nouzi je ještě namístě zmínit i zákon o sociálních službách, který obsahuje mnoho nástrojů, které umožňují řešit nepříznivou sociální a zdravotní situaci seniorů. Nejprve stručně k historii současného pojetí zákona.

Přijetí zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách bylo totiž velice důležitým mezníkem v sociální oblasti. Právní úprava sociálních služeb, která v České republice existovala v předchozím období, byla dlouhodobě považována za zastaralou a zcela nevyhovující evropským trendům. Sféra sociálních služeb podléhala legislativě pocházející ještě z období před rokem 1989 (především zákonem č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení). Hlavním znakem přístupu k sociálním službám v tomto období bylo, že lidé, jimž byly tyto služby určeny, byli chápáni jako pasivní příjemci služeb, které jim měl zajistit stát. Nebyl kladen důraz na individuální potřeby jedinců a za primárního poskytovatele sociální péče byl považován stát. Škála služeb, vymezená zákonem, byla značně omezená. Co se týče služeb, směřovaných k seniorům, byla více méně zcela omezena na ústavní péči a pečovatelskou službu. Alternativní druhy sociálních služeb, jako například osobní asistence, azylové domy, respitní péče, a mnohé další, byly provozovány bez právní úpravy. Tím, že tento systém upřednostňoval v rámci sociální péče péči ústavní, zcela odporoval moderním trendům, které se v této

oblasti objevily a směřovaly především k službám komunitního typu a k terénním službám (Matoušek, 2007: 37).

Tyto a další skutečnosti byly důvodem pro reformu v oblasti sociálních služeb. Ta se uskutečnila schválením samostatného zákona o sociálních službách – zákona č. 108/2006 Sb., který nabyl účinnosti dne 1. 1. 2007. Tento zákon přinesl úplně novou koncepci sociální péče. Hlavní myšlenka zákona je patrná již z § 2, ve kterém jsou vymezeny základní zásady poskytování sociálních služeb. V § 2 se uvádí:

- *„Každá osoba má nárok na bezplatné poskytnutí základního sociálního poradenství o možnostech řešení nepříznivé sociální situace nebo jejího předcházení.*
- *Rozsah a forma pomoci a podpory poskytnuté prostřednictvím sociálních služeb musí zachovávat lidskou důstojnost osob. Pomoc musí vycházet z individuálně určených potřeb osob, musí působit na osoby aktivně, podporovat rozvoj jejich samostatnosti, motivovat je k takovým činnostem, které nevedou k dlouhodobému setrvávání nebo prohlubování nepříznivé sociální situace, a posilovat jejich sociální začleňování. Sociální služby musí být poskytovány v zájmu osob a v náležitě kvalitě takovými způsoby, aby bylo vždy důsledně zajištěno dodržování lidských práv a základních lidských svobod osob.“*

Již u tohoto textu je patrné že samotný zákon operuje s pojmy jako je sociální začleňování a předcházení nepříznivé sociální situace. Klient sociálních služeb je chápán jako rovnoprávný partner poskytovatele a služby by měli odpovídat osobním požadavkům klienta. Jak však pomáhá tento zákon seniorům?

Cílovou skupinou tohoto zákona nejsou totiž pouze senioři, ale každý, kdo tyto služby potřebuje. I přesto lze říci, že jeho význam pro dnešní seniory je velmi velký. Jak již bylo zmíněno výše, senioři mohou snadno sklouznout na hranici chudoby, jsou více ohroženi zdravotními problémy, které mohou vést k sociální izolaci atd. V zákoně je tento fakt reflektován, proto zde nalezneme i konkrétní služby určené přímo seniorům. Jedná se především domovy pro seniory, domovy se zvláštním režimem (sem spadají například Domovy s pečovatelskou službou, které jsou seniory velmi často využívány), dále je myšleno i na oblast prevence, zejména na oblast sociální aktivizace seniorů.

Vedle těchto služeb, které jsou z větší části určeny právě jen pro seniory, zákon ošetřuje i specifické potřeby lidí nemocných. Tyto služby jsou však spíše než na věk vázány na konkrétní potřeby člověka, které vyplývají z jeho nemoci či postižení. Nicméně často jsou to právě senioři, kdo je v hojné míře využívá v důsledku svého zhoršeného zdraví, jehož příčinou je právě vysoký věk.

Velmi důležitou součástí zákona o sociálních službách je příspěvek na péči, který senioři se sníženou schopností se o sebe postarat mohou využít právě na nákup sociálních služeb, které jim umožní žít svůj život aktivněji. Tento příspěvek prošel za dobu své existence několika úpravami, neboť se ukázalo, že částky vynaložené na tento příspěvek se zpět do systému sociálních služeb nevrací. Lidé totiž peníze nepoužívali na nákup sociálních služeb, ale brali ho jako další část příjmu a peníze utráceli za něco jiného.

Tabulka 17 Základní charakteristika příspěvku na péči

Příspěvek na péči
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Příspěvek na péči náleží těm lidem, kteří jsou především z důvodu nepříznivého zdravotního stavu závislí na pomoci jiné osoby a splňují podmínku nepříznivého zdravotního stavu, který trvá nebo má trvat déle než jeden rok a který omezuje jejich funkční schopnosti nutné pro zvládnání základních životních potřeb.</li> <li>• Příspěvek náleží osobě, o kterou je pečováno, nikoliv osobě, která péči zajišťuje. Příspěvek na péči nemůže být přiznán dítěti, které je mladší než jeden rok.</li> <li>• Schopnost zvládnout péči o vlastní osobu a být soběstačný je u každého člověka různá, proto zákon rozeznává čtyři stupně závislosti na pomoci jiné osoby, a to od mírné závislosti až po závislost úplnou.</li> <li>• Pro posuzování stupně závislosti se hodnotí schopnost zvládat základní životní potřeby dle § 9 zákona, od roku 2012 nový model posuzování – 10 ucelených úkonů v oblasti každodenního života v následujících oblastech: <b>Mobilita</b> (zvládat vstávání, usedání, chůze), <b>Orientace</b> (orientovat se zrakem, sluchem, pomocí psychických funkcí), <b>Komunikace</b> (dorozumět se a porozumět – mluvenou řečí i psanou zprávou), <b>Stravování</b> (stravu naporcovat, najíst se a napít se, dodržovat dietní režim – dietu), <b>Oblékání a obouvání</b> (vybrat si oblečení a obutí, oblékat se, obouvat se, svlékat se a zouvat se), <b>Tělesná hygiena</b> (umývat si obličej, ruce a celé tělo, česat se, péče o ústní hygienu), <b>Výkon fyziologické potřeby</b> (používat WC, vyprázdnit se, provést očistu, používat hygienické pomůcky), <b>Péče o zdraví</b> (dodržování stanoveného léčebného režimu, ošetřovatelská opatření), <b>Osobní aktivity</b> (stanovit si a dodržet denní režim, zapojit se do aktivit odpovídajících věku), <b>Péče o domácnost</b> (nakládat s penězi, obstarat si nákup potravin, nosit běžné předměty)</li> <li>• Výše příspěvku činí za kalendářní měsíc 800 Kč až 11 000 Kč, a to podle věku a stupně závislosti příjemce příspěvku na pomoci jiné osoby.</li> </ul>

Zdroj: MPSV, 2012

I přes problematickou návratnost lze příspěvek považovat za podstatný krok vpřed, neboť plně respektuje autonomii jedince (v našem případě seniora) a umožňuje

to, aby senior s pomocí sociálních služeb mohl co nejdéle setrvat v domácím prostředí mimo ústavní péči a starat se sám o sebe jak sám uzná za vhodné.

Důležité je také zmínit, že zákon ustanovuje povinnost poskytovatele svou službu registrovat u příslušného krajského úřadu, který také vede registr poskytovatelů sociálních služeb. To poté usnadňuje dohledání konkrétní sociální služby a případný kontakt ze strany seniora nebo jeho blízkých. Navíc se velmi často stává základním odrazovým bodem pro analýzy sociálních služeb v konkrétních lokalitách a regionech.

Na závěr alespoň stručný přehled sociálních služeb obsažených v zákoně, jejich bližší charakteristiky zde uvádět nebudu, neboť by to vyžadovalo příliš mnoho prostoru a všechny lze nalézt v textu zákona samotného. V základu se služby dělí na služby pobytové, ambulantní a terénní. Pobytovými službami se rozumí služby spojené s ubytováním v zařízeních sociálních služeb. Ambulantní služby lze chápat jako služby, za kterými osoba dochází nebo je doprovázena nebo dopravována do zařízení sociálních služeb a součástí služby není ubytování. Terénními službami chápeme jako takové, které jsou osobě poskytovány v jejím přirozeném sociálním prostředí.

Dále rozlišujeme služby Sociální péče, služby sociální prevence a služby sociálního poradenství.

Tabulka 18 Přehled sociálních služeb

Služby sociální péče	Služby sociální prevence
<ul style="list-style-type: none"> <li>• osobní asistence</li> <li>• pečovatelská služba</li> <li>• tísňová péče</li> <li>• průvodcovské a předčitatelské služby</li> <li>• podpora samostatného bydlení</li> <li>• odlehčovací služby</li> <li>• centra denních služeb</li> <li>• denní stacionáře</li> <li>• týdenní stacionáře</li> <li>• domovy pro osoby se zdravotním postižením</li> <li>• domovy pro seniory</li> <li>• domovy se zvláštním režimem</li> <li>• chráněné bydlení</li> <li>• sociální služby poskytované ve</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• raná péče</li> <li>• telefonická krizová pomoc</li> <li>• tlumočnické služby</li> <li>• azylové domy</li> <li>• domy na půl cesty</li> <li>• kontaktní centra</li> <li>• krizová pomoc</li> <li>• nízkoprahová denní centra</li> <li>• nízkoprahová zařízení pro děti a mládež</li> <li>• noclehárny</li> <li>• služby následné péče</li> <li>• sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi</li> <li>• sociálně aktivizační služby pro seniory</li> </ul>

zdravotnických zařízeních ústavní péče	a osoby se zdravotním postižením <ul style="list-style-type: none"> <li>• sociálně terapeutické dílny</li> <li>• terapeutické komunity</li> <li>• terénní programy</li> <li>• sociální rehabilitace</li> </ul>
--	--

Zdroj: MPSV 2012

Jak je vidět z výše uvedeného přehledu, služby nejsou určené pouze pro seniory, ale snaží pokrýt široké spektrum potřebných osob. Systém je vcelku propracovaný a pokrývá velkou většinou nepříznivých situací, které se mohou objevit v životě seniora. Především můžeme vidět důraz kladený na zdravotní stav jedince. Zejména v oblasti služeb sociální péče. V neposlední řadě je ale také myšlenou na psychický a společenský život seniorů, neboť je zde vytvořena i kategorie sociálně-aktivizačních služeb pro seniory, v rámci níž dnes existuje velký počet jednotlivých činností, které lze pro seniory pořádat (patří sem například cvičení seniorů, různé pracovní terapie, specifické kurzy určené přímo seniorům). Samozřejmě, že v rámci tohoto zákona nelze příliš podporovat například politickou participaci, i když i v tomto případě to lze. Například má osobní zkušenost je ta, že v rámci Domovů pro seniory či v Domovech s pečovatelskou službou jsou pořádány akce, kdy přijde zástupce obce a senioři mají možnost s ním prodiskutovat konkrétní problémy, které je trápí.

Zákon o sociálních službách má tak v problematice sociální exkluze seniorů velký význam, neboť v rámci něho je upraveno fungování konkrétních služeb, v rámci nichž může docházet k rozvoji protiopatření proti mnoha negativním faktorům, které mohou vést k exkluzi seniorů. Velký význam tyto služby hrají v redukci rizik spojených s nepříznivým zdravotním stavem, který se u seniorů může vyskytnout. A to ať už se jedná o služby terénního charakteru, či služby ambulantní nebo pobytové. Existence a úprava těchto služeb umožňuje seniorům zvolit takový způsob péče a života, který jim umožní žít život dle své vlastní volby.

V menší míře má dopad na problematiku sociální roviny exkluze. I když i zde svou roli může hrát. Nicméně v tomto případě hraje velkou roli snaha a fungování v konkrétní lokalitě. Například se z Domova z pečovatelské služby či Domova pro seniory může stát otevřené centrum, v rámci něhož jsou pořádány akce nejen pro seniory, ale i pro širokou veřejnost. Nebo mohou vznikat Centra sociálních služeb, v rámci nichž může docházet i k mezigeneračnímu setkávání, v případě že poskytuje i

služby pro rodiny a mládež. V tomto smyslu zákon není represivní a záleží pouze na kreativitě poskytovatelů služeb a osvědčenosti veřejné správy a kvalitě konkrétní komunity. Právě rozvoj této kreativity a její podpora by měla mít ze strany veřejné správy velkou podporu. Může například vytvářet a podporovat platformy pro předávání zkušeností, podporovat komunitní život či oceňovat konkrétní aktivity, které pak mohou motivovat ostatní k podobné činnosti.

### **5.1.2.2. Koncepční dokumenty**

#### **5.1.2.2.1. Akční plán přípravy na stárnutí**

Národní program přípravy na stárnutí (dále NPPNS) vychází z Mezinárodního akčního plánu pro problematiku stárnutí (1982), Zásad OSN pro seniory (1991) a je v souladu s Mezinárodním plánem pro přípravu na stárnutí 2002, který byl přijat na druhém světovém shromáždění OSN o stárnutí v Madridu (2002). Program navazuje na Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003 až 2007 a využívá zkušenosti s jeho realizací. Stejně jako předchozí program, stanovuje priority a opatření na pět let a v roce 2012 bude vyhodnocen a revidován. Základní prioritní směry stanovené dokumentem by však měly mít dlouhodobější platnost (MPSV, 2008: 11).

Je důležité zdůraznit, že v případě NPPNS se nejedná o legislativní akt ani akční plán, tudíž není vymahatelný. Jeho zájmem je nastolit obecné ideje a cíle v rámci problematiky seniorů, které se budou uplatňovat v rámci všech rezortů, i těch, jež se explicitně nezaobírají tvorbou seniorských projektů a politik. Stanovení těchto strategických cílů má zajistit seniorům, jejichž počet se v naší republice roste a bude růst, důstojný a kvalitní život. Návrh programu se tedy zabývá mnoha oblastmi - podporou zaměstnanosti seniorů, celoživotního vzdělávání, dostupnosti zdravotní péče a zajištění kvalitní sociální péče. Dokument je závazkem pro budoucnost a stanovuje konkrétní úkoly pro jednotlivé resorty a instituce.

Jedná se však o jediný ucelený dokument reflektující problematiku stárnutí z vícera hledisek.

Hned v úvodu textu je zdůrazněno, že na stárnutí populace není možno nahlížet jako na negativní jev a dávat ho pouze do souvislostí s reformami důchodových systémů. Je nutno klást důraz na mezigenerační soudržnost, eliminaci negativních jevů

jakými je věková diskriminace (ageismus), na potřebu více možností pro aktivní a soběstačný život ve stáří a na nutnost věnování zvýšené pozornosti kvalitě života ve stáří. V dokumentu je kvalita života seniorů je chápána jako ústřední bod:

*„Kvalita života ve stáří je hodnota a průřezové téma, které přesahuje hranice administrativních kompetencí a úrovní veřejné správy. Vyžaduje ucelený a komplexní přístup a spolupráci napříč sektory společnosti. Vyžaduje strategické partnerství vlády a samosprávy k naplnění závazku vyšší kvality života ve stáří. Měli bychom si všichni společně položit otázku, jaké chceme stáří pro sebe a pro své rodiče a co je nezbytné k naplnění naší představy učinit. Téma stárnutí populace a kvality života ve stáří se týká nás všech“ (MPSV, 2008: 11).*

NPPNS si v rámci snahy o zvýšení kvality života ve stáří stanovil pět strategických priorit. V rámci každé z nich stanovuje jednotlivá opatření a vysvětluje jejich opodstatněnost. Vytyčuji ty myšlenky, jež považuji z hlediska naší práce za důležité.:

- *Aktivní stárnutí.* Je zdůrazněno, že delší setrvávání na trhu práce může být zdrojem pocitu spokojenosti, identity, sociálního statusu, uznání, sebeúcty a sociálních vztahů. Proto je také potřeba motivovat starší osoby k dalšímu vzdělávání (MPSV, 2008: 22).
- *Prostředí a komunita vstřícná ke stáří.* Pozitivní vztah společnosti ke stáří a starým lidem představuje nejširší a nejzákladnější podmínku pro aktivní život, zachování nezávislosti a pro kvalitu života starších lidí. K tomuto může výrazně pomoci budování komunitních center, která mohou významně přispět nezávislosti a sociální participaci starších osob. Partnerem při tvorbě politiky v obci či kraji by měly být proseniorské a seniorské organizace (MPSV, 2008: 31).
- *Zlepšení zdraví a zdravotní péče ve stáří.* Důležitým momentem je, že v rámci této priority je kladen důraz na duševní zdraví a kvalitu sociálních vztahů, jakožto faktorů, který zvyšuje pevnost celkového zdraví, odolnost a adaptabilitu člověka. Duševní nemoci, zejména deprese zvyšují riziko sebezanedbávání, ztěžují zvládání změn ve stáří a jsou rizikovým faktorem sociálního vyloučení (MPSV2008: 36).



- *Podpora rodiny a pečovateli.* V programu je zdůrazněna potřeba zahrnutí problematiky mezigeneračních vztahů a výchovy ke kladným mezilidským vztahům v rodině a ve společnosti do rámcových vzdělávacích programů (MPSV, 2008: 44).
- *Podpora participace na životě společnosti a ochrana lidských práv.* Důraz je kladen na organizování vzdělávacích a volnočasových aktivit pro seniory, které mají uspokojit kulturní a duchovní potřeby starší generace a zejména osamělých a sociálně vyloučením ohrožených starších lidí (MPSV, 2008: 47).

Dá se říci, priority stanovené v NPNS korespondují s jednotlivými dimenzemi sociální exkluze stanovenými v předchozím textu. Na základě výše uvedených priorit jsou jednotlivým rezortům ukládána opatření, jež mají v rámci nich uskutečňovat. Formulace jednotlivých opatření je však poměrně široká a obecní, což svádí redukovat jejich plnění na poměrně vágní aktivity. Cílů, které jsou stanoveny v dokumentu, mají jednotlivé rezorty za úkol dosahovat především zabezpečením vhodných podmínek, vytvářením programů, analyzováním statistických dat, apod. Je tedy vskutku otázkou, nakolik je při tvorbě takovýchto opatření, realizace zmíněných cílů reálná ve vymezeném časovém horizontu.

Realizace NPPNS je každoročně vyhodnocována. Místopředseda vlády a ministr práce a sociálních věcí mají povinnost jednou ročně předložit Radě vlády pro seniory a stárnutí populace hodnotící zprávu o plnění cílů a opatření programu s tím, že první zpráva bude této Radě předložena do 30. června 2009. Ve vztahu k předchozímu NPPNS na období let 2003 až 2007 však je třeba podotknout, že v hodnotících zprávách byla často patrná obecnost deklarovaných aktivit a chyběla v nich kritická reflexe neprovedených záměrů (Vidovičová, Gregorová, 2007: 28).

*„Provedená evaluace NPPNS v roce 2005 však naznačila, že ochota spolupracovat v této oblasti, a to na různých úrovních veřejné správy je vzhledem k přetrvávajícím potřebám a otázkám relativně malá a samotný program byl v ČR v průběhu sledovaného období jen zcela minoritním aktérem politiky stárnutí“* (Vidovičová, Gregorová, 2007: 28)

V podstatě tak lze říci, že tento dokument existuje jen na papíře a jeho uvádění do praxe není nikterak vynucováno. Odraz tohoto dokumentu v konkrétních aktivitách

veřejné správy je potom pouze okrajový, i když velmi často se s odkazem na něho můžeme setkat v Plánech rozvoje sociálních služeb v krajích, či obcích.

### 5.1.3. Opatření proti exkluzi seniorů na lokální úrovni- Analýza města Chrudim

#### 5.1.3.1. Město Chrudim

##### 5.1.3.1.1. Základní charakteristika obce

Město Chrudim leží v Pardubickém kraji. Jedná se o dřívější okresní město, v současnosti se jedná o obec s rozšířenou působností třetího stupně, v jejíž správě se nachází 86 menších obcí. Město Chrudim je administrativně členěno na 8 částí - Chrudim I, Chrudim II, Chrudim III, Chrudim IV, Topol, Medlešice, Vestec, Vlčnov a dělí se na 5 katastrálních území - Chrudim I až IV, které tvoří jedno katastrální území, Topol, Medlešice, Vestec a Vlčnov.

Co se týče obyvatelstva, ve městě žije přibližně 23 tis. obyvatel a věkovou strukturu města ukazuje následující tabulka.

Tabulka 19 Věková struktura populace města Chrudim

Muži 0 – 14 let	1 714
Ženy 0 – 14 let	1 516
Muži 15 – 59 let	7 456
Ženy 15– 59 let	7 482
Muži 60 a více let	2 136
Ženy 60 a více let	2 869
<b>Celkový počet obyvatel</b>	<b>23173</b>

Co se týče zdravotnické a sociální péče, Ve městě nalezneme nemocnici, v níž je k dispozici 476 lůžek (350 nemocničních a 126 ošetrovacích v léčebně dlouhodobě nemocných), 15 ordinací praktických lékařů pro dospělé, 7 ordinací praktických lékařů pro děti a dorost, 21 ordinací stomatologů, 4 ordinace gynekologů, 33 ordinací lékařů – specialistů, 5 lékáren, 3 domy s pečovatelskou službou, 4 rehabilitace.

Geograficky leží Chrudim v exponované oblasti v těsné blízkosti dvou velkých krajských měst, kterými jsou Pardubice (vzdálené 10 km) a Hradce Králové (vzdálený 33 km). Tato města jsou pak navzájem propojena vcelku dobře fungující sítí veřejné dopravy a často se v souvislosti s nimi hovoří o velké aglomeraci (i když zejména mezi Hradcem Králové a Pardubicemi se můžeme setkat s jistou mírou rivality). Prostor těchto tří měst je také pátou nejlidnatější oblastí v ČR, což má velký rozvojový význam především kvůli možnosti pracovních příležitostí, dostupnosti lékařské péče a v neposlední řadě zvyšuje nabídku kulturního vyžití a trávení volného času (kina, divadla atd.)

### **5.1.3.1.2. Veřejně - politické dokumenty související s tématem sociální exkluze seniorů**

#### **5.1.3.1.2.1. Plán rozvoje sociálních služeb**

Co se týče konkrétních dokumentů, v rámci nichž je problematika seniorů řešena, můžeme jich v agendě města identifikovat hned několik. Pravděpodobně nejdůležitějším dokumentem je Plán rozvoje sociálních služeb města Chrudim (dále jen PRSS), který je součástí Strategického plánu rozvoje města Chrudim (dále jen SPRM) a to části, která se týká oblasti sociálního prostředí a lidských zdrojů. V současnosti skončilo období účinnosti plánu pro roky 2008 – 2011 a v platnost vešel nový plán na období mezi roky 2012 – 2015, který časově koresponduje s Akčním plánem strategického rozvoje města Chrudim.

Plán rozvoje sociálních služeb města se nijak významně neodlišuje od plánů vytvářených v jiných městech. Na podobě původního plánu se hodně podílela spolupráce s občanským sdružením AGORA CE. Můžeme se tedy setkat s klasickým organizačním dělením na řídicí skupinu a pracovní skupiny, v rámci nichž se setkávají zástupci tzv. triády, tedy poskytovatelů, zadavatelů a uživatelů sociálních služeb a na základě mnoha společných setkání se snaží identifikovat konkrétní potřeby jednotlivých skupin obyvatel města. V rámci procesu komunitního plánování sociálních služeb fungují v Chrudimi tři pracovní skupiny, z nichž jedna se zabývá tématem seniorů, které řeší společně s problematikou zdravotně postižených osob.

Samotný plán je sestaven na období tří let a pro každý kalendářní rok město vytváří samostatný akční plán, ve kterém specifikuje jednotlivé cíle a opatření, kterými jich chce dosáhnout.

První PRSS na období 2008 až 2011 má podobu komplexního dokumentu, ve kterém je vysvětlován postup prací, nalezneme v něm přehled organizací a základní informace o městě Chrudim. Vedle toho má nový současný plán již jen podobu tabulky, kde jsou pro jednotlivé oblasti stanoveny cíle a heslovitě popsány aktivity a opatření. Spíše než nový samostatný plán rozvoje sociálních služeb má podobu akčního plánu, který však má delší časovou platnost. Tento postup koresponduje se současnou podobou strategického plánu města Chrudim. Těžko říci nakolik je tento přístup přínosný, nicméně pro pochopení struktury a procesu tvorby plánu je pro čtenáře nutná bližší znalost principů komunitního plánování sociálních služeb, jejichž popis může naléznout v PRSS na období let 2008 až 2011. Tento způsob prezentace plánu lze považovat za poněkud uživatelsky nepřístupný, na druhou stranu nutnost prostudovat oba dva plány zase přináší lepší vhled do dynamiky celého procesu a čtenáři tak získá lepší přehled o naplnění jednotlivých cílů a opatření v průběhu času.

Podívejme se nyní na konkrétní cíle a opatření, které mají co do činění se seniory a s tématem této práce. Jak jsem již psal výše, téma seniorů nalezneme v oblasti péče o osoby se zdravotním postižením včetně mentálního postižení, seniory a osoby dlouhodobě duševně nemocné. Přehled jednotlivých cílů nalezneme v následující tabulce, kde jsou vybrány cíle, které mají alespoň nějaký vztah k problematice seniorů. Pro potřeby práce byl analyzován zejména Plán rozvoje sociálních služeb pro roky 2008 – 2011, poněvadž umožňoval hodnotit i dopad a naplnění stanovených cílů.

Tabulka 20 Cíle a opatření pro seniory obsažené v plánu rozvoje sociálních služeb

Cíl	Vztah k problematice seniorů	Naplnění cílů
<b>PODPORA – veřejná, odborná aj. - RODINÁM A BLÍZKÝM PEČUJÍCÍM O SENIORY A ZDRAVOTNĚ POSTIŽENÉ V DOMÁCÍM PROSTŘEDÍ - ROZŠÍŘIT A ZLEPŠIT INFORMOVANOST O SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH</b>	<b>Středně silný</b> Opatření nejen pro seniory, ale pro zdravotně postižené. Pro seniory má význam zejména podpora osobní asistence, zřízení odlehčovacích služeb a podpora dobrovolnictví seniorů	<b>Střední</b> Informační centrum o sociálních službách zřízeno nebylo (částečně suplováno vydáním katalogu poskytovatelů sociálních služeb), dobrovolnictví seniorů nefunguje, zvýšena podpora osobní asistence a zřízení odlehčovacích služeb pro seniory v rámci Centra sociálních služeb a pomoci Chrudim. Řešeno především finanční podporou již existujících organizací.
<b>ROZŠÍŘENÍ NABÍDKY NÁVAZNÝCH SOCIÁLNÍCH SLUŽEB</b>	<b>Silný</b> Hlavními cíli jsou zřízení hospice, který může sloužit těžce nemocným seniorům a také zřízení domova pro seniory	<b>Vysoká</b> Hospic již funguje a od ledna roku 2012 je v provozu i Domov pro seniory.
<b>ROZŠÍŘOVAT A PODPOROVAT NABÍDKU ZÁJMOVÝCH, VZDĚLÁVACÍCH A VOLNOČASOVÝCH AKTIVIT</b>	<b>Silný</b> Není blíže specifikováno, opatřením bylo zmapování nabídky a poptávky.	<b>Střední</b> V průběhu let redukováno na udržení současné situace z analýzy vyplynulo dostatečné pokrytí problematiky již existujícími registrovanými sociálními službami, realizovanými především v rámci CSSP Chrudim.

Zdroj: www.chrudim.eu

Nyní se podívejme, jaké dimenze sociální exkluze mohou jednotlivá opatření ovlivňovat. PRSS, jak už název napovídá, se týká jen sociálních služeb, tudíž život skupiny seniorů ovlivňuje jen částečně. Sociální služby jako takové jsou však nástrojem, který pomáhá sociální exkluzi předcházet, proto mají pro téma této práce nesporný význam (viz kapitola 5.1.2.1.3).

Samotný proces komunitního plánování má zejména velký vliv na dimenzi politickou, nebo již ze své samotné podstaty předpokládá zapojení seniorů do veřejného

života a rozhodování v obci. V pracovní skupině byli senioři, dle vyjádření koordinátora komunitního plánování, zastoupeni téměř z devadesáti procent, což lze považovat za známku zvýšeného zájmu seniorů o řešenou problematiku. Existenci komunitního plánování sociálních služeb ve městech a zapojení seniorů lze tedy považovat za činnost města, která ovlivňuje dimenzi politické exkluze seniorů.

Samotná opatření a aktivity, které jsou výsledkem plánování, mají vliv však i na další dimenze sociální exkluze. Na které ukazuje následující tabulka. V tabulce nalezneme jednotlivá opatření a hodnocení jejich vlivu na jednotlivé dimenze sociální exkluze.

Tabulka 21 Zhodnocení dopadů PRSS na skupinu seniorů

<i>Cíle Plánu rozvoje sociálních služeb</i>	<i>Síla vlivu na jednotlivé dimenze sociální exkluze</i>				
	<i>Objektivní sociální dimenze</i>	<i>Subjektivní sociální dimenze</i>	<i>Ekonomická dimenze</i>	<i>Politická dimenze</i>	<i>Determinant zdraví</i>
<b>PODPORA – veřejná, odborná aj. - RODINÁM A BLÍZKÝM PEČUJÍCÍM O SENIORY A ZDRAVOTNĚ POSTIŽENÉ V DOMÁCÍM PROSTŘEDÍ- ROZŠÍŘIT A ZLEPŠIT INFORMOVANOST O SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH</b>	Slabý	Střední	Střední	Slabý	Střední
<b>ROZŠÍŘENÍ NABÍDKY NÁVAZNÝCH SOCIÁLNÍCH SLUŽEB</b>	Střední	Silný	Střední	Slabý	Silný
<b>ROZŠÍŘOVAT A PODPOROVAT NABÍDKU ZÁJMOVÝCH, VZDĚLÁVACÍCH A VOLNOČASOVÝCH AKTIVIT</b>	Střední	Silný	Slabý	Slabý	Střední

První cíl má spíše průřezový charakter. Jeho primárním posláním je rozšíření informovanosti o již existujících službách, čímž částečně ovlivňuje většinu dimenzí sociální exkluze, avšak pouze nepřímo. Zvýšení informovanosti cílové skupiny seniorů

však může vést i k tomu, že senioři začnou využívat větší počet služeb, které jim usnadní život a povedou ke snížení rizika výskytu sociální exkluze.

Přímý dopad má pouze snaha o zvýšení využití osobní asistence a podpora této služby. Ta by měla mít dopad zejména na snížení negativního vlivu špatného zdraví, čímž by opět mohla ovlivnit i ostatní dimenze sociální exkluze. Zejména by mohla vést k většímu zapojení seniorů do společenského života a tím redukovat sociální izolaci. Tento výsledek může přinést i již samotný kontakt s asistentem, případně otevřít cestu i k dalším aktivitám, jichž samotný senior již bez pomoci není schopen. Otázkou však zůstává, nakolik jsou náklady na osobního asistenta pro seniora ekonomicky přijatelné či ne.

K redukci tohoto negativního jevu by měl sloužit příspěvek na péči, nicméně nemám další zdroje informací, které by mi umožnily tuto problematiku blíže specifikovat. Na tomto místě však stojí za připomenutí, že otázka přijatelnosti ekonomických nákladů jednotlivých placených služeb u seniorů by stála za samostatný výzkum, neboť tento problém se může týkat i dalších sociálních služeb a jak ukázala analýza příjmů u seniorů (viz kapitola 4.2.2 a 4.2.1), jejich rozpočet často bývá velmi napjatý. S tímto také souvisí téma návratnosti příspěvku na péči do oblasti sociálních služeb, o kterém se v posledních letech mnoho diskutuje a to z důvodu jeho zneužívání k jiným účelům než k placení sociálních služeb.

Dalším bodem je rozšíření nabídky návazných sociálních služeb. Pod tímto bodem se skrývá výstavba domova pro seniory a podpora fungování hospice. Tento cíl byl naplněn a domov pro seniory i hospic již v Chrudimi fungují. To by mohlo mít zejména silný vliv na oblast subjektivní dimenze sociální exkluze a determinantu zdraví. Domov pro seniory může seniorům poskytnout důstojné zázemí pro život v případě nemohoucnosti se starat sám o sebe a v případě správného přístupu vytvořit další prostor k sociální aktivizaci seniorů a mezigeneračního setkávání. Vzhledem ke krátké době provozu (6 měsíců) tohoto zařízení je však ještě předčasné hodnotit dopady vzniku tohoto zařízení a i jeho fungování.

Fungování hospice zase umožňuje důstojné dožití těch seniorů, kteří se již nacházejí těsně před koncem svého života. Ukazuje se, že zájem o hospic je velmi vysoký, obsazenost lůžek se pohybuje nad 90%. Hospic má sloužit zejména pro lidi, kteří zde mohou strávit posledních 4 – 5 týdnů života před svou smrtí. Ředitelka Marie

Benešová však uvádí, že pacienti zde zůstávají i déle, neboť se stává, že v dobře vybaveném hospici se stav pacientů zlepšuje a prodlouží jim to život ( iDnes, 23. 6. 2010).

Na ekonomickou dimenzi má toto opatření vliv zejména v tom slova smyslu, že umožňuje seniorům zvolit pobyt v Domově pro seniory v tom případě, že je pro ně neudržitelné již platit nájem nebo financovat údržbu vlastního domu či bytu. Na druhou stranu mohou být tyto služby ekonomicky neúnosné pro chudší seniory s nízkým důchodem. Proto je vliv na ekonomickou dimenzi v tomto případě poněkud sporný.

Poslední bod v PRSS má na první pohled poněkud mlhavý obsah, nicméně je pod ním skryto jeden z nejdůležitějších nástrojů pro práci se seniory, který v Chrudimi nalezneme. V tomto bodě je totiž zahrnuta především otázka podpory fungování Centra sociálních služeb a pomoci Chrudim.

Pokud totiž budeme ve městě pátrat po aktivitách týkajících se seniorů, zjistíme, že ve městě funguje vcelku dobře zaběhlý systém sociální péče o seniory. Centrem této péče je právě **Centrum sociálních služeb a pomoci Chrudim**, které je příspěvkovou organizací města. Na rozdíl od mnoha jiných center v různých městech se tato organizace v podstatě zabývá pouze seniory. V rámci jejího fungování je sdružena Pečovatelská služba, Domy s pečovatelskou službou, Denní stacionář Pohoda, který je určen výhradně klientům starším 65 let, dále zde senioři mají možnost sjednat si domácí zdravotní péči a účastnit se velkého počtu sociálně aktivizačních činností.

Centrum funguje tím způsobem, že se snaží sdružovat seniory všech věkových kategorií a propagovat svou činnost i navenek, aby bylo občany vnímáno jako organizace, na kterou se mohou obracet v případě výskytu nějakých problémů. To je prý umožněno tím, že akce jsou cíleny na seniory v aktivním věku, ti pak centrum přijmou jako součást svých aktivit a obracejí se na něj i v případě výskytu zdravotních či sociálních problémů, s tím, že se jim dostane pomoci. Centrum má tedy i velkou roli v případě prevence těchto problémů.



### **5.1.3.1.2.2. Dokumenty vytvořené v rámci projektu Zdravé město a Místní agenda 21**

Vedle Plánu rozvoje sociálních služeb je nutné také zmínit projekty vytvářené a podporované v rámci projektu Zdravé město a Místní Agenda 21 (dále jen ZMMA21). Činnosti a aktivity vytvářené v rámci projektu ZMMA21 jsou velmi různorodé a zasahují do mnoha oblastí života ve městě. Podle mezinárodních ocenění, která v rámci projektu město Chrudim obdrželo, lze říci, že se jedná o projekt velmi živý a úspěšný.

Za celkový cíl můžeme považovat snahu utvářet město (obec, region) jako kvalitní a příjemné místo pro život na základě dohody s obyvateli, v důsledku čehož občané získají "zdravý patriotismus", a budou komunitu i krajinu považovat za svůj domov a budou o ně také takto pečovat. Toho se snaží dosáhnout co možná největším zapojením svých obyvatel do procesů rozhodování ve městě a to pomocí různých technik přímé participace občanů při hledání řešení konkrétních problémů. Mezi techniky zapojení občanů patří kulaté stoly, plánovací setkání, dotazníková šetření, ankety, různé konference či besedy, kde se občané mohou vyjadřovat k jednotlivým problémům města nebo získat informace o řešení problémů. Celý projekt tak nemá výstup v podobě jednoho uceleného dokumentu, ale jde o sérii jednotlivých akcí, z nichž jsou pořizovány záznamy, které město veřejně prezentuje na internetu. Právě ty se staly mým hlavním zdrojem informací. Přehled jednotlivých aktivit a jejich základní popis naleznete v následující tabulce.

Tabulka 22 Aktivity města Chrudim uskutečněné v rámci projektu Zdravé město a Agenda 21

Aktivita	Popis aktivity	Výstup
Desatero problémů města Chrudim	Veřejné setkání, jehož cílem je získat informace o nepalčivějších problémech města, které jsou následně analyzovány a stanoven postup jejich řešení.	Každoroční aktualizace s prezentací stavu řešení, informacemi o zodpovědných osobách či organizacích a výši financí vyhrazených na realizaci.
Plánovací setkání	Veřejné projednání konkrétních projektů a akcí města (například otázka parků, parkování, rekonstrukcí atd.)	Zápisy ze setkání s fotodokumentací
Kulaté stoly	Veřejné projednání konkrétních problémů města	Zápisy ze setkání s fotodokumentací
Dotazníková šetření, ankety	Šetření týkající se celkové spokojenosti obyvatel s fungováním města, dílčí ankety ke konkrétním problémům	Výsledky v podobě pdf dokumentů a brožurek.
Konference	Přednášky a diskuze k vybraným tématům (domácí násilí, bezpečnost kriminalita)	Prezentace, zápisy

Zdroj: [www.chrudim.eu](http://www.chrudim.eu)

Téma seniorů se samostatně objevuje spíše okrajově, ale některé oblasti, které jsou v rámci projektu řešeny, mají na seniory přímý vliv. Jde především o oblast zdravotní péče a oblast sociálních služeb. V průběhu fungování projektu se objevili konkrétní aktivity zabývající se tématem aktivního stáří či bezpečnosti seniorů.

Důležité je vnímat vztah mezi procesem komunitního plánování sociálních služeb a ZMMA21. Plán sociálních služeb je totiž reflektován i v rámci projektu ZMMA21. A naopak v rámci projektu ZMMA21 zase naopak vzniká spousta akcí a projektů souvisejících se sociálními službami. Jedna například o podporu Zdravého stárnutí, nebo například projekt Pochod generací, vytvářený v rámci akce Zdravé dny (pokud tedy bereme v potaz jen akce týkající se seniorů). Přehled konkrétních aktivit týkajících se přímo seniorů naleznete v následující tabulce.

Tabulka 23 Přehled konkrétních aktivit se vztahem ke skupině seniorů a vytvářených v rámci projektů ZMMA21

Aktivita	Popis
<b>Bezpečnost seniorů</b>	Osvěta a ochrana seniorů, přednášková činnost, pořádání setkání k tomuto tématu
<b>Zdravé stárnutí</b>	Podpora projektů týkající se cvičebních aktivit seniorů, zdravého stravování. Realizováno především v rámci Centra sociálních služeb Chrudim
<b>Pochod generací</b>	Akce pořádána v rámci dnů zdraví, pěší pochod, kterého se účastní všechny generace (přibližná účast 90 lidí)
<b>Podpora výstavby domu pro seniory</b>	Podpora výstavby Domu pro seniory ve spolupráci s procesem Komunitního plánování sociálních služeb, projekt je již dokončen
<b>Podpora domácí péče</b>	Podpora projektu Domácí péče Kirké provozované Centrem sociálních služeb

Zdroj: [www.chrudim.eu](http://www.chrudim.eu)

### 5.1.3.1.3. Další aktivity města ve vztahu k seniorům a tématu práce

Za velmi efektivní považují právě komunitní přístup k tvorbě jednotlivých opatření, projektů a akcí. U obou projektů je proces maximálně otevřen veřejnosti a k většině aktivit vytvářených v projektu ZMMA21 jsou pořádány kulaté stoly nebo plánovací setkání, kde mají zájemci ze strany veřejnosti prostor k vyjádření.

Jak uváděl místní koordinátor komunitního plánování, vytvoření tohoto systému, ve kterém se senioři mohou vyjadřovat k jednotlivým událostem ve městě, či hledat řešení nějakého konkrétního problému trvalo delší dobu. Zpočátku si lidé a především senioři nemohli zvyknout na možnost hledat řešení svých problémů na veřejných setkáních nebo v rámci konkrétních pracovních skupin, ale měli tendenci obracet se přímo na konkrétní osobu (v tomto případě koordinátor komunitního plánování) postupem času však uvykli možnosti řešit konkrétní problémy pomocí skupinových setkání. Vedle toho samozřejmě existují i další komunikační kanály, které senioři využívají. V rozhovoru bylo zmíněno především Centrum sociálních služeb města Chrudim, které pokud to je možné, předává konkrétní problémy do rukou kompetentních osob.

Na otázku týkající se účasti seniorů na jednotlivých akcích města (související s agendou komunitního plánování nebo ZMMA21) jsem se setkal s protichůdnými

tvrzeními obou respondentů. Zatímco koordinátor hovořil o vcelku vysoké účasti seniorů v pracovní skupině (devadesát procent), ředitelka hovořila naopak o nízké účasti. I když své tvrzení specifikovala tak, že zpočátku byla účast vysoká, postupně však klesala, což vysvětlovala tím, že senioři nevnímají současné problémy města již tak palčivě.

Zajímavý fakt, který z rozhovoru vyplynul, spočívá v tom, že koordinátor i ředitelka vnímá seniory jakožto docela aktivní skupinu, která se setkání účastní vysoce informovaná o konkrétní řešené problematice. Koordinátor tento fakt vysvětluje tím, že senioři mají více volného času a častěji se mezi sebou setkávají a předávají si informace. Těžko říci nakolik je tento fakt realitou či výsledkem předsudku (důchodový věk jakožto období, kdy má člověk mnoho času). Na druhou stranu hovořil i o tom, že pro současné seniory může být problémem se orientovat v moderní době a mohou se bát vyjadřovat své názory, či se obracet na špatná místa v rámci struktur obce. Musím však podotknout, že výše uvedené aktivity se týkají veřejných problémů a možnosti seniorů se k nim vyjádřit. V tomto případě lze říci, že v Chrudimi jsou senioři nedílnou součástí veřejného života, je jim umožněno promlouvat do veřejně projednávaných problematik a nejsou nikterak diskriminováni.

Na druhou stranu však koordinátor i paní Bohatá hovořili o poklesu zájmu o tyto problematiky v souvislosti s rostoucím věkem či s výskytem zdravotních problémů. Na otázku, co může být příčinou tohoto snižujícího se zájmu, odpověděla ředitelka CSSP:

*„Věk, zdravotní stav, nebo řeknou, že už je to nezajímá a já se ani tolik nedivím. Většinou už mají tolik problému sami se sebou, že už je politika opravdu nezajímá a nechtějí být politikou zatěžovaní.“*

Z rozhovoru poté vyplynulo, že i v tomto případě se snaží město situaci řešit a to právě s pomocí CSSP. Pokud se senioři, kteří mají zdravotní problémy, či sníženou možnost pohybu, chtějí těchto akcí účastnit, mohou si zajistit odvoz, který poskytuje právě CSSP. Nicméně bližší informace či statistiky týkající se této problematiky se mi nepodařilo získat. Nicméně mohu říci, že v tomto případě se špatné zdraví projevuje jako negativní faktor ovlivňující schopnost seniora aktivně participovat na politickém rozhodování, což je v rozporu s výsledky, které přinesla analýza datového souboru ESS.

Vedle informací o politické participaci seniorů na politickém životě v obce jsem se ptal i na pocity respondentů ohledně postojů obyvatelstva města vůči starším lidem v obci. Oba dva se shodně vyjadřovali o tom, že se neseťkávají s agresí či nepřátelským

postojem vůči této skupině. Ředitelka centra však zmínila, že se v průběhu svého působení v Chrudimi několikrát setkala s nepříliš dobrým zacházením se seniory především ze strany rodinných příslušníků, nicméně téma nebylo dále rozebíráno, takže nejsem schopen říci, v jakých souvislostech se toto událo a jakým způsobem byl problém řešen.

K tomu však ještě v rozhovoru poznamenala, že se zvýšením počtu poskytovaných služeb roste i počet seniorů, které využívají kombinaci několika služeb najednou a to s finančním přispěním rodiny, neboť to seniorovi umožňuje déle zůstat doma a rodině to pomáhá, jelikož se o seniora tolik nemusí starat sami a celkové má pocit, že se přístup k seniorům zlepšil.

## Závěr

Tato práce měla za cíl popsat problematiku sociální exkluze seniorů. Na jejím začátku stála má představa, že senioři jsou specifickou skupinou populace, u které hrozí zvýšené riziko sociální exkluze. Na základě tohoto předpokladu jsem se začal tématem zabývat, neboť mě zajímalo, zda tato myšlenka má svou oporu i v realitě.

Abych se dobral výsledku, stanovil jsem si několik základních otázek, na které jsem se později v textu snažil najít odpověď. Než jsem se začal zabývat samotnou problematikou exkluze u seniorů, bylo třeba vymezit, kdo se vlastně pod pojmem senior skrývá. První otázka, na kterou jsem hledal odpověď, se tedy týkala definice a vymezení skupiny seniorů. Pro potřeby této práce jsem, na základě vlastní analýzy dat ze souboru ESS a zpracováním různých vědeckých materiálů týkajících se této problematiky, vymezil skupinu seniorů jako osoby, které jsou starší 60 let. Tento věk byl určen především díky aplikaci dvou kritérií. Prvním kritériem bylo to, že takto definované osoby budou většinou populace považovány za staré a druhým kritériem bylo dosažení důchodového věku (ta je v současnosti různá, mění se z datem narození a u žen kvůli počtu vychovaných dětí). Věková hranice 60 let v maximální možné míře splňuje oba mé požadavky.

Samozřejmě nelze tvrdit, že tento způsob je jediný správný a obecně aplikovatelný. Doufám totiž, že se mi v teoretickém rozboru tohoto tématu povedlo ukázat, že definice stáří je velmi problematická a může se v různých oborech lišit a lze ji přizpůsobovat konkrétním potřebám různých výzkumů. Dále je nutné si uvědomit, že hranice stáří se v průběhu času mění, neboť je pouze sociálním konstruktem, který se mění společně s vývojem a změnami ve společnosti. V neposlední řadě je třeba zmínit, že subjektivní vnímání této hranice se může lišit od člověka k člověku.

Další nutností bylo vymezit problematiku sociální exkluze. Tento koncept je velmi těžce zachytitelný, stává se totiž předmětem mnoha interpretací sociálních vědců a vzhledem k jeho přesahu do praktické sociální politiky je různě vykládán politiky, úředníky či různými organizacemi, které se touto problematikou zabývají. Druhou otázkou, na kterou jsem v textu hledal odpověď, se tedy týkala současného pojetí sociální exkluze. Na základě rozboru tématu, vycházejícího zejména z vědeckých prací vztahujících se k problematice, jsem tedy identifikoval čtyři základní dimenze

vymežující sociální exkluzi a jeden determinant, který tyto dimenze významně ovlivňuje. Ty jsem pojmenoval následujícím způsobem:

- Ekonomická dimenze
- Objektivní sociální dimenze
- Subjektivní sociální dimenze
- Dimenze politické participace

Jako determinant, který by u seniorů mohl významně ovlivňovat riziko sociální exkluze v jednotlivých dimenzích, byl určen zdravotní stav seniorů. Sekundární analýza dat z výzkumu ESS potom ukázala, že v případě seniorů lze hovořit o zvýšeném výskytu špatného zdravotního stavu. Tento fakt příliš neovlivňuje jednotlivé dimenze sociální exkluze, ba naopak se s ním senioři jsou schopni vypořádat lépe než jiné věkové skupiny, konkrétně se jedná o kategorii objektivní sociální exkluze, v níž se ukázalo, že špatný zdravotní stav nemá vliv na frekvenci sociálních kontaktů.

Je však nutné podotknout, že tento fakt nelze vztahovat na všechny staré lidi. I v rámci skupiny seniorů se mohou vyskytovat extrémní případy zdravotně postižených, jejichž stav znemožňuje běžné fungování ve společnosti a je vysoce pravděpodobné, že se budou vyskytovat významně častěji než u jiných věkových skupin. Tento předpoklad byl nepřímo potvrzen na základě provedených rozhovorů, ze kterých vyplynulo, že senioři, které trápí špatný zdravotní stav, se neúčastní setkání a aktivit, které organizuje město Chrudim, poněvadž péče o vlastní osobu je zaměstnává natolik, že nezbývá čas na jiné aktivity.

Těmito skupinami jsem se nakonec v samotném výzkumu nezabýval, ale do budoucna si myslím, že by se měla skupina seniorů strukturovat spíše na základě zdravotního stavu a poté hledat rozdíly mezi těmito skupinami uvnitř celkové populace seniorů. Dále je také nutné vzít v potaz i extrémní případy sociálního vyloučení jedinců

Na druhou stranu lze říci, že veřejná správa disponuje konkrétními nástroji v oblasti zdravotní a sociální péče, které seniory zvýhodňují na úkor mladších ročníků, neboť základní podmínkou pro jejich využití je vysoký věk nebo fakt, že pobírají starobní důchod. Otázkou pak zůstává, nakolik jsou tyto nástroje efektivní v boji proti tomuto negativnímu jevu, což by bylo třeba podrobit dalšímu výzkumu v různých městech a obcích a nejen v Chrudimi, kde se zdá, že tyto nástroje vcelku efektivně fungují.

Co se týče ekonomické dimenze, v rámci níž jsem hledal odpověď na otázku, zda jsou senioři více ohrožení chudobou, než celková populace, se ukázalo, že tomu opět tak není. U dnešních seniorů sice nelze hovořit o existenci objektivní příjmové chudoby, avšak současné nastavení systému vyplácení důchodu vede k nivelizaci příjmů v kategorii 8 až 12 tisíc Kč měsíčně. Většinou to znamená po odchodu do starobního propad příjmů směrem k této hladině. Navíc důchodový systém má tendenci reprodukovat příjmové faktory vedoucí k exkluzi z období ekonomicky aktivního věku v důsledku výpočtu starobního důchodu na základě výše příjmů ze zaměstnání v období ekonomické aktivity. Sociální dávky a dávky v hmotné nouzi mají opět za cíl pouze eliminovat objektivně definovanou chudobu. Celkově lze říci, že současný systém zajišťuje pouze pokrytí základních životních potřeb a v případě nutnosti vyšších výdajů může mít velká část seniorů problémy. Tyto závěry potvrzují i ukazatele subjektivních pocitů chudoby, jen menší část seniorů hovoří o tom, že se současným příjmem lze vyjít snadno.

Dále jsem hledal odpověď na otázku, jak na seniory pohlíží většinová populace v ČR. Z analýzy ESS, jejíž součástí byl i modul věnovaný problematice věkové diskriminace vyplynulo, že celkově je k seniorům přistupováno tolerantně a jsou vnímáni jako plnohodnotná součást společnosti. Nahlíženo je na ně především jako na nositele zkušenosti a hodnot, které mají velký význam pro fungování naší společnosti. Tato zjištění jsou však částečně v rozporu s odpověďmi samotných seniorů na osobní zkušenosti s prožitkem diskriminace v důsledku vysokého věku. Ty totiž vyjadřovali určitou zkušenost s tímto negativním jevem a jednalo se o více jak celou čtvrtinu respondentů starších šedesáti let. Důvod rozdílu lze spatřovat v tom, že lidé o sobě hovoří v lepším světle, než se pak sami chovají. Navíc výzkum v podobě sekundární analýzy nepodchytí extrémní případy sociálního vyloučení, projevující se například týráním a vykořisťováním seniorů, o kterém se okrajově zmiňovala ředitelka Centra sociálních služeb a pomoci Chrudim. A je nepochybně nutné, aby i tato témata byla veřejnou správou reflektována.

Nakonec jsem se zajímal o téma participace seniorů na politickém rozhodování. V tomto případě výzkum ESS u seniorů zjišťoval aktivní účast na aktivitách spojených s politickým životem (účast u voleb, kontaktování politika, podpis petice atd.). Ani v rámci této dimenze senioři nijak zvlášť nevybočovali z populačního průměru. Spíše



než o aktivitě lze hovořit o pasivitě, což je však v dnešní společnosti v ČR obvyklý jev a nesouvisí s věkem. Naopak v Chrudimi se prý senioři do rozhodovacích procesů aktivně zapojují. Tento rozdíl může být způsoben tím, že v Chrudimi se setkáme s velkým množstvím možností, jak do rozhodování seniory zapojit. Existence těchto nástrojů pak může probouzet zájem seniorů a tím vnášet i jejich problémy na stůl místních politiků.

V poslední části práce se zabývám otázkou reflexe tématu ve veřejné správě. V současnosti je v ČR funkčních několik nástrojů, které mají za cíl eliminovat rizika sociální exkluze spojených s vysokým věkem. Jedná se především o důchodový systém a systém sociálních dávek, které by měli zabránit poklesu příjmů pod hranici chudoby. Jak již bylo řečeno výše, tyto systémy sice brání propadu životní úrovně na samé dno, na druhé straně však také nevedou k tomu, že senior může stáří prožít naplno.

V oblasti péče o zdraví je systém nastaven vcelku dobře a proti negativním vlivům je úspěšně bojováno pomocí vcelku rozsáhlého systému sociálních služeb.

Samotná analýza města Chrudim nám zase ukázala, že i se současnými nástroji lze vytvořit efektivní systém, který bojuje se sociální exkluzí v mnoha jejích podobách. Jen je nutné k této problematice přistupovat na základě lokálních potřeb a možností. Chrudim totiž aktivně využívá nástroje, pomocí kterých se snaží do rozhodování v obci zapojit samotné obyvatelstvo seniory nevyjímaje. Tímto způsobem dosahuje toho, že senioři samotní aktivně upozorňují na problémy, které je trápí a město má možnost na ně reagovat a také tak činit.

Nicméně pro lepší uchopení tématu by bylo nutné provést rozsáhlejší srovnávací studii, v jejímž rámci by se blíže identifikovali současné možnosti veřejné správy a zjistilo se, nakolik jsou tyto možnosti využívány. Na tomto základě by poté bylo možné vytvořit konkrétní příklady dobré praxe či vytvořit informační platformu, kde by byly poskytovány informace a rady ohledně tohoto tématu. Základ toho systému lze sice v současnosti spatřovat v oblasti komunitního plánování či v Chrudimi realizované Agendě 21 a programu Zdravé město. Nicméně zda je tento trend v současnosti rozšířen v ČR více, nejsem v současnosti schopen říci.

Úplným závěrem je třeba říci, že tato práce se zabývala skupinou seniorů, která je vymezená konkrétní věkovou hranicí. Tato skupina není jako celek významně častěji ohrožena sociální exkluzí ve srovnání s běžnou populací. Práce však také ukázala, že senioři jsou velmi heterogenní skupinou, stejně jako populace celkově. I v případě

seniorů tedy mohou existovat lidé, kteří jsou sociální exkluzí ohroženi více než lidé jiní. Proto by ve snaze v boji proti sociální exkluzi měly být hledány konkrétní skupiny, u nichž však nehraje rozhodující roli věk, ale jiné charakteristiky, které je mohou stáhnout do pastí sociální exkluze jako je například nízký příjem nebo špatný zdravotní stav, či rizikové faktory, které přímo nesouvisejí se stářím, ale chováním, které nemá souvislost s věkem (gamblerství, alkoholismus atd.).

## Summary

Work to address the issue of social exclusion of older people, the definition and defining the specific factors that may emerge in the elderly. The concept of social exclusion has been described on the basis of four dimensions in which I can examine the incidence of social exclusion. These dimensions were - the social dimension, which is divided into subjective and objective, economic dimensions and the last one was the dimension of political participation. The incidence of social exclusion among the elderly was then studied based primarily on secondary data analysis of dataset from European social survey, in which issues were identified that report information on individual components of exclusion. In addition to the ESS data file, even if the economic dimension of the data from the Czech Statistical Office. It turned out that Czech pensioners, who were defined as part of the population older than sixty years, are not significantly vulnerable to social exclusion than other Gross in population of Czech. Seniors were not significantly threatened by the objective of poverty than other groups. Otherwise, this was the case with the subjective feeling of poverty. Seniors feel more poverty than other groups. The rate of social contacts among the elderly was also quite high, there was no evidence that would be worse off than the population of the CR. In the political participation of seniors also showed statistics consistent with the general population.

Reflections on the specific dimensions of social exclusion of older people in the state administration has been studied mainly in central and international levels, based on analysis of documents and analysis of pensions and social benefits. Important role in eliminating the social exclusion of older people plays an active aging concept, which specifies the options for government policy-making regarding the elderly. In discussing this concept were identified effects in all dimensions of social exclusion. The conclusion was made a case study of city Chrudim, which showed that even within the limited number of instruments in the case of a small village, can effectively prevent the social exclusion of older people.

## Použitá literatura

- CUDDY, Amy J. C.; NORTON, Michael I.; FISKE, Susan T.: *This Old Stereotype: The Pervasiveness and Persistence of the Elderly Stereotype*, Journal of Social Issues, Vol. 61, No. 2, 2005, pp. 267-285
- FRASER, N.; HONNETH, A.: *Přerozdělování nebo uznání?* Praha, Filosofia 2004  
ISBN: 80-7007-200-8
- FRASER, N.: Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace. Praha, Filosofia 2007, ISBN: 978-80-7007-251-6
- HOLMEROVÁ I. ; JURÁŠKOVÁ B. ; ROKOSOVÁ M. ; VAŇKOVÁ H. ; VELETA P.: Aktivní stárnutí. Česká geriatrická revue, 2006 4 (3) str. 163-168
- KUCHAŘOVÁ V.: *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*, Praha: VÚPSV, 2002
- MAREŠ, P.: *Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení*, Sociologický časopis, 2000, Vol. 36 (No. 3: 285-297) dostupné z:  
[http://sreview.soc.cas.cz/uploads/028583b8ba8110c76a6ae9d260c5c0374e096283\\_376\\_285MARES.pdf](http://sreview.soc.cas.cz/uploads/028583b8ba8110c76a6ae9d260c5c0374e096283_376_285MARES.pdf)
- MATOUŠEK, O. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-310-9.
- MOŽNÝ, I. : *Rodina a společnost*, Sociologické nakladatelství, Praha 2006, ISBN: 978-80-86429-87-8
- OGG, J.: Social exclusion and insecurity among older europeans: the influence of welfare regimes, *Ageing & Society* 25, 2005, 69–90.
- POTŮČEK, M. ed.: *Strategické vládnutí a Česká republika*, Grada, 2006, ISBN: 978-80-247-2126-2
- POTŮČEK, M.: *Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha, Sociologické nakladatelství 1997. 188 s. ISBN 80-85850-26-5
- POTŮČEK, M. a kol.: *Veřejná politika*, Praha, Sociologické nakladatelství 2005, ISBN: 80-86429-50-4

RABUŠIC L., VOHRALÍKOVÁ L.: *Čeští seniori včera, dnes a zítra*, Praha: VÚPSV - výzkumné centrum Brno, 2004.

RABUŠIC L.: *Česká společnost a seniori: sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti: texty celostátní konference konané 16. -17. října [1997] v Brně*, MU Brno: 1997

RABUŠIC, L.: *Jsou čeští seniori chudí?* Sociologický časopis, XXXIV, (3/1998)

STUART-HAMILTON, Ian: *Psychologie stárnutí*, Praha: Portál, 1999

SIROVÁTKA T. (ed.): *Sociální vyloučení a sociální politika*. Brno-Kraví Hora: Masarykova univerzita a VÚPSV, 2006

SÝKOROVÁ, D.: *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické Nakladatelství, 2007, ISBN: 978-80-86429-62-5

VESELÁ J.: *Sociální služby poskytované seniorům v domácnostech*. - Praha: VÚPSV, 2003.

VIDOVIČOVÁ, L.: *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2008. 233 s. EDIS. ISBN 978-80-210-4627-6

VIDOVIČOVÁ L., Gregorová E.: *Mainstreaming věku jako strategie managementu populací se stárnoucí demografickou strukturou* - Praha: VÚPSV - výzkumné centrum Brno, 2007

VIDOVIČOVÁ L., RABUŠIC L.: *Seniori a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu*, Praha: VÚPSV - výzkumné centrum Brno, 2003

VRÁBLÍKOVÁ, K.: *Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích*, Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2009, Vol. 45, No. 5: 867–897

ZAVÁZALOVÁ, Helena. *Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 2001. 97 s. ISBN 80- 246- 0326-8.

**Internetové zdroje:**

*Active ageing, A policy framework*, World Health Organization (WHO), dostupné z:

[http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/who\\_nmh\\_nph\\_02.8.pdf](http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/who_nmh_nph_02.8.pdf)

*Commission staff working dokument (ex-ante evaluation) accompanying document to the decision of the european parliament and of the council on the european year for active ageing (2012)*, www.ec.europa.eu, 6.9.2010 dostupné z:

<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5692&langId=en>

*European social survey: Main and interviewer questionnaire* dostupné z

<http://ess.nsd.uib.no/ess/round4/fieldwork/Czech%20Republic>

*Jejich revírem je Kaufland, jejich tempo je vražedné - DŮCHODCI!* Facebook.com,

dostupné z: <http://www.facebook.com/pages/Jejich-rev%C3%ADrem-je-Kaufland-jejich-tempo-je-vra%C5%BEedn%C3%A9-D%C5%AECHODCI/374249636212>

KELLER J.: *Chystá se střet generací?*, EKONOM.IHNED.cz, 13.5.2010

*Kvalita života ve stáří: Národní program přípravy na stárnutí v letech 2008 – 2012*,

MPSV 1. 8.2008 <http://www.mpsv.cz/cs/5045>

*Obecná informace k zákonu o důchodovém pojištění*, MPSV.cz, 6.1.2010, 30.4.2010

Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/617>

*Pečovatelská služba Třemošnice*, dostupné z: <http://www.tremosnice.cz/dps/index.html>

PETRÁŠOVÁ, L.: *Střet generací na internetu, mládež si vybíjí zlost na důchodcích*,

Idnes.cz, dostupné z: [http://zpravy.idnes.cz/stret-generaci-na-internetu-mladez-si-vybiji-zlost-na-duchodcich-pxw-/domaci.aspx?c=A100412\\_203042\\_domaci\\_vel](http://zpravy.idnes.cz/stret-generaci-na-internetu-mladez-si-vybiji-zlost-na-duchodcich-pxw-/domaci.aspx?c=A100412_203042_domaci_vel)

*Přemluv bábu!*, video. Youtube.com.13.4.2010 dostupné z:

<http://www.youtube.com/watch?v=MLfFhdcXJhA&feature=related>

*Rozhodnutí evropského parlamentu a rady o Evropském roku aktivního stárnutí (2012)*,

eur-lex.europa.eu, 6.9.2010 dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0462:FIN:CS:PDF>

*Stránky města Třemošnice*, dostupné z: [www.tremosnice.cz](http://www.tremosnice.cz)

*Stránky města Chrudim* dostupné z: <http://www.chrudim.eu/>

*Také nenávidíte, když si důchodci stěžují na naši generaci?* Facebook.com, dostupné z:

<http://www.facebook.com/pages/Tak%C3%A9-nen%C3%A1vid%C3%ADte-kdy%C5%BE-si-d%C5%AFchodci-st%C4%9B%C5%BEuj%C3%AD-na-na%C5%A1i-generaci-/180776768243> , 14.3.2011

## Seznam tabulek a grafů

### Tabulky:

Tabulka 1 Indikátory jednotlivých dimenzí sociální exkluze.....	19
Tabulka 2 Věk odchodu do důchodu v různých zemích EU .....	24
Tabulka 3 Věk nejčastěji považovaný za počátek stáří .....	26
Tabulka 4 Vztah mezi subjektivním hodnocením zdravotního stavu a věkovými skupinami.....	41
Tabulka 5 Míra asociace mezi proměnnou zdraví a frekvence sociálních kontaktů .....	42
Tabulka 6 Podíl osob ohrožených příjmovou chudobou (procenta).....	45
Tabulka 7 Vybavení domácnosti důchodců.....	46
Tabulka 8 Domácnosti, které by konkrétní vybavení chtěli, ale nemohou si je z finančního důvodu dovolit .....	47
Tabulka 9 Jak senioři vychází s příjmem ve srovnání s jinými věkovými skupinami ...	49
Tabulka 10 Setkali jste se s diskriminací své osoby na základě věku? .....	53
Tabulka 11 Vybrané skupiny na Facebooku veřejně deklarující negativní postoj k seniorům.....	55
Tabulka 12 Jak jsou vnímáni sedmdesátníci a dvacátníci .....	61
Tabulka 13 Frekvence setkávání s přáteli ve skupině seniorů.....	64
Tabulka 14 Strukturace subjektivního vnímání vlastního věku uvnitř skupiny lidí starších 60 let .....	67
Tabulka 15 Participace na politickém životě.....	69
Tabulka 16 Přehled dávek sociální pomoci .....	79
Tabulka 17 Základní charakteristika příspěvku na péči .....	83
Tabulka 18 Přehled sociálních služeb.....	84
Tabulka 19 Věková struktura populace města Chrudim.....	89
Tabulka 20 Cíle a opatření pro seniory obsažené v plánu rozvoje sociálních služeb.....	92
Tabulka 21 Zhodnocení dopadů PRSS na skupinu seniorů.....	93
Tabulka 22 Aktivity města Chrudim uskutečněné v rámci projektu Zdravé město a Agenda 21 .....	97
Tabulka 23 Přehled konkrétních aktivit se vztahem ke skupině seniorů a vytvářených v rámci projektů ZMMA21.....	98

### Grafy:

Graf 1 Rozložení do příjmových kategorií - srovnání mezi důchodci a zaměstnanci ....	45
Graf 2 Setkání se s nedostatkem respektu z důvodu věku.....	53
Graf 3 Setkání se s špatným jednáním z důvodu věku.....	54
Graf 4 Setkání se s předsudky v souvislosti s věkem .....	54
Graf 5 Vnímání skupiny sedmdesátníků osobami mladšími 60 let .....	57
Graf 6 Vnímání seniorů ve vztahu k věkovým skupinám .....	58
Graf 7 Počet přátel mladších třiceti let ve věkové skupině lidí starších 60 let.....	59



Graf 8 Kolik přátel mezi sedmdesátníky mají lidé do třiceti let.....	60
Graf 9 Srovnání frekvence setkávání s přáteli mezi jednotlivými věkovými skupinami	65
Graf 10 Subjektivní pocit příslušnosti ke konkrétní věkové skupině u lidí starších 60 let .....	66

## Seznam příloh

**Příloha č. 1: Přehled sociálních dávek (text)**

**Příloha č. 2: Tabulka výpočtu věku odchodu do důchodu (tabulka)**

**Příloha č. 3: Tabulka subjektivních ukazatelů chudoby (tabulka)**

**Příloha č. 4: Tabulky výpočtů vnímání subjektivní sociální dimenze (grafy SPSS)**

**Příloha č. 5: Česká verze dotazníku ESS (text)**

## Přílohy

### **Příloha č. 1**

#### **Dávky a příspěvky pro občany ve špatné sociální situaci (Zdroj: MPSV 2012)**

##### **Příspěvek na živobytí**

- Je základní dávka pomoci v hmotné nouzi, která řeší nedostatečný příjem osoby/společně posuzovaných osob. Okruh společně posuzovaných osob je dán zákonem o životním a existenčním minimu. Vzhledem k tomu, že v praxi dochází k různým situacím, které jsou zcela individuálního charakteru, má orgán pomoci v hmotné nouzi možnost z okruhu společně posuzovaných osob některou osobu vyloučit. ..
- Nárok na příspěvek na živobytí vzniká osobě či rodině, pokud po odečtení přiměřených nákladů na bydlení nedosahuje příjem této osoby či rodiny částky živobytí.
- Částka živobytí je stanovena pro každou osobu individuálně, a to na základě hodnocení její snahy a možností. Pro stanovení živobytí okruhu společně posuzovaných osob se jednotlivé částky živobytí osob sčítají. Částka živobytí se odvíjí od částek existenčního a životního minima.
- Částka živobytí u osoby, která dluží na výživném pro nezletilé dítě částku vyšší než trojnásobek stanovené měsíční splátky, činí částku existenčního minima, případně zvýšenou z důvodu dietního stravování.
- Částka živobytí u osoby, která je vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání a v posledních 6 kalendářních měsících před podáním žádosti o dávku pomoci v hmotné nouzi jí byl skončen základní pracovně-právní vztah z důvodu porušení povinnosti vyplývající z právních předpisů vztahujících se k jí vykonávané práci zvláště hrubým způsobem nebo s ní byl skončen jiný pracovní poměr z obdobného důvodu, činí částku existenčního minima případně zvýšenou z důvodu dietního stravování.
- Částka živobytí u osoby, které je poskytována zdravotní péče ve zdravotnickém zařízení po celý kalendářní měsíc, činí částku existenčního minima případně zvýšenou z důvodu dietního stravování.
- Výše příspěvku na živobytí se stanovuje jako rozdíl mezi živobytím osoby či rodiny a jejich příjmem, od kterého se odečtou přiměřené náklady na bydlení. (Přiměřené náklady na bydlení jsou náklady na bydlení, maximálně však do výše 30 %, v Praze 35 %, příjmu osoby či rodiny).

##### **Doplatek na bydlení**

- Je dávka pomoci v hmotné nouzi, která společně s vlastními příjmy občana a příspěvkem na bydlení ze systému státní sociální podpory pomáhá uhradit odůvodněné náklady na bydlení. Výše doplatku na bydlení je stanovena tak, aby po zaplacení odůvodněných nákladů na bydlení (tj. nájmu, služeb s bydlením spojených a nákladů za dodávky energií) zůstala osobě či rodině částka živobytí.

- Nárok na doplatek na bydlení má vlastník nebo nájemce bytu, který užívá byt a jehož příjem/příjem společně posuzovaných osob je po úhradě odůvodněných nákladů na bydlení nižší než částka jeho živobytí/částka živobytí společně posuzovaných osob. Okruh společně posuzovaných osob pro účely doplatku na bydlení je stejný jako pro účel příspěvku na bydlení ze systému státní sociální podpory.
- Podmínkou nároku na doplatek na bydlení je získání nároku na příspěvek na živobytí. Doplatek na bydlení lze přiznat (s přihlédnutím k celkovým sociálním a majetkovým poměrům), i osobě, které příspěvek na živobytí nebyl přiznán, protože její příjem/příjem společně posuzovaných osob přesáhl částku živobytí osoby/společně posuzovaných osob, ale nepřesáhl 1,3násobek této částky.
- Zákon o pomoci v hmotné nouzi pamatuje i na specifické situace spojené s bydlením. V případech hodných zvláštního zřetele může orgán pomoci v hmotné nouzi rozhodnout, že za nájemce považuje pro účely doplatku na bydlení i osobu dlouhodobě užívající jinou než nájemní formu bydlení. Nárok na doplatek na bydlení má také nezletilé nezaopatřené dítě, které je v plném přímém zaopatření ústavu (zařízení) pro péči o děti nebo mládež nebo které žije v náhradní rodinné péči, na které přešlo vlastnictví nebo nájem bytu a dítě nemá dostatečný příjem nebo majetek k úhradě odůvodněných nákladů na bydlení.
- Výše doplatku na bydlení se vypočte tak, že se od částky odůvodněných nákladů na bydlení připadajících na aktuální kalendářní měsíc (snížené o příspěvek na bydlení náležející za předchozí kalendářní měsíc) odečte částka, o kterou příjem osoby/společně posuzovaných osob (včetně vyplaceného příspěvku na živobytí) převyšuje částku živobytí osoby/společně posuzovaných osob.
- Výplata doplatku na bydlení je časově omezena na 84 měsíce v období posledních 10 kalendářních let. Toto omezení neplatí pro domácnosti sestávající výlučně z osob starších 70 let a pro osoby se zdravotním postižením, které bydlí v pro ně postavených nebo upravených bytech.

## Mimořádné výhody pro občany těžce zdravotně postižené (§31)

### Příspěvek na mobilitu

- jedná se o **opakovanou a nárokovou dávku**, která je **poskytována osobám starším jednoho roku**, které **nejsou schopny** zvládat základní životní potřeby v **oblasti mobility nebo orientace**, opakovaně se v kalendářním měsíci dopravují nebo jsou dopravovány, a nejsou jim poskytovány sociální služby podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů v domově pro OZP, v domově pro seniory nebo domově se zvláštním určením nebo zdravotnickém zařízení ústavní péče
- **VÝŠE příspěvku** na mobilitu činí v kalendářním **měsíci 400 Kč** (tj. max. 4 800 Kč za rok)
- o dávce rozhoduje **Úřad práce ČR** (krajské pobočky, pobočka pro hlavní město Prahu) v rámci zavedení nového systému jednotného výplatního místa (JVM)
- nová dávka **sloučila** tyto dřívější dávky:
  - příspěvek na individuální dopravu
  - příspěvku na provoz motorového vozidla

### Příspěvek na zvláštní pomůcku

- jedná se o **jednorázovou a nárokovou dávku**, která je **určena osobám s těžkou vadou nosného nebo pohybového ústrojí**, těžkým sluchovým nebo těžkým zrakovým postižením nebo těžkým mentálním postižením
- příspěvek na zvláštní pomůcku se poskytuje v případech:

#### Příspěvek na zvláštní pomůcku:

- pokud cena pořízení zvláštní pomůcky je nižší než 24 000 Kč a příjem osoby (nebo osob s ní společně posuzovaných) je nižší než osminásobek životního minima, stanoví se výše příspěvku tak, aby spoluúčast osoby činila 10 % z předpokládané nebo již zaplacené ceny pomůcky, **nejméně však 1 000 Kč**
- pokud cena pořízení zvláštní pomůcky je vyšší než 24 000 Kč, spoluúčast osoby či osob společně posuzovaných činí také 10 % z této ceny
- pokud osoba nemá dostatek finančních prostředků na zaplacení spoluúčasti, krajská pobočka ÚP s přihlédnutím na celkové sociální a majetkové poměry osoby či společně posuzovaných osob, může určit nižší výši spoluúčasti, minimálně však 1 000 Kč
- **maximální výše příspěvku je 350 000 Kč**

#### Příspěvek na pořízení motorového vozidla:

- výše příspěvku se stanoví s přihlédnutím k četnosti a důvodu opravy a také k příjmu osoby či osob s ní společně posuzovaných podle zákona o životním a existenčním minimu a k celkovým sociálním a majetkovým poměrům
- **maximální výše příspěvku na pořízení motorového vozidla činí 200 000 Kč**, opakovaně lze příspěvek přiznat po uplynutí 10 let
- **součet vyplacených příspěvků** na zvláštní pomůcku **nesmí** v 60 kalendářních měsících po sobě jdoucích **přesáhnout částku 800 000 Kč** (z vyplacených částek se při součtu odečítají ty částky, které osoba v tomto období vrátila nebo jejichž vrácení bylo prominuto)
- tato **dávka je zaměřena na pomoc v oblasti pomůcek** (které umožňují sebeobsluhu, slouží k získávání informací nebo ke styku s okolím apod.), zakoupení a úpravy motorového vozidla a úprav bytu
- konstrukce dávky bude zvyšovat dostupnost pomůcek pro OZP
- o dávce **rozhoduje Úřad práce ČR** (krajské pobočky, pobočka pro hlavní město Prahu) v rámci zavedení nového systému jednotného výplatního místa (JVM)
- nová dávka **sloučila** tyto dřívější dávky:
  - jednorázový příspěvek na opatření zvláštních pomůcek
  - příspěvek na úpravu bytu
  - příspěvek na zakoupení motorového vozidla
  - příspěvek na zvláštní úpravu motorového vozidla

### Průkazy TP, ZTP nebo ZTP/P

- pokud jde o mimořádné výhody, které plynou osobám se zdravotním postižením z držení průkazu TP, ZTP nebo ZTP/P, zůstávají i po 1. 1. 2012 v platnosti, avšak do doby platnosti vyznačené na těchto průkazech (nejdéle však do 31. prosince 2015)
- příslušný obecní úřad obce s rozšířenou působností zašle osobám, kterým byly přiznány mimořádné výhody, do 31. prosince 2011 písemné sdělení, které bude obsahovat informace o další platnosti průkazu mimořádných výhod a o postupu při jejich postupném nahrazení

- průkaz OZP bude i nadále používat dosavadní označení **TP, ZTP a ZTP/P**, v průběhu přechodného období však tyto papírové **průkazy** budou **nahrazeny** elektronickou kartou - **tzv. „kartou sociálních systémů“ (KARTA)**
- **KARTA** bude mít funkce:
  - identifikační
  - bude sloužit k autentizaci občana při komunikaci s úřadem
  - platební (= platební karta), platební funkce povinna pouze pro osoby pobírající dávky v hmotné nouzi, resp. u vybraných jedinců, kteří tento systém již v minulosti zneužívali
- **KARTA** nebude žádným způsobem vázána na soukromý účet klienta a jednotlivé typy dávek určené k různým účelům budou prostřednictvím karty vypláceny různými formami typu:
  - výběrem z bankomatu
  - nákupem zboží v obchodě
  - omezením na nákup sociálních služeb
- zavedení karty je součástí tzv. „**Jednotného informačního systému práce a sociálních věcí**“, který představuje hlavní nástroj ke zvýšení efektivity při správě a distribuci sociálních dávek a zároveň bude lépe kontrolovat účelovost jejich čerpání

## ***Příloha č. 2: Tabulka výpočtu doby odchodu do důchodu***

### **U pojištěnců narozených před rokem 1936 (u této skupiny k žádné změně nedochází)**

Důchodový věk u mužů činí 60 let

Důchodový věk u žen činí:

- 53 let, pokud vychovaly alespoň 5 dětí
- 54 let, pokud vychovaly alespoň 3 nebo 4 děti
- 55 let, pokud vychovaly alespoň 2 děti
- 56 let, pokud vychovaly alespoň 1 dítě
- 57 let

### **U pojištěnců narozených v období let 1936 až 1977**

Rok narození	Důchodový věk činí u					
	mužů	žen s počtem vychovaných dětí				
		0	1	2	3 - 4	5 a více

1936	60r+2m	57r	56r	55r	54r	53r
1937	60r+4m	57r	56r	55r	54r	53r
1938	60r+6m	57r	56r	55r	54r	53r
1939	60r+8m	57r+4m	56r	55r	54r	53r
1940	60r+10m	57r+8m	56r+4m	55r	54r	53r
1941	61r	58r	56r+8m	55r+4m	54r	53r
1942	61r+2m	58r+4m	57r	55r+8m	54r+4m	53r
1943	61r+4m	58r+8m	57r+4m	56r	54r+8m	53r+4m
1944	61r+6m	59r	57r+8m	56r+4m	55r	53r+8m
1945	61r+8m	59r+4m	58r	56r+8m	55r+4m	54r
1946	61r+10m	59r+8m	58r+4m	57r	55r+8m	54r+4m
1947	62r	60r	58r+8m	57r+4m	56r	54r+8m
1948	62r+2m	60r+4m	59r	57r+8m	56r+4m	55r
1949	62r+4m	60r+8m	59r+4m	58r	56r+8m	55r+4m
1950	62r+6m	61r	59r+8m	58r+4m	57r	55r+8m
1951	62r+8m	61r+4m	60r	58r+8m	57r+4m	56r
1952	62r+10m	61r+8m	60r+4m	59r	57r+8m	56r+4m
1953	63r	62r	60r+8m	59r+4m	58r	56r+8m
1954	63r+2m	62r+4m	61r	59r+8m	58r+4m	57r
1955	63r+4m	62r+8m	61r+4m	60r	58r+8m	57r+4m
1956	63r+6m	63r+2m	61r+8m	60r+4m	59r	57r+8m
1957	63r+8m	63r+8m	62r+2m	60r+8m	59r+4m	58r
1958	63r+10m	63r+10m	62r+8m	61r+2m	59r+8m	58r+4m
1959	64r	64r	63r+2m	61r+8m	60r+2m	58r+8m
1960	64r+2m	64r+2m	63r+8m	62r+2m	60r+8m	59r+2m
1961	64r+4m	64r+4m	64r+2m	62r+8m	61r+2m	59r+8m
1962	64r+6m	64r+6m	64r+6m	63r+2m	61r+8m	60r+2m
1963	64r+8m	64r+8m	64r+8m	63r+8m	62r+2m	60r+8m
1964	64r+10m	64r+10m	64r+10m	64r+2m	62r+8m	61r+2m
1965	65r	65r	65r	64r+8m	63+2mr	61r+8m
1966	65r+2m	65r+2m	65r+2m	65r+2m	63r+8m	62r+2m

1967	65r+4m	65r+4m	65r+4m	65r+4m	64r+2m	62r+8m
1968	65r+6m	65r+6m	65r+6m	65r+6m	64r+8m	63r+2m
1969	65r+8m	65r+8m	65r+8m	65r+8m	65r+2m	63r+8m
1970	65r+10m	65r+10m	65r+10m	65r+10m	65r+8m	64r+2m
1971	66r	66r	66r	66r	66r	64r+8m
1972	66r+2m	66r+2m	66r+2m	66r+2m	66r+2m	65r+2m
1973	66r+4m	66r+4m	66r+4m	66r+4m	66r+4m	65r+8m
1974	66r+6m	66r+6m	66r+6m	66r+6m	66r+6m	66r+2m
1975	66r+8m	66r+8m	66r+8m	66r+8m	66r+8m	66r+8m
1976	66r+10m	66r+10m	66r+10m	66r+10m	66r+10m	66r+10m
1977	67r	67r	67r	67r	67r	67r

U ročníků narozených po roce 1977 se důchodový věk stanoví tak, že se k věku 67 let přičte takový počet kalendářních měsíců, který odpovídá dvojnásobku rozdílu mezi rokem narození pojištěnce a rokem 1977.

Beze změny zůstává stanovení věkové hranice pro odchod do starobního důchodu pojištěnců, kteří odpracovali stanovenou dobu v zaměstnání zařazeném do I. pracovní kategorie a účastníků odboje. Pro tyto skupiny pojištěnců i nadále platí věkové hranice stanovené předpisy platnými před 1. lednem 1996.

### **Příloha č.3 Životní podmínky - Průzkum příjmů, ČSÚ, 2009**

	Domácnosti celkem	Zaměstnanci	v tom		Samostatně činní
			zaměstnanci s nižším vzděláním	zaměstnanci s vyšším vzděláním	
Problémy s bydlením:					
vlhkost v bytě	14,0	14,7	17,5	11,9	12,0
tmavý byt	4,5	4,8	5,3	4,3	4,0
malý byt	9,3	12,1	12,7		10,4
hluk z domu, resp. ulice	19,2	20,1	19,0	21,1	15,2
znečištěné okolní prostředí	20,2	21,2	19,2	23,2	17,7
vandalství, kriminalita v okolí	18,2	18,9	16,9	20,8	16,4
Náklady na bydlení jsou:					
velkou zátěží	23,3	21,0	26,6	15,4	15,4
určitou zátěží	67,2	68,9	67,4	70,4	71,4
vůbec nejsou zátěží	9,5	10,1	6,0	14,2	13,1
Domácnost vycházela s příjmem:					
s velkými obtížemi	7,8	6,6	10,3	2,9	2,2
s obtížemi	20,1	20,3	25,7	14,8	12,5
s menšími obtížemi	36,4	36,6	38,3	34,8	33,8
docela snadno	24,6	24,8	19,3	30,4	33,8

snadno	10,0	10,6	6,0	15,2	14,9
velmi snadno	1,1	1,1	0,4	1,9	2,8
<b>Domácnost si nemohla dovolit:</b>					
ročně týdenní dovolenou					
mimo domov	40,6	34,3	47,5	21,1	22,2
jíst obden maso	11,4	9,0	13,3	4,8	3,9
dostatečně vytápět byt	5,9	5,0	6,4	3,5	1,9
zaplatit neočekávaný výdaj 8000 Kč	39,5	37,4	49,2	25,7	21,7
<b>Posledních 12 měs. problémy s úhradou:</b>					
nájemného					
ano	2,7	2,6	3,7	1,5	1,3
ne	53,6	56,7	50,9	62,6	43,2
netýká se	43,7	40,7	45,4	35,9	55,6
plateb za teplo, elektřinu, plyn, vodu					
ano	3,5	3,4	4,8	1,9	3,5
ne	95,6	95,8	94,2	97,5	95,4
netýká se	0,9	0,8	1,0	0,6	1,1
	<b>Důchodci</b>	<b>v tom</b>	<b>Nezaměstnaní</b>	<b>Ostatní domácnosti</b>	
		<b>s pracujícími členy</b>	<b>bez pracujících členů</b>		
<b>Problémy s bydlením:</b>					
vlhkost v bytě	12,6	12,1	12,7	24,0	14,0
tmavý byt	3,8	2,0	4,1	5,7	11,3
malý byt	3,4	5,9	3,0	19,5	20,1
hluk z domu, resp. ulice	18,9	20,2	18,7	25,3	17,6
znečištěné okolní prostředí	19,3	19,4	19,2	22,8	22,4
vandalství, kriminalita v okolí	17,1	15,2	17,4	21,3	28,6
<b>Náklady na bydlení jsou:</b>					
velkou zátěží	25,3	21,3	25,9	61,0	48,3
určitou zátěží	67,0	72,8	66,1	35,7	40,2
vůbec nejsou zátěží	7,7	5,9	8,0	3,3	11,5
<b>Domácnost vycházela s příjmem:</b>					
s velkými obtížemi	7,7	5,6	8,0	44,2	32,6
s obtížemi	21,8	16,5	22,7	31,0	18,8
s menšími obtížemi	39,3	46,3	38,2	17,1	26,9
docela snadno	22,9	23,3	22,8	4,5	13,0
snadno	8,1	8,3	8,0	2,9	6,7
velmi snadno	0,3	0,0	0,4	0,4	2,0
<b>Domácnost si nemohla dovolit:</b>					
ročně týdenní dovolenou					
mimo domov	52,4	41,4	54,1	83,5	68,1
jíst obden maso	15,7	11,7	16,4	31,4	17,6
dostatečně vytápět byt	7,7	4,1	8,3	14,2	13,1
zaplatit neočekávaný výdaj 8000 Kč	44,0	30,8	46,2	86,1	72,5



<b>Posledních 12 měs. problémy s úhradou:</b>					
<b><i>nájemného</i></b>					
ano	1,2	1,1	1,2	23,8	10,2
ne	52,5	41,0	54,3	49,7	73,0
netýká se	46,3	57,8	44,4	26,6	16,8
<b><i>plateb za teplo, elektřinu, plyn, vodu</i></b>					
ano	1,7	2,4	1,5	21,9	10,8
ne	97,6	97,2	97,7	75,9	81,0
netýká se	0,7	0,4	0,8	2,2	8,2

#### ***Příloha č. 4: Tabulky a grafy k výpočtům k subjektivní sociální dimenzi exkluze (tabulky)***

Tabulka 24 Hodnoty průměru a mediánu týkajících se odpovědí na otázky zabývající se vnímáním subjektivní identity seniorů.

		People over 70 contribution to the economy these days	People over 70 effect on customs and way of life	People over 70 a burden on health service these days
N	Valid	547	547	552
	Missing	13	13	8
Mean		2,80	9,99	7,35
Median		2,00	8,00	8,00

Obrázek 2 Grafy ukazující rozložení odpovědí na otázky týkající se vnímání subjektivní identity seniorů.

